

POLISH SCIENCE JOURNAL

INTERNATIONAL SCIENCE JOURNAL

Issue 11
Part 2

POLISH SCIENCE JOURNAL

ISSUE 11

Part 2

FEBRUARY 2019

INTERNATIONAL SCIENCE JOURNAL

WARSAW, POLAND
Wydawnictwo Naukowe "iScience"
2019

ISBN 978-83-949403-4-8

POLISH SCIENCE JOURNAL (ISSUE 11, 2019) - Warsaw: Sp. z o. o. "iScience", 2019. Part 2- 127 p.

Languages of publication: українська, русский, english, polski, беларуская, казахша, o'zbek, limba română, кыргыз тили, ჯუღრღუ

Science journal are recommended for scientists and teachers in higher education establishments. They can be used in education, including the process of post-graduate teaching, preparation for obtain bachelors' and masters' degrees.

The review of all articles was accomplished by experts, materials are according to authors copyright. The authors are responsible for content, researches results and errors.

ISBN 978-83-949403-4-8

© Sp. z o. o. "iScience", 2019

© Authors, 2019

TABLE OF CONTENTS

SECTION: PEDAGOGY

Abdusattorova Shaznoza Tursunqulovna (Jizzax, Uzbekistan) NUTQ USLUBLARINI O'QITISHNING TARIXIY TARAQQIYOTI VA USTUVOR YO'NALISHLARI.....	5
Fayzullayeva Dilnoza Narimonovna, Mavlanov Diyorjon Ilhom o'g'li (Jizzax, Uzbekistan) MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA VA OILADA BOLALAR KITOBXONLIGINI SHAKLLANTIRISH USULLARI.....	11
Ibragimova L., Atajonova Shohsanam (Jizzax, Uzbekistan) MORFEMIKANI O'QITISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA INTERFAOL TA'LIM METODLARINI O'TISH.....	15
Ibragimova L., Achilova D. (Jizzax, Uzbekistan) NUTQ USLUBLARINI O'QITISHDA ISHBILARMONLIK O'YIN TEKNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH.....	21
Muratova Gulnoz, Bahriddinova Gulruh (Jizzakh, Uzbekistan) ENGLISH LANGUAGE TEACHING METHODS.....	26
Musayev Abduvali, Umrzoqova Guljahon (Jizzakh, Uzbekistan) THE USE INTERACTIVE METHODS IN THE PROCESS OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE.....	30
Pardayev Mamasharif, Pardayeva Shakhodat, Shoyimov Shavkat, Shoyimova Feruza (Jizzakh, Uzbekistan) VARIABLE METHODS OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE.....	35
Soyipov S. (Jizzakh, Uzbekistan) NUTQNING KOMMUNIKATIV SIFATLARINI O'QITISHDAGI INNOVATSIYALAR VA ILG'OR XORIJIY TAJRIBALAR.....	39
Xasanova Malohat Bahodir qizi (Sherobod, O'zbekiston) JISMONIY TARBIIYA DARSLARIDA INNOVATION TEKNOLOGIYALA.....	44
Ибрагимов А. Р. (Джизак, Узбекистан) ПЕДАГОГ МУХАНДИСЛАР ТАЙЁРЛАШДАГИ ГРАФИК САВОДХОНЛИК.....	48
Кабылбекова Заурет Бердикуловна, Длимбетова Бакжан Сериковна, Айткулова Нургуль Жорабекқызы (Шымкент, Казахстан) ФОРМИРОВАНИЕ НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ ЛИЧНОСТИ В КОНТЕКСТЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ.....	51
Abraimova Nazira (Jizzakh, Uzbekistan) TO THE QUESTION OF A BETTER UNDERSTANDING OF THE TEXT IN ENGLISH.....	57
Kavilova Tamara (Jizzakh, Uzbekistan) THE ROLE OF READING FICTION IN THE STUDY OF A FOREIGN LANGUAGE.....	60

SECTION: PHILOLOGY AND LINGUISTICS

Boymatova Dilnoza (Jizzax, Uzbekistan) UYUSHIQ BO'LAKLI GAPLARDА AKSIOLOGIK MODALLIKNING IFODALANISHI.....	63
Жумаева Зубайда Шавкатовна (Джизак, Узбекистан) ЛИНГВОКУЛЬТРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ.....	67

SECTION: PHILOSOPHY

Юлдуз Абдухалилова, Ҳамидилла Давронов, Нозима Шамсиддинова (Ташкент, Узбекистан) МАЪНАВИЙ ТАҲДИДЛАРНИНГ ВАЗИФАЛАРИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ....	69
Аллаярова Мархабо (Самарканд, Узбекистан) САНЪАТДАГИ ҲИС – ТУЙҒУ ВА ТАФАККУР УЙҒУНЛИГИ МАСАЛАСИ ВА УНИНГ МАЪНАВИЯТ ФЕНОМЕНИ СИФАТИДАГИ МОҲИЯТИ.....	73

SECTION: PSYCHOLOGY SCIENCE

Чуйко Г. В., Божуряк М. В. (Чернівці, Україна) ЦІННІСНО-СМИСЛОВА СФЕРА СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ.....	77
---	----

SECTION: SCIENCE OF LAW

Akhmetova Assem (Almaty, Kazakhstan) PROBLEMS OF SETTLEMENT OF THE INTERNATIONAL REGIME OF TRANSNATIONAL CORPORATIONS (TNCs).....	82
Berdilo Rodica (Chişinău, Moldova) ATENUEAREA RĂSPUNDERII PENALE ÎN CAZUL INFRACTIUNII PREVĂZUTE DE ART. 146 DIN CODUL PENAL AL REPUBLICII MOLDOVA.....	86
Berdilo Rodica (Chişinău, Moldova) ANALIZA DE DREPT COMPARAT A INFRACTIUNII PREVĂZUTE DE ART. 146 DIN CODUL PENAL AL REPUBLICII MOLDOVA.....	94
Moraru Victor Ion, Stati Vitalie Anatol (Chişinău, Moldova) CU PRIVIRE LA CONSTITUȚIONALITATEA ART. 163 „LĂSAREA ÎN PRIMEJDIE” DIN CODUL PENAL AL REPUBLICII MOLDOVA.....	102
Pavliuc Ghenadie Iosif (Chişinău, Moldova) DREPTUL MARTORULUI DE A NU SE AUTOINCRIMINA: ASPECTE PENALE ȘI PROCESUAL PENALE.....	108
Буличев А. О., Буличева Н. А. (Київ, Україна) ФАКТОРИ ПОЛІТИЧНІ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ.....	116
Нурмаханова Жанар Медеусиновна, Байзакова Раушан Бекмахановна, Укибаева Карлыгаш Еркиновна (Алматы, Казахстан) ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ ПРАВОНАРУШЕНИЙ И ЕЕ КЛАССИФИКАЦИЯ.....	120

SECTION: PEDAGOGY

Abdusattorova Shaznoza Tursunqulovna
(Jizzax, Uzbekistan)

NUTQ USLUBLARINI O'QITISHNING TARIXIY TARAQQIYOTI VA USTUVOR YO'NALISHLARI

Insonning ma'naviy kamolotga erishuvida, jamiyatning madaniy-ma'rifiy rivojida ona tilining o'rni favqulodda muhimdir. Til milliy ma'naviyat, ma'rifat va madaniyatning eng xolis va xira tortmas ko'zgidir. Hadisi shariflarda "Kishining zebu ziynati, go'zalligi uning tilidadir" deyiladi. Qadim-qadim zamonlardan beri har bir millat, har bir qavm o'z tiliga buyuk hurmat bilan qaraydi. Bu tilning sohir ohanglari og'ushida erimoqdan adoqsiz huzur tuyadi. Bu tilga timsol topmaslikdan taskin topadi. Bu nodir boylikni dunyolarga bermaslikka hozir turadi. Chunki til millat degan birlikning tamal toshi, u boy berilsa, millat ham boy beriladi. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.Karimovning quyidagi so'zlarida ulkan ma'no bor: "Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi... Ona tili – bu millatning ruhidir. O'z tilini yo'qotgan har qanday millat o'zligidan judo bo'lishi muqarrar". Demakki, millatning borligi va birligining bosh belgisi tildir.

Bosh maqsadi Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi bo'lmish milliy g'oyamizning kurashchanligini ta'minlashda mukammal ma'naviyat va ma'rifat hal qiluvchi omil bo'lib, ona tiliga muntazam muhabbat, davlat tiliga barqaror ehtirom ana shu omilni shakllantiradi, unga kuch beradi, ko'lam baxsh etadi. Shuning uchun ham milliy g'oya targ'ibida "millatning o'lmas ruhi bo'lgan ona tiliga muhabbat" tarbiyasi muhim o'rin tutadi

Mamlakatimizda ma'naviyat jabhasida olib borilayotgan benihoya keng qamrovli islohotlarda til muammolari, xususan, ona tiliga, davlat tiliga e'tibor masalalariga alohida diqqat qilinayotganligi bejiz emas. Respublikamizning "Davlat tili haqida"gi, "Ta'lim to'g'risda"gi Qonunlari, "Kadrlar tayyorlash bo'yicha milliy dastur" va boshqa juda ko'plab hujjatlarda bu yo'nalishdagi ishlarning asosiy jihatlari ko'rsatib berilgan. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.Karimov 1997-yilning iyunida Toshkentda bo'lib o'tgan "Kadrlar tayyorlash bo'yicha milliy dasturni tuzish" komissiyasining yig'ilishida har bir fuqaro uchun "o'z davlat tilini bilish, uni o'rganish yuksak ma'naviyat, Vatani va xalqiga sadoqat belgisi" ekanligini asosli ravishda ta'kidlaganlar.

Jamiyatimizning har bir a'zosi, har qanday mutaxassis, zamon bilan hamqadam har qanday kadr, eng avvalo, o'z ona tilining sadoqatli sohibi bo'lmog'i lozim. Ona tiliga chinakam sohib bo'lmoqning bosh sharti esa uning tugaimas imkoniyatlarini tugal egallamoq, ya'ni fikrni mustaqil, ravon, go'zal va lo'nda ifoda eta olmoqdan iborat nutqiy madaniyat malakalarini shakllantirmoqdir. Zotan, nutq madaniyati tildan bema'lol va maqsadga o'ta muvofiq tarzda foydalana olishni ta'minlaydigan ko'nikma, malaka va bilimlarning jami demakdir.

O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I. Karimovning "O'z fikrini mutlaqo mustqil, ona tilida ravon, go'zal va lo'nda ifoda eta olmaydigan

mutaxassisni, avvalambor, rahbar kursisida o'tirishini bugun tushunish ham, oqlash ham qiyin" degan so'zlarini hamisha yodda tutmoq kerak. XI asr Sharqining ulkan pandnomachisi Kaykovus "Qobusnoma"da shunday bir ibratli hikoyatni keltiradi: Bir kecha xalifa Xorun ar-Rashid tush ko'radi, tushida uning barcha tishlari to'kilib ketgan emish. Xalifa tongda muabbir (tushni ta'bir qiluvchi)dan tushining ma'nosini so'radi. Muabbir shunday deydi: "Ey amiralmo'minin, Sendan olding barcha yaqinlaring, qarindosh-urug'laring o'ladi. Sendan boshqa hech kim qolmaydi". Bu so'zni eshitgan Xorun ar-Rashid "Mening yuzimga bunday qayg'uli so'zni aytding. Mening barcha qarindoshlarim o'lsa, so'ngra men qanday ishga yaraymanu qanday yashayman?" — deydi darg'azab bo'lib va uni yuz tayog bilan jazolashni buyuradi. Keyin boshqa muabbirni chaqirib, undan tushining ta'birini so'raydi. Muabbir bunday deydi: "Ey amiralmo'minin, sening umring barcha qarindoshlaring umridan uzoq bo'ladi". Shunda Xorun ar-Rashid deydi: "Barcha aqlning yo'li birdir va ikkovining ta'birining negizi bir erga borib taqaladi, ammo bu ibora bilan u iboraning orasida farq bag'oyat ko'pdir". So'ng muabbirga yuz tillo berishni buyuradi. Demakki, tilda bir fikrni bir qancha shaklu shamoyillarda ifodalash imkoniyatlar mavjud, aynan qaysi shaklni tanlash, muayyan fikr va muloqot vaziyati uchun eng uyg'un ifodani topa bilish nutq egasining tilga sohiblik darajasi, mahoratu malakasi, ma'rifatu ma'naviyatiga bog'liq. Muloqot vaziyatini etarlicha baholamasdan turib, fikr ifodasi uchun tanlangan lisoniy libos, har qancha to'g'ri va go'zal bo'lmasin, maqsad nishoniga etib bora olmaydi. Bunday ifoda hatto boshga balo keltirishi ham mumkin.

Go'zal va nafis nutq sezgisi hamda unga azaliy ixlosu e'tiqod an'anasining ibtidosi, ayniqsa, ko'hna Sharqda juda qadim zamonlarga borib taqaladi. Donishmand Sharq bag'rida (Frot va Dajla daryolari oralig'ida yashagan qadimgi shumerlarda) bundan besh ming yillar burun barpo bo'lgan eng "keksa" muassasalardan bo'lmish ilk maktablarning bosh vazifalaridan biri ham bolani to'g'ri, aniq gapirish va yozishga o'rgatishdan iborat bo'lganligi, ayni vazifaning bizning kunlarimizga qadar ham o'sha mohiyatini yo'qotmay kelayotganligi har qanday jamiyat hayotida til va nutq nufuzining nechog'li muhtasham o'rin tutishining shahodatidir.

Shuni ham ta'kidlamoq lozimki, "sivilizatsiya dunyoning turli mintaqalarida turlicha yuz berib, muayyan hududlar aholisi dunyoqarashi va turmush tarziga chuqur o'rnashgan.

Sivilizatsiya, jumladan, Yunonistonda nafasat, Hindistonda din, Ovrupoda moddiy-texnika taraqqiyoti, Turonda esa axloq shaklida vujudga kelgan... Qadimiy Turonda axloqqa katta e'tibor bilan qarashgan. Yuksak insoniy fazilat, insonni millatidan qat'i nazar, barcha mavjudotlarning sarvari sifatida qadrlash, ma'naviy kamolot va etuklik, adolat, insof, diyonat va imon kabi xususiyatlar tiriklikning bosh mazmuni sifatida tushunilgan".

Bizning yurtimizda axloq serqamrov, mag'zi to'q va qiyosi yo'q tushuncha sifatida azaldan jamiyatdagi muvozanat va osoyishtalikning asosiy omili bo'lib kelgan. Ma'nili va bejirim gapira bilish, nutq zanjiridagi maqbul va nomaqbul halqalarni ilg'ay olish, so'zning orqa-o'ngini, o'z munosib o'rnini farqlay bilish, nutqiy fahmu farosat, nozik nutq odobi kabi fazilatlar Turonda inson umumiy axloqining, ma'naviy rasoligining tayanch ustunlaridan sanalgan. Hatto aytish mumkinki, chin so'z sezgisi inson komilligini tayin etuvchi fazilatlarining boshida turgan. Aziziddin Nasafiy "Komil inson" nomli kitobida yozadi: "Bilgilki, komil inson quyidagi to'rt

narsaga mukammal shaklda ega bo'lgan insondir. Ularning birinchisi — yaxshi so'z, ikkinchisi — ezgu faoliyat, uchinchisi — go'zal axloq, to'rtinchisi — ilm".

"Qobusnoma"da Kaykovus farzandiga shunday o'g'it beradi: "Ey farzand, so'zning yuzin va orqasin bilg'il va ularga rioya qilg'il, har na so'z desang, yuzi bila degil, to suxango'i bo'lg'aysan. Agar so'z aytib, so'zning nechuk ekanin bilmasang, qushga o'xsharsanki, unga to'ti derlar, ul doim so'zlar, ammo so'zning ma'nosin bilmas. Suxango'y shul kishi bo'lg'ayki, ul har so'zni desa, xalqqa ma'qul bo'lg'ay va xalq ham har so'z desa, unga ma'qul bo'lg'ay. Bunday kishilar oqillar qatoriga kirg'ay, yo'q ersa, ul inson suratida mavjud bo'lg'on bir hayvondur".

Olam ahlini hayrat barmog'ini tishlashga majbur qilgan Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Mahmud Zamaxshariy kabi ulug' allomalarimiz nutqning inson hayotidagi o'rni haqida ko'plab fikrlarni bayon qilganlar. Masalan, "Abu Nasr Forobiy "Fozil odamlar shahri" asarida inson fozilligining muhim belgilaridan biri sifatida quvvai notiqa (nutq quvvati)ni ajratadi. Uning fikricha, inson dunyoga kelishi bilan o'zini boqadigan quvvatga ega bo'ladi. Bu g'izolantiruvchi quvvat sanaladi. Undan so'ng inson o'z takomili yo'lida turli quvvatlarni qo'lga kiritadi. Masalan, muxoxayyila quvvati (xayol qilish, umumlashgan obrazlar yaratish), aql quvvati va boshqalar. Insonning olamni bilish jarayonida notiqa quvvatining xizmati katta ekanligini ta'kidlaydi".

Nafaqat Sharq, balki butun dunyo tib ilmida o'ziga munosib taxt yaratgan ulug' bobomiz Ibn Sino inson hayvondan aqli va tili bilan farq qilishini, shuning uchun insonning eng barkamoli — oqil va so'zga chechani ekanligini aytadi.

Turkiy so'z xazinasiga tillo sandiq yasagan bobomiz Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida "Odobning boshi tildir" degan maqol bor. Ulug' alloma Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" dostonida "til ardami"(til odobi) haqida bir qancha go'zal hikmatlar mavjud:

*"So'zingga ehtiyot bo'l, boshing ketmasin,
Tilingga ehtiyosh bo'l, tishing sinmasin."*

*"Bilib so'zlasa, so'z donolik sanaladi,
Nodonning so'zi o'z boshini eydi."*

"Akl ko'rki so'zdir va til ko'rki so'z,

Kishi ko'rki yuzdir, bu yuz ko'rki ko'z."

"Tug'ilgan o'ladi, ko'r, nom-nishonsiz qoladi,

So'zingni ezgu so'zla, o'zing abad o'lmaysan."

Ulug' bobokalonimiz Amir Temur nutqiy ifodaning aniqligi va rostligini yuksak qadrlagan, boshqalardan ham shuni talab qilgan. "Tarixchi Nizomiddin Shomiyning guvohlik berishicha, Amir Temur uni milodiy 1401 yilning 11 avgustida huzuriga chaqirtiradi. O'z hayoti va faoliyati haqida yozilgan narsalarni saralab, bobma-bob tartib berib, kitob qilishni buyuradi. "Lekin shu shart bilanki, - deydi Amir Temur, - takallufu bezak berish, lof urish, mubolag'a qilish bo'lmasin, maqsad nimaligini o'qigan odam yaxshi tushunsin". Banda (Nizomiddin) er o'pib, arz qildim: "...Olimlar maqbul so'z haqida shunday deganlar: "Yaxshi so'z uldirkim, avom xalq uning ma'nosini anglagay, xos kishilar esa unga ayb qo'imagay... Bayt:

Gar iste'dod bo'lmasa, hech kim aytolmas

Xosga maqbulu omma tushushudek so'zni.

Amir Sohobqiron "Men ana o'shandoq so'zni xohlayman" dedilar.

Amir Temur arab olimi Ibn Xaldunga O'rta Er dengizi-ning janubiy qirg'og'idagi erlar haqida yozib berishni top-shirganda ham "Shunday yozginki, men o'qiganda o'sha joylar-ni o'z ko'zim bilan ko'rganday bo'lay" deb tayinlagan..." Chinakam ma'nodagi so'z mulkining sultoni Alisher Na-voiyning so'z va o'tkir nutq, til va jamiyat borasidagi fikrlari alohida diqqatga molikdir. So'z dahosiga daho so'zchi sifatida adoqsiz ehtrom va inja sezgi bilan munosabatda bo'lgan adib o'z asarlarining aksariyatida, xususan, muhtasham "Xamsa"sining barcha dostonlari (alohida-alohida boblar)da, "Mahbub ul-qulub", "Muhokamat ul-lug'atayn", "Nazm ul-javohir" va boshqa ko'plab asarlarida so'zning buyuk qudrati va nutq mahoratining xosiyatiga oid betakror fikrlarni bayon qilgan.

"Muhokamat ul-lug'atayn"da aytilishicha, so'z go'yoki bir durdir, durning doimiy makoni dengiz tubi bo'lsa, so'zning muntazam makoni ko'ngildir. Dur g'avvos tarafidan dengiz tubidan chiqarilib, jilvalantirilsa va uning qiymati javhariga ko'ra baholansa, so'z sohibi itisos tomonidan ko'ngildan tashqariga olib chiqiladi va notiqning qiymati so'z qo'llash mahoratiga, uni jilvalantirish qobiliyatiga qarab belgilanadi. Boshqacha aytganda, dengiz tubida harakatsiz imkoniyat tarzida turgan qimmatbaho durilar g'avvos tomonidan harakatga keltiriladi, ko'ngil tubida imkoniyat tarzida turgan sehri so'zlar esa so'zlovchi tomonidan nutqiy jarayonga olib kiriladi va o'z jilvasini namoyon etadi. Alisher Navoiy bu fikrlarini davom ettirib yozadi: "So'z durrining tafovuti mundin dog'i beg'oyatroq va martabasi mundin ham benihoyatrokdir. Andoqki, sharafidin o'lgan badang'a ruhi pok etar, kasifidin hayotliq tang'a zahri halok xosiyati zuhur etar.

Q i t ' a :

*So'z gavharedurki, rutbasining
Sharhidatur ahli nutq o'jiz.
Andinki erur xasis muhlik,
Ko'rguzgucha durur Masih mo'jiz.*

(Mazmuni: "So'z pgunday gavhardirki, martabasini aniq-lashdan nutq egalari o'jizdir: martabasi — yomon so'zning halok qiluvchiligidan tortib, yaxshi so'z bilan lsoning mo'jiza ko'rsatishiga (odam tirilinishiga) qadar boradi")"

"Insonni so'z ayladi judo hayvondin" degan g'oyasining dalolati sifatida Alisher Navoiy nutq odobi, so'zga sohiblik, so'zning orqa-o'ngini va uning nutqdagi hamda muloqotdagi o'z o'rnini bilish kabi fazilatlarini inson axloqining tamallaridan biri deb hisoblagan, buni jamiyatga anglatish borasida ham amaliy, ham nazariy fikrlarni ilgari surgan. Ma'lumki, til tilsimini qudratini teran tasavvur etish va bu qudratni tugal ishga solish uchun muntazam mahorat va malaka talab qiladigan narsa tilning o'z mohiyatida mavjud. Til mohiyatan bitmas-tuganmas, cheksiz-chegarasiz ifoda imkoniyatlarining jamidir. Alisher Navoiy betakror iste'dodi quvvati bilan bu qudratni zanjirband qila olgan alloma sifatida ayni imkoniyatlarni ichdan ko'ra va ko'rsata bilgan. Shuning uchun ham u tildagi mavjud ifoda imkoniyatlaridan nutq vaziyati va maqsadiga eng muvofiq'ini tanlash oson emasligini, so'zlovchi bu boradagi mahoratini oshirishga har vaqt e'tibor bilan qaramog'i shartligini ta'kidlagan.

Arablarda payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v) zamonidan boshlaboq tilga e'tibor, nutq mahoratini egallashga da'vat kuchaygan. Xalifa Abdumalik notiqlik san'atini etarli darajada bilmagan, arab tili go'zalligini namoyish eta olmagan kishi hokimiyatni boshqarishi mumkin emasligini ta'kidlagan. Shuning uchun o'g'li Validni

ham bir necha marta klassik arab tilida to'g'ri gapira olmaganligi tufayli koyigan. Shunday qilib, jamiyatda va fanda katta nufuzga ega bo'lish uchun har bir shaxs o'z tilining boy imkoniyatlarini to'la egallashi va uni amaliy qo'llay olishi shart qilib qo'yilgan.

Shoh va shoir bobomiz Zahiriddin Muhammad Bobur nutqning sodda, ravon va aniq bo'lishiga, nutqiy malakaning yuqori bo'lishi lozimligiga alohida e'tibor bergan. Uning xoh nazmiy bo'lsin, xoh nasriy bo'lsin, barcha asarlarida nafis nutqning nodir namunalari ko'rib, huzurlanish mumkin. So'z va sarkardalik ilmining benazir bilimdoni bo'lgan Bobur o'z farzandlarining ham adib va arab sifatidagi kamolini ko'zlab, ularning nutq san'atini egallashini, o'ta savodli inshoga ega bo'lishini eng jiddiy vazifa deb hisoblagan. Bobur o'g'li Humoyunga yozgan maktubida ayni shu vazifani yana bir bor eslatadi: "Xatingni xud tashvish bila o'qusa bo'latur, vale asru mug'laqtur (juda chalkashdir). Nasri muammo hech kishi ko'rgan emas. Imlong yomon emas. Agarchi xeyli rost emas, iltifotpi "to" (harfi) bila bitibsen, qulunjni "yo" (harfi) bila bitibsen, xatingni xud har tavr qilib o'qusa bo'latur, vale bu mug'laq alfozgingdin (chalkash so'zlaringdan) maqsud tamom mafhum bo'lmaydur (tushunilmaydi). G'olibo xat bitirda kohillig'ing (bo'shlig'ing) ham ushbu jihattindir. Takalluf (hashamat, bezak) qilay deysen, ul jihattin mug'laq bo'latur. Bundin nari betakalluf va ravshan va pok alfoz bila biti: ham senga tashvish ozroq bo'lur va ham o'qug'uvchig'a."

Ma'lumki, o'zbek tilidagi "nutq" va "notiq" so'zlarining asosi kelib chiqishi nuqtai nazaridan birdir. Nutq ustasining, nutqiy madaniyatni mukammal egallagan shaxsning nomi "notiq" bo'lib, Sharqda nutqqa ustalik an'anasi san'at darajasiga ko'tarilgan, "notiqlik san'ati" deb yuritilgan.

Albatta, notiqlik san'ati eng qadimgi san'at turlaridan biri sifatida dunyoning turli o'lkalarda turli darajada rivoj topdi. "Ko'plab ilmlarning beshigi bo'lgan qadimgi Yunoniston (Gretsiya) notiqlik san'ati sohasida ham jahon madaniyati tarixining eng yorqin sahifalarini yaratdi. Shuni aytish kifoyaki, jahon ijtimoiy taraqqiyotining hech bir davrida, hech bir bosqichida notiqlik san'ati qadimgi Yunonistondagi kabi katta mavqe va professional barkamollikka erishganicha yo'q." Qadimgi yunon va Rim notiqlik san'ati maktabi Perikl (e.o. 500 - 429 yillar), Demosfen (taxminan e.o. 384 - 322 yillar), Sitseron (e.o. 106 -43 yillar) (uning "Tarixda yo yaxshi harbiy sarkarda, yo yaxshi notiq bo'lish kerak" degan gapi mashhur) kabi notikdik san'atining ko'plab nazariyotchi va amaliyotchilarini etkazib bergan. Shuni ham ta'kidlash joizki, Yunonistonda sivilizatsiya Turondagidan farkdi o'laroq, yuqorida aytib o'tilganiday, nafosat shaklida yuzaga kelganligi, ayni paytda o'sha davr yunon demokratik tartibotida nutqqa ayricha e'tibor berilganligi bois yunon va Rim notiqlik san'ati Turon notiqlik san'ati (axloqqa asoslangan)dan muayyan jihatlari bilan farq qilishi tabiiy. Masalan, sharq notiqlik san'atida komil nutq sifatlarning boshida jamiyatdagi mavjud odobga uyg'unlik bosh o'rinni egallaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Каримов И. А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. – Т.: Ўзбекистон, 1992. – 71 б.
2. Йўлдошев Ж. Ф. Педагогик инновацияларни ҳаётга татбиқ этишнинг ташкилий асослари. // ж. Халқ таълими. – Т., 1999. - №6. – Б. 4-9.

1. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. «Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси», Тошкент, 2009.
2. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T.: Universitet, 2006. – 476 b.
3. Ярмагов Р. Бўлажак ўқитувчи шахсини тарбиялаш ва ривожлантириш. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2009. – 128 б.

**Fayzullayeva Dilnoza Narimonovna, Mavlanov Diyorjon Ilhom o'g'li
(Jizzax, Uzbekistan)**

**MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA VA OILADA BOLALAR
KITOBXONLIGINI SHAKLLANTIRISH USULLARI**

Kitob-insonning erkin fikrlash, dunyoqarashining kengayishi, aqlan yetuk bo'lishi, ma'naviyatining shakllanishida asosiy o'rinni egallaydi. Kitob va kitobxonlik haqidagi xalq an'anaviy pandnomasi bilan ulug'larning dunyoqarashi, mulohazalari bir-biriga juda yaqin, biri ikkinchisini to'ldiradi. Bu hol kitobning kata ma'naviy kunga egaligi, kitobxonlik inson uchun yuksak mezon ekani bilan izohlanadi. Kitobxonlik tor ma'noda kitob o'qishni, bildirsa, keng ma'noda tanlab o'qish, his etish, anglash va fikr bildirish tushunchalarini o'z ichiga qamrab oladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 12 yanvardagi "Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida"gi farmoyishining qabul qilinishi sohada bu borada tizimli ishlarni olib borishga keng imkon yaratib beradi.

Xalq ta'limi vazirligi tomonidan o'quvchi yoshlar orasida kitobxonlikni targ'ib qilish, mutolaa madaniyatini shakllantirish va o'quvchilarda kitobxonlikni targ'ib qilish maqsadida bir qator tadbirlar o'tkazib kelinmoqda.

Bugungi kunda xalq ta'limi tizimida 9576 ta axborot-kutubxona muassasalari mavjud bo'lib, shundan 12 tasi viloyat, 199 tasi tuman (shahar) va 928 tasi maktab axborot-resurs markazlari hamda 8648 tasi maktab kutubxonalari hisoblanadi. Ularga jami 4 047 738 nafar o'quvchilar a'zo bo'lgan.

Axborot-resurs markazlari, kutubxonalarda bugungi kunda jami 23 milliondan ortiq kitob fondi mavjud. Ularning kitob fondini boyitish maqsadida har yili o'quvchilarga sinfdan tashqari mutolaa uchun badiiy adabiyotlar xarid qilinadi.

2014 yilda 1-4 sinf o'quvchilariga mo'ljallangan 27 nomdagi jami 847 293 nusxa badiiy adabiyotlar xarid qilingan bo'lsa, joriy yilda 5-9 sinf o'quvchilari uchun "Maktab kutubxonasi" turkumida 28 nomdagi 1,2 million nus'ha jahon va bolalar adabiyotining sara asarlari xarid qilinmoqda.

O'quvchilar orasida kitobxonlikni targ'ib qilish maqsadida turli madaniy-ma'rifiy, intellektual tadbirlar o'tkazib kelinmoqda. O'quvchilar va ularning ota-onalari o'rtasida kitobxonlikni targ'ib qilish va rag'batlantirish maqsadida ta'lim muassasalarida "Kitob taqdimoti", "Adabiyot kunlari", "Kitobim-oftobim" nomli ma'rifiy tadbirlar, "Maktab-kutubxona oila jamoat tashkilotlari" hayriya tadbiri va ota onalar ishtirokida "Bir farzandga uch kitob" aksiyalarini hamda "Eng yaxshi kitobxon o'quvchi" va "Kitobxon maktab" tanlovlarini o'tkazish yo'lga qo'yilgan.

Ta'lim muassasalarida o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida kitobxonlik muhitini yaratish maqsadida umumta'lim maktablarida "Kitobxonlik soatlari"ni tashkil qilish, xonadonlarda oilaviy kutubxona tashkil etish va kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish, ota-onalar o'rtasida oilaviy kitobxonlikni targ'ib qilish maqsadida "Eng yaxshi kitobxon oila" Respublika ko'rik tanlovi o'tkazib kelinmoqda.

Xalq ta'limi Vazirligi tashabbusi bilan 2016 yildan boshlab axborot-kutubxona muassasalarida "Mutolaa madaniyati" haftaligi tashkil etildi. Haftalik doirasida bolalar adabiyoti ko'rgazmasi, bolalar shoir va yozuvchilari bilan ijodiy uchrashuvlar,

taqdimotlar, turli viktorina va intellektual tanlovlar, ma'rifiy tadbirlar, mahorat darslari va anjumanlar tashkil etib kelinmoqda.

O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi bilan hamkorlikda bolalar yozuvchi va shoirlari ishtirokida on-line muloqotlar tashkil etilmooqda.

O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi bilan hamkorlikda ijodkor yoshlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida "Mening birinchi kitobim" loyihasi doirasida iqtidorli yoshlarning kitoblari davlat budjeti mablag'lari hisobidan chop etilib, maktab kutubxonalariga tarqatib kelinmoqda.

Xalq ta'limi vazirligi tomonidan kitobxonlikni targ'ib qilishda zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlaridan samarali foydalanishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Bugungi kunda jami 587 nomdagi elektron axborot-ta'lim resurslari yaratilgan va amaliyotga joriy etilgan. Ulardan 119 nomdagisi vazirlik buyurtmasiga asosan boshqa tashkilotlar tomonidan, qolgan 468 nomdagisi Multimedia umumta'lim dasturlarini rivojlantirish markazi tomonidan yaratilgan.

Jumladan, Multimedia markazi tomonidan 2014 – yilda 76 nomdagi, 2015-yilda 93 nomdagi, 2016- yil davomida esa 134 nomdagi elektron darsliklar, video va audio darslar, interaktiv va animatsiyali va virtual laboratoriya ishlari, testlar, ta'limiy o'yinlar, boshqa qo'shimcha ta'lim resurslari tayyorlangan.

Mazkur metodik qo'llanmalar va elektron axborot-ta'lim resurslarining elektron varianti Xalq ta'limi vazirligining www.eduportal.uz axborot- ta'lim portalining "Elektron kutubxona" bo'limiga yuklab olish va foydalanish uchun joylashtirildi.

2017- yil 24- fevral kuni Xalq ta'limi vazirligi tomonidan "Yoshlar va kitobxonlik: an'anaviy va zamonaviy usullari" mavzusida ommaviy axborot vositalari xodimlari uchun media-tur tashkil etildi. Media-tur ishtirokchilari Toshkent shahri Mirobod tumanidagi 328- maktabga tashrif buyurib, mazkur muassasa misolida tizimda kitobxonlikni targ'ib qilish, bunda zamonaviy AKT imkoniyatlaridan samarali foydalanish borasida qilinayotgan ishlar bilan tanishadilar.

Tadbir doirasida bolalar adabiyoti ko'rgazmasi, namunaviy maktab kutubxonasi faoliyati, taniqli bolalar yozuvchi va shoirlari bilan ijodiy uchrashuvlar, umuta'lim fanlarini o'qitishda elektron darslik va axborot resurslardan unimli foydalanish, zamonaviy AKTdan foydalangan holda darslarni o'tish jarayonlarinamoyish etildi.

Bu davr bolalar kitobxonligi asosan ota-onalar va tarbiyachilar tomonidan amalga oshiriladi. Hali o'qish, yozish-chizishni bilmaydiga maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar dunyo sirlaridan bexabar bo'ladilar. Shunga qaramay, bizni qurshagan olamni tezroq bilib olishga, uni o'rganishga intiladilar. Bunda ota-onalar, bog'chalarda esa tarbiyachilar bolalarga yaqindan yordam berishi, ya'ni ularga badiiy asarlardan parchalar o'qib berishi lozim. Bolalarga o'qi beriladigan har qanday asarning hajmi qisqa, mazmuni sodda bo'lishi talab etiladi. Shuningdek. Bunday kitoblarning rasmlari rang-barang, harflari esa yirik-yirik bo'lishi maqsadga muvofiq.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar tinglaydiga asarlarning ko'pchiligini ertak, qo'shiq, topishmoq, maqol, tez aytish kabi xalq og'zaki ijodi asarlari tashkil etadi. Bundan tashqari, yozuvchilar yaratgan va yuqori talablarga to'la-to'kis javob beradigan asarlar ham maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar uchun qo'l keladi.

Ammo shu narsani ham ta'kidlab o'tish kerakki, bolalar uchun ijod qiladigan qalam sohibi hayotdagi muhim, xarakterli voqea va hodisalarni badiiy obrazlar orqali bolalar nutqiga xos tilda, ularning yoshi, ruhiyati va saviyasiga muvofiq ravishda tasvirlash lozim.

Bolalarning, ayniqsa, jajji qizchalarning sevimli mashg'ulotlaridan biri qo'g'irchoq o'ynashdir. Yo'ldosh Sulaymonning "Qo'g'irchoq" she'rida qo'g'irchoqlarni asrab-avaylash, oddiy bir o'yinchoq vositasida kattalarning mehnatini e'zozlash masalasi o'rtaga tashlanadi.

Quyosh bilan teng turib,
Ozoda kiyintirib,
Senga taqamix marjon,
Qo'g'irchoq, qo'g'irchoqjon.
Qo'ldan qo'ymaymiz sira,
Yuqtirmaymiz gard, shira.
Ovunchoqsan bizlarga,
Qo'g'irchoqsan bizlarga.

Har qanday yozuvchi maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga o'qib beriladigan asar tilining badiiy jihatdan puxta-pishiqligiga, tushunarli, aniq va ravonligiga alohida e'tibor beradi. Bu yoshdagi bolalarga tavsiya etiladigan asarlar hayot haqida muayyan tasavvur berishi bilan birga zavq-shavq bag'ishlaydi:

Men Lolaman, Lolaman,
Ozoda qiz bolaman.
Erta bilan turaman,
Yuz-qulimni yuvaman,
Mushugim bor qora mosh,
O'zi judayam yuvvosh.
Mendan oldin turadi,
Yuz qo'lini yuvadi.

(Sh.Sa'dulla. "Лола ва мушук")

Xulosa qilib aytganda, bolalar o'zlari tinglagan asarlari yordamida asta-sekin atrof-muhit bilan tanishadilar, ona yurtga mehr-oqibatli bo'lishni, tabiatni asrashni, mehnitni sevishni o'rganadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. M. Tanqidiy tahlil, kat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017 yil 14 yanvar. - Toshkent: «O'zbekiston», 2017. - 104 b.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni// "Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori" kitobida. - T.: Sharq, 1997. - B. 20-29.
3. Abduqodirov A. A., Pardayev A. X. Ta'lim jarayonini texnologiyalashtirish nazariyasi va metodologiyasi. -T.:Fan va texnologiya.-102 b.
4. Azizxo'jayeva N. N. O'qituvchi tayyorlashning pedagogik texnologiyasi. - T.: TDPU, 2000. - 52 b.

5. Azizxo'jayeva N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Adabiyot jamg'armasi, 2006. – 160 b.
6. Aldjanova I.R. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda pedagogik innovatsiyalardan foydalanish. – T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2012. – 56 b.
7. Aho E. Creating an Innovative Europe: http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/download_en/aho_report.pdf.

**Ibragimova L., Atajonova Shohsanam
(Jizzax, Uzbekistan)**

MORFEMIKANI O'QITISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA INTERFAOL TA'LIM METODLARINI O'TISH

Har tomonlama yetuk insonni tarbiyalash bugungi jamiyatimiz oldida turgan dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Hozirgi maktab o'rindiqlarida o'tirgan yosh avlod ertaga bizning qo'limizdan ishimizni oladigan, hayotimizni davom ettirib, o'zidan keyingi avlodga etkazuvchi vorislarimiz, O'zbekiston buyuk kelajakning egalari.

Talabalarning "Ona tili va adabiyot" fanini o'zlashtirishlari uchun o'qitishning ilg'or va interfaol usullaridan foydalanish ahamiyatga egadir. Fanni o'zlashtirishda darslik, o'quv va uslubiy qo'llanmalar, ma'ruza matnlari, tarqatma materiallar, kompyuter dasturlari, elektron materiallar foydalaniladi. Ma'ruza va amaliy darslarda mos ravishdagi ilg'or pedagogik texnologiyalar qo'llaniladi. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol usullar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarni qo'llashga bo'lgan qiziqish kundan-kunga kuchayib bormoqda. Bunday usul o'quvchilarni tayyor bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib tahlil qilishlariga, xatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqazishlariga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxsni rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi. Shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Ta'lim jarayonida talaba asosiy figuraga aylanadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida dars samaradorligini oshirish, o'quvchilar bilimini mustahkamlash, o'quvchularning darsga qiziqishlarini oshirishda innovatsion texnologiyalar va interaktiv metodlarni qo'llash tobora keng tus olmoqda. Interfaol metodlar boshqa metodlar singari o'quv mashg'ulotning tarkibiy qismi sifatida o'qituvchi va talaba hamkorligini tashkil etishga yordam beradi. Boshqacha aytganda, texnologik jarayonning to'liq amalga oshirilishi uchun xizmat qiladi. Interfaol metodlarning asosiy xususiyati talabalarni faollashtirish va fikrlashni rivojlantirishga sharoit yaratishdir. Ammo ularni mutlaqlashtirib qo'yish ham o'rinni emas, chunki interfaol metodlar yangi bilimlarni berishga xizmat qilmaydi. Ana shu sababli ular bir necha asrlardan buyon oliy ta'limda qo'llanib kelinayotgan suhbat, hikoya, tushinirish, ko'rsatish, namoyish etish, didaktik oyin kabi metodlarni chetga surib qoya olmaydi. Talabalarni bilimlar bilan qurollantirmasdan turib, fikrlashga va faollikka undab bo'lmaydi. Chunki, fikr yuritish uchun narsa, hodisa haqida yetarlicha bilimga ega bo'lish kerak. Bunday metodlarni qo'llash ta'lim samaradorligi va ta'sirchanligini oshiradi, o'quvchilarning o'qish motivlarini o'stiradi. Bunda an'anaviy ta'limdagi kabi bir xillik asosida emas, balki yangiliklar asosida ta'lim jarayonining ta'sirchanligini oshirishga qaratilgan ish shakllaridan foydalaniladi. Mashg'ulotlar jarayonida pedagogik texnologiyalarga asoslanish va innovatsiyaga intilish, o'quvchilarni faollashtirishga qaratilgan turli interfaol metodlardan foydalanish ta'lim maqsadini muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradi.

Ta'lim jarayonini innovatsion metodlardan foydalanib tashkil etish uchun, avvalo, darsning rejasi va loyihasi aniq ishlab chiqilishi zarur. Dars loyihasini tuzishda o'qituvchi o'zining ish shakllari va o'quvchilarning ko'nikmani egallash jarayonidagi

ishlari doirasini aniq belgilab olishi lozim. Shuningdek, qanday o'qitish metodlaridan foydalanishi ham muhim ahamiyatga ega. O'qitish metodi – ko'zlangan maqsad, yoki rivojlantirilgan aniq bir maqsadga erishish yo'lidagi amallar ketma-ketligidir. "Interaktiv"- inglizcha so'z bo'lib, "o'zaro harakat qilmoq" degan ma'noni bildiradi.

— Interfaol ta'lim» –bu:

— doimiy muloqatga asoslangan metodlar tizimi;

— o'zaro harakat, ya'ni hamkorlik asosida o'qitish demakdir.

Buyuk faylasuf Konfutsiy 2500 yil oldin shunday degan edi: Eshitganimi yoddan chiqaraman, ko'rganimni eslab qolaman, mustaqil bajarsam tushunib yetaman. Biz darslarda o'quvchilar bilan birgalikda, juftlikda, guruhlarda ishlashda juda ko'plab interfaol metod va mashqlardan — "Guruhlarda ishlash," "Taqdimot", yangi mavzuni bayon qilishda "Kichik maruza, "Rolli o'yin, "Aqliy hujum," "Charxpalak" metodlaridan va "Hamma, hammaga o'rgatadi, "Mevalar salati," "Impuls" "Hayot yo'li, "Vaziyatlar" "Aql charxi" mashqlaridan foydalanishimiz mumkin. Bunda o'quvchilar ta'lim olish jaroyonida guruhlarda, hamjihatlikda ishlaydilar, mustaqil bajaradilar va eslab qoladilar. Bunda birinchi navbatda o'quvchilarda — do'stona kelishuv» va —hayotiy ko'nikmalar shakllantiriladi. "Do'stona kelishuv" — intizom, faollik, o'zoro hurmat, o'ng qo'l qoidasi, ijodkorlik, ijodiy jarima, reglament (aniq, qisqa, lo'nda fikrni bayon qilish) "Hayotiy ko'nikmalar" —muloqat qila olish, ijodiy fikrlash, stress holatdan chiqib ketish, his-tuyg'u, ularni jilovlay olish, muammolarni hal qila olish, o'z-ozini tahlil qila olish, qaror qabul qilish, tanqidiy fikrlash.

Interfaol dars jarayonlari shunday tashkil etilishi kerakki, bunda barcha talabalalar faollashishi zarur, ya'ni dars o'tish jarayonida o'quv materiallarining ma'lum bir qismi talabalalar tomonidan mustaqil o'rganiladi, so'ngra sinfda har tomonlama muhokama etiladi. O'qituvchi o'quv jarayoni tashkilotchisi, rahbari, nazoratchisi hamdir. O'quvchining sinfda o'zini erkin his qilishi va o'quv faoliyati uni emotsional jihatdan qoniqtirishi lozim, ana shundagina u o'zining fikrlarini erkin bayon qila oladi. Interfaol usullar xilma-hil bo'lib, qaysi metodni tanlash o'qituvchining o'tayotgan mavzusi, darsning maqsadi va vazifalariga bog'liq. Interfaol mashg'ulot - o'qituvchi va talabalalar o'zaro faol ishtirok etadigan mashg'ulot, hamkorlikda kechadigan jarayon.

Innovatsion jarayonlarda interfaol metodlarning qo'llanishi darslarda beixtiyor psixologik o'yin yoki musobaqaga aylantirib, yuqorida tilda olingan bo'sh talabalalar ni ham bir oz bo'lsa-da, o'z fikrlarini keng ommaga izhor etishga, umuman sinfda kechayotgan bahs-munozaralarga befarq bo'lmasdan, faol ishtirok etishga undaydi. Talabalalar ni faollashtirish uchun dars jarayonida qo'llaniladigan usullarni to'g'ri tanlash va savollarni aniq tuzish katta samara beradi. Buning uchun darsga, mavzuga qo'yilgan maqsad aniq belgilanib, shu maqsadga erishish yo'li, usuli puxta ko'rib chiqilishi lozim. Demak, o'qituvchi har bir foydalanadigan interfaol usulni o'quvchiga nima berishini oldindan ko'ra olishi va darsni to'g'ri tashkil qilishi kerak. Demak, siz qo'llanmoqchi bo'lgan interfaol usulini ko'rib bo'lgach, o'zingizga kerakli rasm, tarqatma material ko'rgazmalardan keragini qirqib olib konvertga solib qo'yishingiz, mavzularni o'rgatishda ishlatishingiz mumkin.

Ta'lim sohasidagi bosh maqsad - ta'lim va tarbiyaning demokratik, insonparvarlik printsiplarini qaror toptirish, xalqimizning tarixiy an'analari va urf-

odatlari, shuningdek, umumbashariy qadriyatlar asosida ta'lim – tarbiya jarayoni mazmunini tubdan o'zgartirish, shu maqsadda pedagogik jamoalarning tashabbuskorligiga keng imkoniyat ochib berishdan iboratdir.

Interfaol metodlar – o'quv jarayonini muayyan shaklda loyihalashtirishdir. Yangi pedagogik texnologiya esa an'anaviy dars qilishini zamonaviy interfaol usul, noan'anaviy shaklda o'ziga xos qayta loyihalashtirishdir. Bu loyiha shuni taqozo etmog'i lozimki, avvallari o'quvchi muallimdan bilimni tayyor holda olgan bo'lsa endilikda mashg'ulotda qo'yilgan turli muammoli topshiriqlarni bajarish asosida mustaqil fikr yuritish, mulohaza qilish, mantiqiy xulosa chiqarish orqali boshqacha qilib aytganda muayyan darajada mehnat qilib bilim oladi. Shuningdek ko'nikma va malakalar ham mantiqiy fikrlashni talab qilgan mashqlar ta'limiy o'yinlar qiziqarli ijodiy ishlar vositasida hosil bo'ladi.

Interfaol metodlarni aniqroq qilib aytganimizda yangi pedagogik texnologiyani ta'limda tadbqiq etishga bir tomondan, ko'pchilik o'qituvchilar jiddiy e'tibor bergan holda muayyan darajada izlanib bormoqdalar, ikkinchi tomondan esa aksariyat muallimlarning mashg'ulotlarda turli noan'anaviy usullarni duch kelgan holda qo'llashlari natijasida mashg'ulotlardagi qat'iy izchillik, tizimlilikka putur yetib, o'quvchilar egallashi shart bo'lgan bilim to'la berilmayapti.

O'qituvchi yangi pedagogik texnologiyani ta'lim jarayonida joriy etishda quyidagi jihatlarga e'tibor berib borsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

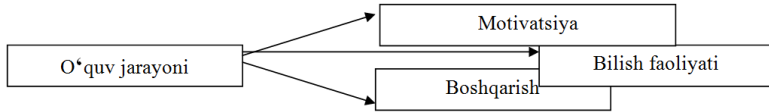
- shaxs – o'quvchidagi mavjud imkoniyatlar – diqqati, barqarorlik, aqliy mushohada qila olish, ijodiy izlana olishligi, faollik darajasi, nutqiy malakasini hisobga olish;

- O'quv jarayonida muayyan algoritmi tuzib olish;
- O'quv jarayonini mohirlik bilan boshqarish
- Loyihani amalga oshirish jarayonida darsning ta'lim-tarbiyaviy maqsadlarining qay darajada amalga oshayotganini nazorat qilib boorish;
- Darsda til imkoniyatlari va turli qo'shimcha vositalar – texnika turlari, musiqa, ertak, topishmoq, maqol, hse'r, rebus, unumli foydalanib boorish.

Turli uslubiy maqola va qo'llanmalarda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashda o'quvchilarning mustaqil fikr yuritishlari uchun ularga imkon yaratib berish, o'qituvchi taqdim etgan fikrni muhokama qilish, mantiqiy mulohazalar qilib, tegishli xulosa hukm chiqarish, o'z fikrlarini mustaqil himoya qilish, faol munozaraga kirishishni ta'minlash kabi fikrlar bayon qilinib kelinmoqda. Shuningdek, ta'lim jarayonida modulli ta'lim texnologiyasi hamkorlikda o'qitish texnologiyasi muammoli ta'lim ta'limiy o'yinlar o'tkazish guruh-guruh qilib o'qitish texnologiyalari manzarali chizib berilmoqda.

Lekin yuqoridagi texnologiyalarning barchasini ham boshlang'ich ta'limda tadbqiq etib bo'lmaydi. Chunki kichik yoshdagi maktab o'quvchisi hali ta'lim jarayonida ishtirok etish qobiliyatiga ega emas. Pedagogik innovatsion texnologiyalar shuni talab qiladiki dars jarayonida ta'lim-tarbiyada o'quvchi asosiy harakatlantiruvchi kuch ta'lim jarayoni sub'yekti bo'lishi kerak. O'qituvchi esa o'qitishdan o'qishni o'rganishga, bilim berishdan bilimlarni o'quvchilar mustaqil egallashlariga ko'maklashishi zarur. U o'quvchini ehtiyoj tug'dirishdan muhit yaratishga va undan mas'uliyatni sezishga yo'llashi kerak. Ma'lumki har bir dars uchun ta'limiy tarbiyaviy rivojlantiruvchi maqsadlar belgilab qo'yiladi. Mashg'ulotni tashkil qilish shakli unda qatnashuvchilarning psixologik yosh xususiyatlariga o'quv

materiali hajmi va mazmuniga ta'lim usullari va bolalarning imkoniyatiga qarab loyihalashtiriladi. Hozirgi pedagogika fanida o'quv jarayonining asosiy komponentlari quyidagicha belgilanadi.

Yuqoridagi sxema mohiyati shuki, ta'limda, aniqroq qilib aytganda yangi pedagogik texnologiyada ichki motivatsiya o'quvchilar diqqatini tortish, ichki tuyg'uni hosil qilish, istak, zarurat, mas'uliyat va ehtiyojni shakllantirishdan kelib chiqqan holda darsni boshqarish lozim. Keyingi yillarda bu bosqichlarning qat'iy izchillikda bo'lishi, har bir bosqichning o'ziga xos qat'iy qolipga tushib qolishi ta'lim samaradorligiga putur yetkaza bordi mashg'ulotlarning zerikarli, o'quvchilarning loqaydligiga javob bo'ldi. "Natijada sinf jamoasidagi interfaollikning yo'qolishi o'quvchilarning mantiqiy fikrlash tarzidagi ojizlik holatlari yuzaga keldi." O'quvchilar unli-undosh, jarangli-jarangsiz tovushlar farqini Grammatik tushuncha mohiyatini so'z turkumlari bilan gap bo'laklari tafovutini bilmaydigan holatga kelishgan. Intrafaol metodlarni amalda qo'llashda shunga e'tibor berish lozimki, o'quvchilarni mantiqiy obrazli fikrlashga o'rgatish ularni muntazam ravishda faollashtirib boorish lozim. Yana shunga e'tibor berish joizki, yangi texnologiyani takomillashtirishda dialektikaning o'ziga xos qonuniyatlari hamda o'quvchilarning psixologik xususiyatlariga asoslanish talab etiladi. O'qituvchi mashg'ulotni loyihalashda pedagogik texnologiya tamoyillariga jiddiy rioya qilishi lozim. Jumladan qaytuvchan aloqa – o'quvchiga axborot berib, undan ham axborot olishqaytuvchan aloqa jarayoni va nazoratning birligi har bir o'quvchi uchun maqbul bo'lgan o'quv materialini tanlash tamoyillari o'qitish samaradorligini belgilashi. Shuningdek, o'qitishda o'quvchi har bir mashg'ulotda huddi imtihondagidek harakat qilishi o'z nazorat faoliyati natijasini vaqtida bilishi, shu bilan birga o'quvchining yutug'iga o'qituvchining munosabati yoki o'quvchining kamchilik va xatolariga o'qituvchining munosabati masalalari ham zamonaviy pedagogik texnologiya qoidalari sifatida o'qituvchi diqqat markazida bo'lishi shart. An'anaviy dars strukturasi tarkibida tashkiliy qism uy vazifasini tekshirish, o'tilgan mavzu yuzsidan suhbat. Yangi mavzu ustida ishlash, yangi bilimlarni mustahkamlash, uyga vazifa berish va darsni yakunlash bosqichlari mavjud edi. Hozir ham ko'pchilik o'qituvchilar ana shu bosqichlariga amal qilib, ta'lim jarayonini tashkil qilib bormoqdalar. Biroq, kuzatishlar shuni ko'rsatmoqdaki, mana shu doimiy bir xillik o'quvchilarda moslashuv holatini yaratib bosqichlar ularning faoliyatini qo'zg'otmay qo'ydi. Natijani yaxshilash uchun esa interfaol metoddan foydalanish samaralidir.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim-tarbiya jarayonining bir tizimga solingan ilmiy-nazariy va metodik asoslangan yangi shakl, usul va vositalarining majmuidir. Bunda yangi mazmun, shakl, usul va vosita uyg'unligida maqsad, vazifa, faoliyat va pedagogik natija yaxlitligi ta'minlanadi hamda o'quv maqsadlariga erishishni kafolatlaydigan o'quv jarayoni loyihalashtiriladi va amalga oshiriladi. Texnologik yondashuv, eng avvalo, tasvirlash emas, balki loyihalashtirilgan natijalarni amalga oshirish imkonini beruvchi amaliy, ko'rsatmali tuzilmada o'z

ifodasini topadi. Pedagogik jarayonda atamalarni to'g'ri qo'llash uchun ularning ma'nolarini aniq bilib olish lozim deb hisoblaymiz. Masalan pedagogi faoliyatimiz jarayonida metod, usul, metodika, pedagogi texnologiya, interfaol metodlar kabi bir qancha terminlardan foydalanamiz.

Metod – so'zi yunoncha tadqiqot, maqsadga erishish yo'li, usuli deganidir. Bu so'zning kelib chiqishi ining ilmiy kategoriya sifatidagi talqinida ham aks etgan. Metod - eng umumiy ma'noda maqsadga erishish usuli, ma'lum tarzda tartibga solingan faoliyat. Nutq jarayonida tovushlarning o'zgarishi modulini o'qitishda samarali metodlardan fo'ydalanish lozim. Har bir metodni qo'llash jarayonida uning samaradorligini inobatga olish lozim.

Ta'lim metodlari deyilganda, nutq jarayonida tovushlarning o'zgarishi modulini egallashga qaratilgan turli didaktik vazifalarni hal etishga doir o'qituvchining o'rgatuvchi ishi va o'quvchilar o'quv – bilish faoliyatini tashkil etish usullari yig'indisi tushiniladi.

Ta'lim usuli – nutq jarayonida tovushlarning o'zgarishi modulini o'qitish metodining tarkibiy qismi yoki alohida tomoni. Usul va metod butun va qism sifatida bir-biriga bog'lanadi. Usullar yordamida faqat o'quv vazifasini bir qismi hal qilinadi.

Metodika – qa'tiy ketma ketlikka (algoriyamik xarakterga), ilgari o'rnatilgan reja (qoida), tizimga aniq rioya qilish, biror bir ishni maqsadga muvofiq amalga oshirish metodlari, yo'llari majmui. "Metodika" tushunchasi turli fanlarni o'qish bilan bog'liqlikda ham qo'llanib, ma'lum sohani o'qitish jarayoni, mazmuni, qonuniyatlari, tamoiilari, shakl, metod va vositalar yig'indisida o'z aksini topadi.

Pedagogik texnologiya – bu muayyan loyiha asosida tashkil etiladigan, aniq maqsadga yo'naltrilgan hamda ushbu maqsadning natijalarini kafolatlovchi pedagogik faoliyat jarayoning mazmunidir.

Oqitish texnologiyasi – o'quv mashg'ulotlarining har bir bosqichi alohida-alohida loyihalash, kutiladigan natijalarni oldindan aniqlashtrish, har bosqichda qo'llaniladigan shakl, metod va vositalarni oqilona tanlab olish, o'qituvchi va o'quvchining harakatlarini oydinlashtrishga qaratilgan algoritmik ketma-ketlik.

Tarbiya texnologiyasi – nutq jarayonida tovushlarning o'zgarishi modulini o'qitishda tarbiya natijalariga asoslanib, tarbiyaning maqsad va vazifalarini oydinlashtrish, tarbiya jarayoninng har bir bosqichini alohida – alohida loyihalash, tarbiyaning shakl, metod va vositalarini aniq belgilab olishga qaratilgan tizimli jarayon.

Interfaol metod – o'quv jarayonining tarkibiy qismi bo'lib, bir vaqtida ham o'qituvchi, ham o'quvchini faollashtrishga yo'naltrilgan o'qitish usullari majmui. Bunda nutq jarayonida tovushlarning o'zgarishi modulini o'qitishda interfaol metodlarni qo'llash va bundan samarali natijalarni olish kerak. Ushbu modulni o'rganishda "Venn diagrammasi", "FSMU" kabilarni aytib o'tish mumkin.

Grafik organayzerlar – o'quv jarayonida nutq jarayonida tovushlarning o'zgarishi modulini o'rganishda qoyilgan maqsadga erishishda yordam beruvchi chizma, jadval, grafiklar dan foydalanish ham yuqori natijalarni kafolatlaydi. Agar grafik organayzerlarni o'qituvchi tayyor (to'ldirilgan) holda qo'llasa, vosita vazifasini, o'quvchilarning mashg'ulot mavzusiga doir bilimlarni mustahkamlash va fikrlashini rivojlantrish maqsadida ishlatilsa, metod fazifasini bajaradi. Masalan, shunday grafik organayzerlardan "Qanday", "Nima uchun", "BBB" kabi

organayzerlarini misol keltirish mumkin.

Pedagogik texnologiyalar sohasidagi yangi izlanishlar bilan tanishish, o'qitishning faol usullarini bilish va qo'llay olish har bir pedagog oldiga qo'yayotgan zamon talablarining asosiylaridandir. Keyingi manbalarda e'lon qilingan axborotlarni tahlil etgan holda quyidagi ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan interfaol usullarni keltirib o'tamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'HATI

1. Мирзиёев Ш. М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. – Т.: Ўзбекистон, 2017.
2. А. Ҳожиёв. Hozirgi o'zbek tilida forma yasalishi. Toshkent, 1979: O'zbek tili so'z yasalishi, Toshkent 1989.
3. Tojiev Y, O'zbek tili morfemikasi. Toshkent. Jumhuriyat o'quv-uslub idorasi, 1992.
4. Ё. Тожиёв. Ўзбек тили морфемикаси. -Тошкент: Республика укув услубий идораси. 1992. 37
5. Muhitdinova H. "O'zbek tilini o'qitishda zamonaviy yondashuvlar" moduli bo'yicha o'quv –uslubiy majmua. T:-2016-y

Ibragimova L., Achilova D.
(Jizzax, Uzbekistan)

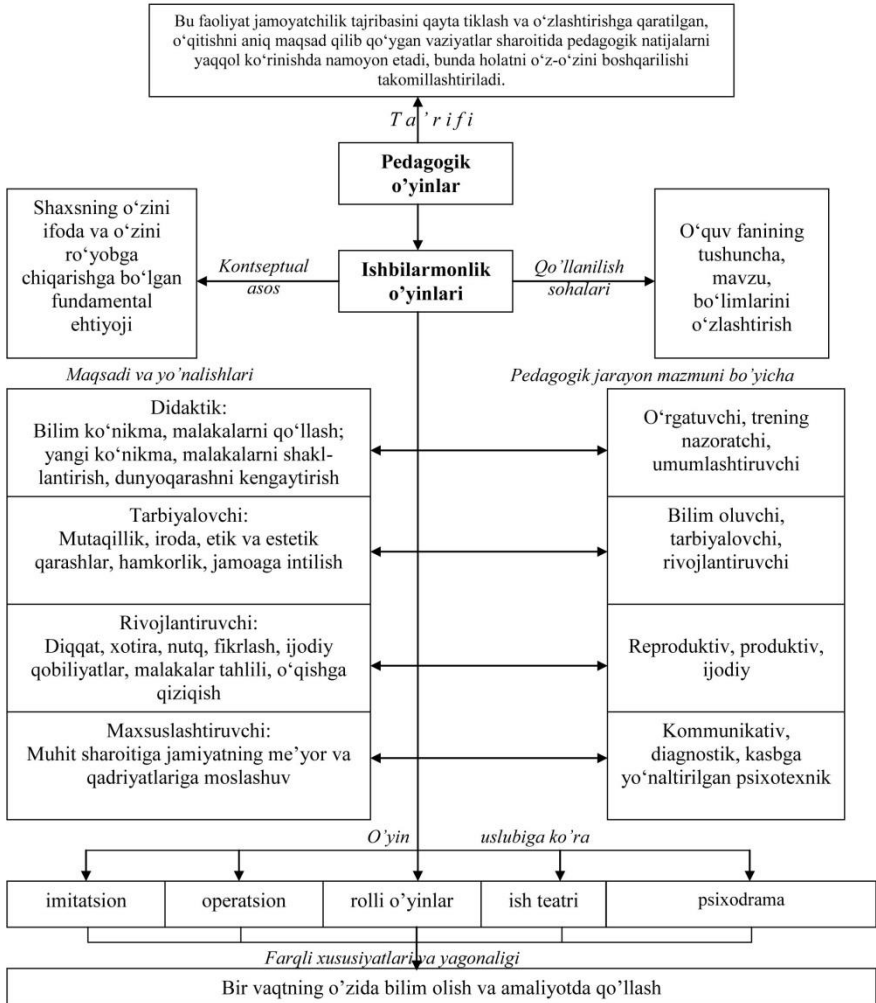
NUTQ USLUBLARINI O'QITISHDA ISHBILARMONLIK O'YIN TEKNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH

Ta'lim jarayonidagi talabning faolligi, didaktikaning asosiy tamoyillaridagi biri bo'lib kelgan va shunday bo'lib koladi. Talabning faolligi, maqsadli yo'naltirilgan boshqaruvchi pedagogik ta'sirlar va pedagogik muhitning tashkil etilishi natijasidir. Talabalarning faolligini ta'minlovchi, o'qitish texnologiyalaridan biri - pedagogik ishbilarmonlik o'yini hisoblanadi. O'yin faoliyatiga qiziqish, talabalarning o'z-o'zini ifoda etish, ro'yobga chiqarish kabi ehtiyojlarini qondiruvchi, musobaqalashish elementlari orqali ta'minlanadi.

Pedagogik o'yin, o'qitishning aniq qo'yilgan maqsadi va unga tegishli pedagogik natija bilan belgilanadi. Bu natijalar asoslangan va o'quv tayyorgarlik faoliyatiga ega bo'ladi. Pedagogik o'yinlarning blok-sxemasi 2.1-rasmda keltirilgan.

Pedagogik o'yinlar o'yin uslubiga ko'ra quyidagicha tavsiflanadi: fanlar bo'yicha; syujetli; ishbilarmonlik, imitatsion, dramalashtirilgan o'yinlar. Oliy, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'lim tizimida foydalanadigan barcha pedagogik o'yinlar o'z mazmuniga ko'ra ishbilarmonlik o'yini hisoblanadi. Chunki ular, odatda ma'lum o'quv fani doirasida ishlab chiqiladi: rollar va syujetlar mavjud bo'ladi, turli vaziyatlar imitatsiya qilinadi. Ya'ni, oliy va o'rta maxsus kasb-hunar ta'lim tizimida qo'llaniladigan ishbilarmonlik o'yinlari pedagogik o'yinlarning barcha tarkibiy qismlarini o'z ichiga oladi.

Oliy ta'lim tizimidagi pedagogik o'yinlar yangi o'quv materialini o'zlashtirishga va mustahkamlashga, talabning ijodiy qobiliyatini rivojlantiruvchi, umumilmiy ko'nikmalarini shakllantiruvchi masalalar majmualarini echishga qaratiladi, talabalarga turli holatlardan o'quv materialini tushunib etish va o'rganish imkonini beradi. O'quv jarayonida ishbilarmonlar o'yinlarni turli xil shakllari ishlatiladi: imitatsion, operatsion, rolli o'yinlar, ishchi teatr, psixo va sotsiodramalar.

Pedagogik o'yinlar blok-sxemasi

Ishbilarmonlik o'yini (IO) o'zida mutaxassisning kelajakdagi kasbiy faoliyatining predmeti va ijtimoiy mazmunini tiklash shaklini mujassamlashtiradi, faoliyat yaxlitligini belgilovchi shunday munosabatlar tizimini modellashdiradi.

Belgili vositalar (til, nutq, grafiklar, jadvallar, hujjatlar) yordamida, ishilarmonlik o'yinida asosiy muhim belgilariga ko'ra haqiqiy vaziyatga o'xshash kasbiy vaziyat vujudga keltiriladi. SHU bilan birga ishilarmonlik o'yinida, qisqa vaqt ichida faqat turdosh umumiy vaziyatlar qayta tiklanadi.

Ishbilarmonlik o'yigi kelajakdagi kasbiy faoliyatning *predmetli jihatini* (shartli amaliyot) talabalarning boshqa rolli holatdagi vakillar bilan o'zaro muloqotda bo'luvchi ijtimoiy jihatini vujudga keltiradi. SHunday qilib, ishbilarmonlik o'yinida jamoaviy o'quv faoliyatning yaxlit shakli – ishlab chiqarish, kasbiy faoliyati sharoiti modelida yaxlit ob'ektda amalga oshiriladi.

Ishbilarmonlik o'yinida talaba o'zida o'quv va kasbiy elementlarni uyg'unlashtirgan o'xshash kasbiy faoliyat bajaradi. Bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirilishi abstrakt darajada emas, balki kasbiy mehnat kontekstida amalga oshadi. Kontekstii o'qitishda bilimlar kelajak uchun bekorga emas, balki talabaning real o'yin jarayonidagi harakatini ta'minlaydi. Bir vaqtning o'zida, talaba kasbiy bilimlar bilan qatorida maxsus xislatga – odamlar bilan muloqotda bo'lish va boshqarish, jamoaviy qarorlar qabul qilish malakalari, rahbarlik qilish va bo'ysunish ko'nikmalariga ega bo'ladi. YA'ni, ishbilarmonlik o'yini shaxsiy sifatlarni tarbiyalaydi, ijtimoiylashuv jarayonini jadallashtiradi. Ammo bu «jiddiy» kasbiy faoliyat o'yin shaklida ro'yobga chiqarilganligi sababli, talaba aqliy va hissiy jihatdan erkinlashadi, ijodiy tashabbusini namoyon etadi.

Ishlab chiqarish dinamikasi, mutaxassislarning harakatlari va munosabatlarini modellashtirib, o'xshatib, ishbilarmonlik o'yini, bilimlarni dolzarblashtirish, qo'llash va mustahkamlash vositasi va amaliy fikrlash vositasi sifatida xizmat qiladi. Ushbu holat, o'yinning ma'lum berilgan aniq vaziyatida yoki ishlab chiqarish vaziyatida ishtirokchilarning o'zaro munosabatlari orqali amalga oshiriladi. Ishbilarmonlik o'yini o'xshatma modelda o'yinli o'quv masalalarini qo'yish va echish bo'yicha qo'shma faoliyat kabi ro'yobga chiqariladi. Qo'shma faoliyat qoidalari va me'yorlari, o'xshatish tili va aloqalar oldindan qabul qilinadi yoki o'yin jarayonida ishlab chiqiladi. Ishbilarmonlik o'yini munozarali muloqot maromida o'tkaziladi, u qo'shrejali faoliyat hisoblanadi, chunki unda ikkita maqsadga erishiladi: o'yinli va pedagogik. Pedagogik faoliyat ustuvor bo'lsa ham, o'yinni poymol etmasligi kerak.

O'yin jarayonida quyidagilar o'zlashtiriladi:

1. kasbiy harakatlar me'yorlari;

2. ijtimoiy harakatlar me'yorlari - ishlab chiqarish jamoasidagi munosabatlar.

Bunda o'yinning har bir ishtirokchisi faol holatda bo'ladi, sheriklari bilan o'zaro munosabatda bo'ladi, o'z qarashlarini sheriklariniki bilan taqqoslaydi va shuning natijasida jamoa bilan munosabati orqali o'zini o'zi o'rganadi.

Imitatsion o'yinlar - bo'lim, sex, korxonalar tashkilotning faoliyati-imitatsiya qilinadi. Imitatsion o'yinlar ssenariyasi, hodisa syujetidan tashqari, imitatsiya qilinadigan jarayon va ob'ektlar tarkibi va ahamiyati haqidagi tafsilotlarni o'z ichiga oladi.

Operatsion o'yinlar - tegishli ish jarayoni, ularni bajarish shart-sharoitini modellashtiradilar. Ular ma'lum bir o'ziga xos operatsiyalarni: - masalalar echish, ma'lum bir usulni o'zlashtirishga yordam beradilar.

Rolli o'yinlar - ma'lum bir shaxsning vazifa va majburiyatlarini bajarishdagi ruhiy holatlari, xatti-harakati ishlanadi, rollar majburiy mazmuni bilan taqsimlanadi.

Ishbilarmonlik teatri - qandaydir bir vaziyat va bu vaziyatdagi odamni xatti-harakati ishlab chiqiladi. Vaziyatning tafsiloti, ishtirok etuvchilarning vazifa va majburiyatlarini, maqsadlari ko'rsatilgan ssenariy tuziladi. Bu erda, ma'lum shaxsning haqiqiy qiyofasiga kirib borish, uning xatti-harakatlarini anglash, vaziyatni

baholash va to'g'ri xatti-harakatni tanlash, muhim hisoblanadi.

Psixodrama va sotsiodrama - bu rolli o'yinga, ishbilarmonlik teatriga o'xshagan bo'lib, faqat bu erda sotsial-psixologik masalalar echiladi. Bunday masalalar jumlasiga jamoadagi vaziyatni his kila olish, boshqa kishini ruhiy holatini to'g'ri baholash va uni o'zgartira olish, u bilan unumli muloqotga kira olish kiradi.

Ishbilarmonlik o'yini texnologiyalari uch bosqichdan iborat.

I. TAYYORLASH BOSQICHI	
1.1. O'yinni ishlab chiqish	Senariyani ishlab chiqish
	Yo'riqnoma mazmunini ishlab chiqish
	Moddiy ta'minotni tayyorlash
	Guruhni shakllantirish
1.2. O'yinga kirishish	Rollar taqismoti
	Muammo va maqsadlarni vujuga keltirish
	Shartlar, qoidalar, reglament o'rnatish
	Maslahatlar berish

II. O'TKAZISH BOSQICHI	
2.1. Topshiriq ustida guruh bilan ishlash	Manbalar bilan ishlash
	Trening
	Miyalar hujumi
	O'yin texniki bilash ishlash
2.2. Guruhlararo munozara	Guruhlarning chiqishi
	Natijalarni himoya qilish
	Munozara qoidasi
	Taqrizchilar (ekspert) ishi

III. TAHLIL BOSQICHI	
3.1.	O'yindan chiqarish
3.2.	Tahlil
3.3.	Ishni baholash va o'ziga baho berish
3.4.	Xulosa va umumlashtirish
3.5.	Tavsiyalar

Ishbilarmonlik o'yinining texnologik sxemasi

O'yinni tayyorlash bosqichi. Bu bosqich o'z navbatida ikki qismdan iborat: o'yinni ishlab chiqish, o'yinga kirishish. O'yinni ishlab chiqish - o'yin ssenariysini ishlab chiqish, yo'riqnomalar tuzish va moddiy ta'minotni ta'minlashni o'z ichiga oladi.

Ishbilarmonlik o'yini, ssenariyasi quyidagilardan iborat: o'quv maqsadi; o'yin

vazifasi, o'rganiladigan muammo tafsiloti; vaziyatning tafsiloti va ishtirok etuvchilarning tasnifi. O'yinga kirishish quyidagilarni anglatadi:

- guruhni shakllantirish;
- mashg'ulotlarning bosh maqsadini ifodalash;
- muammo va vaziyatni vujudga keltirish;
- rollarni taqsimlash,
- o'yin reglamentini o'rnatish;
- materiallar, yo'riqnomalar, qoidalar va ko'rsatmalar to'plamini tarqatish;
- maslahatlar berish.

Rollar qur'a tashlash yo'li bilan taqsimlanadi. Reglamentga, muloqot etikasiga, faollikni namoyish etishga va o'yinni oxirigacha ishtirok etilishiga alohida e'tibor qaratiladi.

O'yinni o'tkazish bosqichi. Bu bosqich - guruh bilan vaziyatni barpo etish ishlari va guruhlararo munozaradan iborat. Ishtirokchilarning roliy holatlari, ishbilarmonlar o'yinini shakliga bog'liq va quyidagicha bo'lishi mumkin.

1) guruhdagi ish mazmuniga ko'ra – g'oyalarni yaratuvchi va uzatuvchi ishlab chiquvchi, taqlidchi, tashxischi, zukko, xulosa qiluvchi.

2) ishtirokchilarning tashkiliy vaziyatlariga ko'ra – tashkilotchi, muvofiqlashtiruvchi, yig'uvchi, nazoratchi, murabbiy, boshqaruvchi.

3) yangilikka nisbatan munosabatiga ko'ra – tashabbuskor, ehtiyotkor tanqidchi, yangilikka qarshilik ko'rsatuvchi (konservator).

4) uslubshunoslik holatiga ko'ra – uslubshunos tanqidchi, uslubchi, muammochi, dasturchi.

5) ijtimoiy-psixologik holatiga ko'ra – etakchi, hurmat qilinuvchi, qabul qilinuvchi, mustaqil, qabul qilinadigan, rad etiluvchi.

O'yin jarayonida hech kim o'yinga ta'sir qilish huquqiga ega bo'lmaydi. Faqat boshlovchigina, zaruriyat tug'ilganida, o'yin ishtirokchilari harakatlariga tuzatishlar kiritishi mumkin.

O'yin natijalarini taxlil etish bosqichi quyidagilarni o'z ichiga oladi: taqrizchilarni chiqishlari, fikrlar almashinuvi, ishtirokchilarning o'z qarorlari va xulosalarini himoya qilishi, yakun yasash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Каримов И. А. Янгича фикрлаш ва ишлаш давр талаби. – Т.: Ўзбекистон, 1997. – 138 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни// “Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори” китобида. – Т.: Шарқ, 1997. – Б. 20-29.
3. Азизхўжаева Н. Н. Ўқитувчи тайёрлашнинг педагогик технологияси. – Т.: ТДПУ, 2000. – 52 б.
4. Бегимкулов У. Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти: Педагогика фанлари доктори.... дисс. – Т., 2007. – 305 б.
5. Ишмухамедов Р. Ж. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари ўқитувчиларининг малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш факультети тингловчилари, академик лицей ва касб-хунар коллежлари ўқитувчилари учун услубий тавсиялар. – Т.: ТДПУ, 2004. – 44 б.

Muratova Gulnoz, Bahriddinova Gulruh
Technical College of Zamin
(Jizzakh, Uzbekistan)

ENGLISH LANGUAGE TEACHING METHODS

Summary: *The article discusses the main problems and tasks in the process of learning a foreign (English) language in non-linguistic universities. The main methods and principles of the organization of the educational process are given. The question of motivation, which is known to be directly related to the effectiveness of learning, ways of forming students' motivation to master a foreign language, both during the learning and extracurricular processes, is also considered, since any cognitive process is based on the desire to learn a foreign language culture.*

Keywords: *fundamental method, classic, technologies, problems, process*

Recently, when the market for educational technologies is replete with proposals for a variety of techniques of learning English, the question "What method do you teach?" is becoming increasingly relevant, indicating an increase in the culture of consumption of intellectual products. A puzzled entrant, student or businessman (by the way, also a student) increasingly freezes in front of bookshelves with linguistic literature and media aids or pensively scans a long list of advertisements. One of the selection criteria is price, but the main one ... "English in two weeks", "Communicative methods of teaching English", "Effective express method", "English at the subconscious level", eventually. So many new and unknown! And this raises doubts about the results. Can you trust modern technology? Or give preference to well-established "brands" – such as "Bonk", "Eckersley" or "Headway", gradually moving into the category of methodical classics.

Obvious is the fact that at the end of the 20th century there was a "revolution" in the methods of teaching English. Previously, all the priorities without a trace were given to grammar, almost mechanical mastery of vocabulary, reading and literary translation. These are the principles of the "old school", which (it is worthwhile to pay tribute to it) did bear fruit, but at what cost? Language acquisition was carried out through long routine work. The tasks were offered rather monotonous: reading the text, translation, memorizing new words, retelling, exercises on the text. Sometimes, for the sake of a necessary change of activity, an essay or dictation, plus a phonetic drill as a rest. When priorities were given to reading and working on "topics", only one language function was implemented – informative. It is not surprising that few people knew the language well: only very purposeful and hardworking people could master it at a high level. But according to the degree of proficiency in grammar, they could easily bear the alumni of Cambridge! True, they received good compensation for their work: the profession of a foreign language teacher or translator was considered very prestigious in our country.

Now, to achieve this still high social position, it also requires a lot of diligence, perseverance and everyday work. But truly "revolutionary" that the language has become in one form or another accessible to the majority. And the

proposal is increasingly focused on the consumer. Why, for example, should the secretary acquire obviously unnecessary knowledge about the palatalization of consonants or the actual division of English sentences? The secretary-assistant or manager who has 8-hour, or, as it is now customary to say, “monopoly” office work, is focused on the development of very specific knowledge and skills, that is, on the consumption of a specific market segment of educational proposals for learning English. Well-known specialist in the field of linguistics and foreign language teaching methods S.G. Ter-Minasova rightly notes that recently the study of the language has become more functional: “The unprecedented demand has demanded an unprecedented supply. Unexpectedly, teachers of foreign languages became the focus of public attention: legions of impatient specialists in various fields of science, culture, business, technology and all other areas of human activity required immediate training in foreign languages as a production tool. They are not interested in either the theory or the history of the language – foreign languages, primarily English, are required of them exclusively functionally, for use in different areas of society as a means of real communication with people from other countries.”

With the form of education, the situation has also become much simpler: going to the office, one-on-one classes with the teacher, going to the student’s home, the “weekend” group, for those who are not very busy, for the “pioneers” and retired people ...

It remains to solve the main question: what are the course content, its structure and training methods? Who is the author of the proposed material, where is this material developed and approved by?

Language teaching has acquired an applied character, while earlier it was relatively abstract and theorized. Even Aristotle derived the famous triad of teaching ethics, which is the best correlated with modern requirements: the *logo* – the quality of presentation, *pathos* – contact with the audience, *ethos* – attitude towards others. This rule holds true for the speaker, and for the actor, and for the teacher of a foreign language, whose role implies the first two incarnations. The functions of the teacher in the educational process have changed significantly. Teacher-mentor, teacher-dictator is not able to provide students with the freedom of choice and provide the necessary in the comprehension of such subtle matter as language, “freedom of learning.” Therefore, such a negative pedagogical image gradually becomes the property of history. He was replaced by a teacher-observer, a teacher-mediator, a “peacemaker” teacher and a leader. Although the personality of the teacher in this case fades into the background, its influence on the audience, which, in turn, becomes more intimate, does not decrease, but, on the contrary, increases. It is the teacher who organizes group interaction in most modern Russian and foreign courses (the group of 10-15 people is currently considered to be the ideal team for learning a foreign language, since it is this number of people who can communicate with each other with maximum effect, interest and benefit.

Progress and fundamental changes in language learning methods are undoubtedly associated with innovations in the field of personality and group psychology. Now there are noticeable changes in the minds of people and the development of new thinking: the need for self-actualization and self-realization proclaimed by A. Maslow appears. The psychological factor of learning foreign

languages is promoted to the leading position. Authenticity of communication, weighted requirements and claims, mutual benefit, respect for the freedom of other people – this is a set of unwritten rules for building constructive relationships in the “teacher-student” system.

The fifth, but by no means least, element of this system is a choice. He came from a student who can attend a course that best meets his needs. In the classroom, the student is no longer limited in the choice of speech means and his own speech behavior. The teacher is also not constrained in choosing: methods and techniques of teaching – from games and trainings to simultaneous translation; in the organization of classes; in the choice of textbooks and manuals – from a wide range of domestic publications to products of Oxford, Cambridge, London, New York and Sydney. The teacher can now select, create, combine, modify

Fundamental method

This is really the oldest and traditional method. That is how the Lyceum students taught Latin and Greek, while the French soaked in naturally, along with the strict suggestions of the governesses and intercourse with *maman* and *papan*. The classical method, like no other, fits the description of the “plan of capturing a fortress”: a cipher of phonetics, vivid images of syntactic structures, an obligatory lexical reserve ... The student clearly understands: to pass for Sir Calm, Monsieur Gallantry or Herr Sanity, he: a) 2-3 years; b) be patient (study begins with the basics); c) I have to remember what the subject, the complement can be expressed in the native, “great and mighty”, and what is the general syntax ...

On the fundamental method seriously rely on language universities. The translator is never confident in his knowledge of a foreign language, he perfectly understands the unpredictability of arising speech situations. Being engaged in the classical technique, students not only operate with the most diverse lexical layers, but also learn to look at the world through the eyes of the “native speaker” – a native speaker.

Perhaps the most famous representative of the classical methods of teaching a foreign language is N.A. Bonk. Her English textbooks, written in collaboration with other authors, have long become classics of the genre and have withstood the competition of recent years. The classical method is otherwise called fundamental: no one promises that it will be easy, that you will not have to study at home, and the teacher’s experience will save you from mistakes in pronunciation and grammar. But the reward will be, developing the metaphor of the fortress, the state of a real local who knows how not to get lost in the labyrinth of the subjunctive mood or past tense.

And further. The fundamental method assumes that your favorite question is “why?” That you are not satisfied with the explanations “this is necessary”, but are ready to plunge into an interesting, complex and very logical world, whose name is the language system.

The classic approach to learning a foreign language

In this connection, the classical approach to the study of a foreign language was somewhat transformed, but the unshakable principles of the “classics” of Russian language methods have been preserved. Sometimes they are actively used in schools of other methodical directions. The classic course is aimed at students of different ages and most often involves learning a language from scratch.

The tasks of the teacher include traditional, but important aspects of the formulation of pronunciation, the formation of a grammatical base, the elimination of the psychological and language barrier that impede communication. "Classics" did not change the goals, but the methods, due to the new approach, are different.

The classical approach is based on understanding the language as a real and complete means of communication, which means that all language components – oral and written speech, listening, etc. – should be developed in students systematically and harmoniously. The classical technique partly makes language an end in itself, but this cannot be considered a disadvantage. Such an integrated approach is aimed, first of all, at developing students' ability to understand and create speech. The technique involves classes with Russian teachers, but such an order (although not quite "fashionable") cannot be considered a minus: a teacher who is not a native speaker has the ability to analyze and compare two language systems, compare constructs, better convey information, explain grammatical rules, to warn of possible errors. The general enthusiasm for foreign specialists is a temporary phenomenon, because the Western world appreciated the priority of bilingualism (knowledge of two languages). The greatest value in the modern world are teachers who are able to think in the context of two cultures and convey to the students the corresponding set of knowledge.

BIBLIOGRAPHY:

1. Aksenova N. V., Shepetovsky D. V. Organization of out-of-class work of students as a motivation to learn English in a technical university // *Young Scientist*. - 2014
2. Batunova I. V. Modern pedagogical technologies in foreign language lessons as an important condition for improving the quality of the educational process. // *IV International Scientific and Practical Conference: Scientific Perspectives of the 21st Century. Achievements and prospects of a new century* - Novosibirsk: International Scientific Institute "EDUCATIO", 2014
3. Bobrova T. O. Modern approaches in the formation of linguistic, communicative and interlanguage competences in teaching a foreign language at a university [Electronic resource]. - URL: <http://cprsob.ru/load/21-1-0-91>
4. Vagina I. V. Comparative analysis of vocational education systems in Russia and France. // *Science and school*. - M.: MPGU. - 2010
5. Yu. P. Pokholkov. Approaches to the Formation of the National Doctrine of Engineering Education of Russia in the Conditions of New Industrialization // *Engineering Education*. - Tomsk, 2012

Musayev Abduvali, Umrzoqova Guljahon
(Jizzakh, Uzbekistan)

THE USE INTERACTIVE METHODS IN THE PROCESS OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

Summary: *The purpose of the article is to analyze the role of current control in the system of vocational education in higher educational institutions. Consideration of this issue is relevant, since learning is a continuous process that is regularly monitored by the teacher, as well as by the student. The effectiveness of the development of competencies within the discipline directly depends on the quality control of student learning. The methods used in the study of this topic - analysis and synthesis.*

Keywords: *technologies, interactive methods, case-study, role-playing game*

Technologies of teaching foreign language are in constant development. Information civilization dictates new standards, knowledge becomes obsolete quickly enough. For the formation of a successful linguistic personality requires new approaches to learning.

As noted in some articles: "The Theoretical Foundations of New Technologies for Teaching Foreign Languages", the main goal of modern linguodidactics is the formation of a linguistic personality of a new type. This is such a person who is able and ready to carry out intercultural communication in various forms of speech and sociocultural activities in conditions of active social interaction with representatives of other cultures.

To form such a personality, the teacher must organize the training in such a way that the students are focused on the independent search for knowledge, the continuous desire to find and comprehend the new. As you know, modern education is not just learning, but becoming a personality. Persons with formed competencies, and not just trained. A person capable of thinking critically, to give his assessment of the events taking place in the world. What we give to our students should be necessary and useful for them. They are not interested in doing what they think will never be useful in life. They want to act here and now, and not to work for the long term. In addition, the ability of students to interact not only with the teacher, but also with each other during training sessions is extremely important. Thanks to teamwork, the learning process becomes not just a dialogue between a teacher and a student, but a complex, systematic work that is so necessary for a person who enters life in the modern world and needs competitive people who can solve versatile tasks. It is in this connection that the use of interactive methods is not only useful, but necessary.

In some articles "Interactive Learning Technologies", philologists emphasize that interactive learning is, first of all, interactive learning, the input of which involves not only the teacher and the student, but also the students interact with each other. There are a number of features that interactive learning technologies possess that make it possible to use them effectively enough in the learning process: organizing the process of acquiring new experience and sharing the existing ones; the

possibility of maximizing the personal experience of each student; use of social modeling (playing life situations).

At any level of learning a foreign language, both the mastering of the language and language norms of the language being studied and the development of their ability to use the knowledge gained, the skills and abilities to transmit relevant information, and express their thoughts in various speech situations are equally important.

The interactive nature of learning allows students to interact with each other, involving in this process and the teacher, who acts as the organizer of the learning process. This strategy is called the "Student-centered approach", the use of which makes it possible to achieve mastering educational material by 50-90%, depending on the interactive methods used.

So, when teaching grammar, you can use colored pencils that help highlight the main point and draw attention to it (for example, when differentiating verb forms, when indicating the place of the auxiliary verb, etc.).

When learning lexical skills, the Dice Image tool (image-word), the Clone function, which help to organize a speech situation and play it in the learning process, provide ample opportunities.

When learning to listen to an interactive whiteboard, it can be useful to use Flash-animation with voiced text and many other tools.

Using interactive methods in the process of teaching a foreign language, one can quickly notice their effectiveness. For example, it is extremely effective to use an associogram method for memorizing sufficiently large amounts of information. Interacting with each other, students depict on paper all their associations (supporting words, illustrations) associated with a particular topic. Then, using these maps, it becomes quite easy for students to build meaningful statements on a specific topic.

When using business games in the process of learning a foreign language, the quality of mastering oral communication skills significantly increases. Through the use of a business game, it is possible to lose typical speech situations without leaving the classroom. For example, by distributing roles to students, you can play the dialogues that take place in a hotel, airport, bank, shop, etc. Pupils are attracted to the work of this type because they understand that the use of these dialogs is really applicable in life.

The use of another method - "two private diaries" - implies, in the process of reading the text, writing in a notebook in the section "passage" words (phrases, sentences) that cause students various associations and emotions, and in another section - "reactions" - to record their thoughts and feelings in connection with the read part of the text. Then there is a discussion of the results of the work. The system of classes in the framework of each teaching method includes the three above mentioned stages of assimilation and consolidation of material: challenge, reflection, and reflection.

Under the conditions of the requirements of the new GEF, the teaching of a foreign language at school should move to a fundamentally new level. New developments are needed to form a linguistic personality of a new type. To achieve these goals, the learning process must be organized in such a way that the child becomes the subject of the educational process, a person who is ready to learn for

life. That is why a modern English lesson should be built in a completely new way. In this regard, the use of interactive methods in the teaching process has an undeniable advantage, both for students and teachers.

The main goal of the interactive methodology is to develop the skills of independent search for answers and learning through interaction. In this case, there should be an interaction of students with each other. By interacting, students increase their vocabulary while reading, listening to authentic linguistic material, and performing common tasks. During interactive interaction, students use their language skills in situations that are close to real life.

It should be noted that interactive exercises and tasks are aimed not only and not so much at consolidating the material already studied, as at learning a new one, and this is the main difference between the interactive methodology of teaching a foreign language from the traditional one.

Many teachers began to abandon traditional teaching methods in favor of interactive ones, since there are many positive aspects in interactive methods.

We agree with the opinion of scientists who assert that interactive learning allows the creative basis of the personality to manifest itself, since it activates its internal mechanisms.

The essential feature of interactive methods is a high level of mutually directed activity of the subjects of interaction, emotional, spiritual unity of the participants.

According to experts, interactive methods that are used in the educational process must meet the following requirements:

Active, creative, initiative participation of students in the process of obtaining knowledge;

The formation, accumulation and development of skills in the process of group and individual lessons;

Maximum proximity of learning outcomes to the field of practical activities;

Cooperation of students and teachers in the planning and implementation of all stages of the learning process.

There are a variety of teaching methods that are classified as interactive - these are business and role-playing games, case-study, discussions, heuristic methods, and others.

Unfortunately, the framework of one article does not allow to consider all the interactive methods used at the present stage in teaching a foreign language, so we turn only to some types of interactive exercises that, in our opinion, are quite effective when working with students.

In addition, the practical experience of the use of an interactive model of teaching a foreign language indicates its effectiveness in the development of intellectual abilities and analytical thinking of students in the process of interpersonal communication both in class and in real life. The use of interactive methods of teaching a foreign language allows the student to become an active participant in the pedagogical process, to form and develop the cognitive activity of a student, to promote the formation of an active and creative personality that can change in a changing world.

Any lesson (of a foreign language in particular) in online learning is a certain social environment in which the teacher and students enter into certain social

relations with each other, where the learning process is the interaction of all those present. At the same time, success in learning is the result of the collective use of all learning opportunities. The use of role-playing games has ample opportunities for the implementation of interactive learning. Role-playing game is a methodical method of learning active ways of learning a foreign language. Role-playing game creates the conditions for real communication, thereby increasing interest in the subject. It finds more and more widespread use in the practice of learning a foreign language at school. As you know, learning role-playing games contribute to the implementation of the most important methodological tasks: the creation of the psychological readiness of children for speech communication; ensuring the natural need for multiple repetitions of language material.

Role-playing game motivates speech activity, since the trainees find themselves in a situation where the need to say, ask, find out, prove, share something with the interlocutor is actualized. Students clearly see that language can be used as a means of communication. The game activates the desire of children to contact with each other and the teacher, creates conditions for equality in the speech partnership, destroys the traditional barrier between the teacher and the student. Here everyone gets a certain role and should be an active partner in speech communication.

In games, students master such elements of communication as the ability to start a conversation, support it, interrupt the interlocutor, agree with his opinion at the right moment or refute it, the ability to listen to the interlocutor, ask clarifying questions, etc.

Proved the effectiveness of the use of games in the learning process, because they help the natural learning of the language. At the initial stage, learn, play and play develop and learn. And it is important to teach students to regulate their gaming activities. Self-regulation takes place during the dramatization of fairy tales, with dialogic speech, with the compilation of a story along a chain, according to a reference scheme, from pictures. It is necessary to teach children to predict their results. With a positive result, children get positive emotions, and self-esteem rises, develops personality traits that cannot develop verbally: the ability to work in a team; take responsibility for your choice; share responsibility; analyze the results of their activities; feel like a member of the team.

BIBLIOGRAPHY:

1. Arutyunov Yu. S. On the classification of active learning methods / Yu. S. Arutyunov // V Interdepartmental School-Seminar on Intensive Teaching Methods. - Riga, 1983
2. Korneeva L. I. Modern interactive teaching methods: foreign experience / L. I. Korneev // University Management. - 2004
3. Dvulichanskaya N. N. Interactive teaching methods as a means of forming key competences / N. N. Dulichanskaya // Science and Education: Electronic scientific and technical publication. - №4. - 2011 [Electronic resource]. - Access mode: <http://technomag.edu.ru/doc/172651.html>
4. Interactive technologies in the educational process [Electronic resource]. - Access mode: <http://interactive.technologies.moderationmethod.togis.com>

5. Petrenko, MA Theory of pedagogical interaction: Monograph / M.A. Petrenko. - Rostov n / Don: IPO PI SFU, 2009
6. Petrenko, MA Interactive technology development of creative activity. Scientific support of staff development system / MA. Petrenko. - 2014
7. Petrenko M. A. Theoretic bases of pedagogical interaction / M.A. Petrenko // Procedia - Social and Behavioral Sciences. - 2015
8. Petrenko M. A. The developmental / M. A. Petrenko // Open Science Journal of Education. - 2015

**Pardayev Mamasharif, Pardayeva Shakhodat,
Shoyimov Shavkat, Shoyimova Feruza
(Jizzakh, Uzbekistan)**

VARIABLE METHODS OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

Summary: *The article examines the teacher's professionalism, his methods of teaching a foreign language and expressed not only in the ability to properly distribute time and tasks among students, but also its primary task is to teach students to use the learned language constructs intelligently.*

Keywords: *methods of teaching a foreign language, communication, methods, grammar-translation method*

At the end of a language course at a school, institute or postgraduate course, most students can only read and translate foreign texts with a dictionary, sometimes write in a foreign language, and very rarely speak it. This is not surprising, because the traditional method of teaching languages to us is aimed at developing the skills of reading and translation, but not at all at developing the skills of oral speech. And can teachers, who often themselves speak a broken foreign language, really teach you how to talk?

Communicative method

Universities use the universally recognized "communicative method" in the world. For English, another method name is often used - "Oxford" or "Cambridge". That's right, the basics of this method, now used to teach any language, not just English, were developed by the joint efforts of linguists and psychologists from leading British universities. Such popular courses as Headway and New Cambridge English Course (English), Teumen neu (German), Le Nouvelle sans Frontiers (French) are written on the basis of the communicative method.

The essence of the communicative method

What is the communicative method and what is the training of professors using this method?

The communicative method is aimed at the simultaneous development of basic language skills (speaking and writing, grammar, reading and listening) in the process of lively, easy communication. Teaching a student to communicate in a foreign language is the main task of the professor. Vocabulary, grammatical structures, expressions of a foreign language are presented to the student in the context of a real, emotionally colored situation that facilitates quick and lasting memorization of the material being studied.

The communicative method involves the destruction of the psychological barrier between the teacher and the student. And when people stop feeling "distance" between themselves and the teacher, when it is interesting, fun and pleasant for them to communicate with him - it is easier for them to start talking in a foreign language.

Numerous game elements in teaching contribute to the revival of the classes, support the students' positive emotional mood, and enhance their motivation. Work "in pairs", "in threes", participation in discussions on topics of interest to students - all this allows the teacher to take into account the individual

characteristics of students, to make the classes creative and exciting, and at the same time gives the teacher an opportunity to take full control of the process learning.

Grammar-translation method

The middle of the 20th century until the end of the seventies passed under the sign of the grammar-translation method, the purpose of which was to study grammar in order to learn to read and understand texts in a foreign language through it. During the lessons, they mostly did grammar exercises and translated texts into a foreign language and vice versa. They explained the grammar most often in their native language, they scolded them for mistakes and tried to correct them all. If the student could not correct his mistake himself, the teacher did it for him. Your parents, dear reader, have grown up with this technique. They could not speak, but they knew the grammatical rules in half a sin, but still they could translate a foreign text when it was very necessary.

The main disadvantages of this technique is that the person does not acquire the skills of oral speech, and knowledge of grammar without their meaningful application is quickly forgotten.

Audio lingual method

In the 1970s, the audio-lingual method appeared, and with it - language laboratories and language laboratories. Each decent school had to have its own linguaphone study, in which students in headphones did endless and boring laboratory work: according to the proposed model, it was necessary to make mechanical replacements in the sentence structure. The occupation was both boring and hopeless, because feedback was almost absent. Proponents of the audio-lingual method believed that it was necessary to memorize the grammatical and phraseological structures of the language by repeating them repeatedly in ready-made educational dialogues, and then, they said, at the right moment you will use them automatically. However, the experience of many shows that in a real situation a person, as a rule, cannot in a timely manner and to the place to use the phrase or turn he once learned.

The best textbook created in accordance with the audio-lingual technique is the "Streamline English" series of the Oxford University Press. Their structure is monotonous and simple. Each lesson is a dialogue and wildcard exercises - "drills" - after it. Working with "Streamline English" as an independent textbook is impossible. But I am sure that this series will survive many textbooks that appeared later, since the language and grammar material (especially "Streamline I Departures") was selected and prepared brilliantly, and with any method it will be successfully used for addition, reinforcement and - just for pleasure.

The main disadvantages of the audio-lingual method is the lack of feedback from the native speaker, the inability in everyday communication to do only memorized phrases and turns.

Suggestopedy

The end of the 1970s – 1980s is a suggestion boom. The method itself, used by the Bulgarian psychiatrist Lozanov, means "treatment by suggestion, suggestion." When applied to the study of foreign languages, suggestopedology attaches great importance to the psychological mood and emotional state of students. The role of the teacher is extremely important and difficult: it must create

an atmosphere in which constraint, shyness, fear of mistakes disappear, faith in one's own strength increases. In this technique music, movement, stage action are actively used. The suggestopedia in our country, unfortunately, often took on caricature forms due to the insufficient qualifications of the teachers.

One of the side variants of the suggestive method is the "immersion" session in a foreign language environment. A group of students who have undergone preliminary language training spends 10 days in "pressure chamber" conditions: without a native language, without learning as such (ie, textbooks and exercises), living according to a scenario drawn up specifically for this group. Types of work on the "immersion", of course, varied, because the working day really lasts from breakfast to bedtime, i.e. 12-14 hours.

For ten days, there is a speech - in the form of dialogues, songs, games, sketches, problem situations, discussions, press conferences, interviews, reports, presentations, parties, celebrations, etc. The main results of the "dive" session are the removal of the psychological barrier and the associated positive emotional reactions associated with the language. The economic realities of a later time made this method of learning inaccessible to most.

It is necessary to clarify that no methodical method has been subjected to such distortion and even perversion as the method of "immersion". This was due to the fact that "immersion" requires from the teacher of the highest professional level, which not many people can meet. Therefore, readers, be careful if you are offered a "partial" or two-hour dive.

The "minuses" in one or another attempt to implement suggestopedia is, as a rule, the low professional level of teachers and ill-considered scenarios for the implementation of "immersion".

25th frame method

The widely advertised so-called "25th frame method" is often presented as one of the most powerful methods for learning foreign languages. But let's try to figure out what this method really is? The basis of the method is the subconscious perception of information in the form of pairs of words in Russian and English. But such a variant of simply memorizing the meaning of words can give nothing when learning foreign languages.

In addition, the technology of the 25th frame itself is increasingly being questioned. For a more detailed study of this issue, we strongly advise to study the article "Rumors about the 25th frame subconsciously exaggerated" on the website "Science and Technology"

Igor Schechter Method

Igor Schechter's method is based on the fact that a foreign language should be perceived as native. For realization at first, students are taught to express their thoughts in statements in various hypothetical situations, and later various grammatical material is added.

The disadvantages of this method include the fact that training can be started only at the age of 16 years.

BIBLIOGRAPHY:

1. Vedenina, L. G. Theory of intercultural communication and the meaning of the word // Foreign language in school. - 2000
2. Safonova, V. V. Culture in the system of modern language education // Foreign language at school. - 2001
3. Sysoev, P. V. Language and culture: in search of a new direction in teaching the culture of the country of the language being studied // Foreign language at school. - 2001. - № 4
4. Tarasov, E. F. Intercultural communication is a new ontology of the analysis of linguistic consciousness // Ethnocultural specificity of linguistic consciousness / Institute of Linguistics of the Russian Academy of Sciences. – M., 1996
5. Ter-Minasova, S. G. Language and intercultural communication. - M.: Slovo / Slovo, 2000. Furmanova, V. P. Intercultural communication and cultural-linguistic pragmatics in the theory and practice of teaching foreign languages: dis.... Dr. Ped. sciences. –M., 1994

Soyipov S.
(Jizzakh, Uzbekistan)

NUTQNING KOMMUNIKATIV SIFATLARINI O'QITISHDAGI INNOVATSIYALAR VA ILG'OR XORIJIY TAJRIBALAR

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" oliy ta'lim oldiga jahon talablariga mos holda oliy ta'lim tizimini o'quv-metodik majmualar bilan ta'minlash va o'qitish jarayonini yangi usullar bilan tashkil qilish vazifasini qo'ydi. Milliy dasturda belgilangan vazifalarni hal etishda ta'lim samaradorligini oshirish, ta'lim samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan mexanizmlarni ishlab chiqish, dunyo ta'lim texnologiya va taribalarini o'rganish, ularni o'quv jarayoniga joriy etish muhim hisoblanadi. Bunda asosiy e'tibor ta'lim jarayoniga zamonoviy o'qitish texnologiyalarini joriy qilishga qaratiladi.

Pedagogik ensiklopediyada izohlanishicha, ta'lim metodi o'qituvchi va tahsil oluvchining ta'lim mazmunini o'zlashtirishga qaratilgan o'zaro aloqador, ma'lum ketma-ketlikdagi faoliyati tizimidir.

Ta'limning faol metodlariga xos ilk belgilar XIV-XVI asrlarda namoyon bo'lgan. Buyuk gumanistlar F. Rable, M. Manten, F. Bekonlar bilimlarni tayyor holda uzatilgan ma'lumotlar asosida emas, balki amaliy tajriba, munozara orqali mustaqil o'zlashtirishni tavsiya etganlar.

Keyinchalik ta'lim metodlari Y.A. Komenskiy, I.G. Pestalotsi, F.A. Disterveg, Dyui, K.D. Ushinskiy, P.F. Kayerovlar tomonidan rivojlantirilgan. Ular didaktikada ilg'or, ya'ni, bilimlarni mustaqil ravishda o'zlashtirish g'oyasini ilmiy jihatdan asoslaganlar. P. Blonskiy, S.T. Shatskiy, P.M. Kerjensev, A.K. Gastov, M.M. Rubinshteyn va boshqalar esa ta'limning sust metodlarini inkor etib, ta'lim jarayonida faol metodlarni qo'llashga da'vat etishgan.

Bugungi kunda fan, texnika va innovatsion texnologiyalarning rivojlanishi natijasida o'quv-tarbiya jarayonida interfaol uslublardan foydalanib ta'limning samaradorligiga erishishga bo'lgan qiziqish kundan-kunga kuchayib bormoqda. Interfaol ta'lim, interfaol uslublar tizimi bo'lib, unda ta'lim oluvchilar bilish jarayoniga jalb qilingan bo'ladi, ular biladigan va o'ylayotgan narsalarni tushunish va fikrlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Interfaol darslarda o'qituvchining o'rnini qisman o'quvchilarning faoliyatini dars maqsadlariga erishishga yo'naltirishga olib keladi¹.

Ta'lim innovatsiyalari muammolarni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo'llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar sanaladi. Ta'lim innovatsiyalari "innovatsion ta'lim deb ham nomlanadi. "Innovatsion ta'lim" tushunchasi birinchi bor 1979-yilda Rim klubi²da qo'llanilgan.

Ta'lim tizimida yoki o'quv faoliyatida innovatsiyalarni qo'llashda sarflangan mablag' va kuchdan imkon qadar eng yuqori natijani olish maqsadi ko'zlanadi. Innovatsiyalarning har qanday yangilikdan farqi shundaki, u boshqarish va nazorat qilishga imkon beradigan o'zgaruvchan mexanizmga ega bo'lishi zarur².

¹ Ишмухамедов Р., Юлдашев М. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар. –Тошкент: 2013. – Б.11.

² Султонова Г.А. Педагогик маҳорат. – Тошкент: ТДПУ. – Б. 2005.

Shunday qilib, innovatsion va interfaol ta'lim texnologiyalari ta'lim sifatini yaxshilash, samaradorligini oshirish, o'qituvchi, talaba, talabalar guruhi, shuningdek, jamoa o'rtasida o'zaro hamkorlikni qaror toptirish, g'oyaviy va ruhiy birlikka erishish, yagona maqsad sari intilish, har bir ta'lim oluvchi (o'quvchi, talaba)ning ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, shaxs sifatida namoyon bo'lishi uchun zarur shart-sharoit hamda muhitni yaratishda katta imkoniyatlarga ega. Interfaol ta'limning eng muhim tarkibiy elementi bo'lgan interfaol metodlar o'z mohiyatiga ko'ra ta'lim maqsadlarini amalga oshirishda ma'lum darajada samaradorlikka erishishni ta'minlaydi.

Zamonaviy sharoitda ta'lim samaradorligini oshirishning eng maqbul yo'li bu mashg'ulotlarni interfaol metodlar yordamida tashkil etish deb hisoblanmoqda³.

Mantiqiy nuqtai nazardan interfaollik, eng avvalo, ijtimoiy subyektlarning suhbat (dialog), o'zaro hamkorlikka asoslangan harakat, faoliyatni olib borishlarini ifodalaydi.

Interfaol o'qitish "ta'lim jarayonining asosiy ishtirokchilari – o'qituvchi, o'quvchi va o'quvchilar guruhi o'rtasida yuzaga keladigan hamkorlik, qizg'in bahs-munozalar, o'zaro fikr almashish imkoniyatiga egalik asosida tashkil etiladi, ularda erkin fikrlash, shaxsiy qarashlarini ikkilanmay bayon etish, muammoli vaziyatlarda yechimlarni birgalikda izlash, o'quv materiallarini o'zlashtirishda o'quvchilarning o'zaro yaqinliklarini yuzaga keltirish, "o'qituvchi – o'quvchi o'quvchilar guruhining o'zaro bir-birlarini hurmat qilishlari, tushunishlari va qo'llab-quvvatlashlari, samimiy munosabatda bo'lishlari, ruhiy birlikka erishishlari kabilar bilan tavsiflanadi.

Interfaol ta'lim mohiyatiga ko'ra suhbatning "talaba – axborot-kommunikatsion texnologiyalar" shaklida tashkil etilishi o'quvchi (talaba)lar tomonidan mustaqil ravishda yoki o'qituvchi rahbarligida axborot texnologiyalari yordamida bilim, ko'nikma, malakalarning o'zlashtirilishini anglatadi⁴.

O'qituvchi ta'lim jarayonida interfaol ta'lim yordamida o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqillik, o'z-o'zini nazorat, o'z-o'zini boshqarish, samarali suhbat olib borish, tengdoshlari bilan ishlash, ularning fikrlarini tinglash va tushunish, mustaqil hamda tanqidiy fikrlash, muqobil takliflarni ilgari surish, fikr-mulohazalarini erkin bayon qilish, o'z nuqtai nazarlarini himoya qilish, muammoning yechimini topishga intilish, murakkab vaziyatlardan chiqa olish kabi sifatlarini shakllantirishga muvaffaq bo'ladi. Eng muhimi, interfaol metodlarni qo'llash orqali o'qituvchi o'quvchilarning aniq ta'limiy maqsadga erishish yo'lida o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatlarini tashkil etish, yo'naltirish, boshqarish, nazorat va tahlil qilish orqali xolis baholash imkoniyatini qo'lga kiritadi.

Til va adabiyot ta'limiga xorijiy tajribalar va innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish bugungi ta'limning dolzarb masalasi sifatida kun tartibida turibdi. Ayniqsa, til ta'limida interfaol ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, amalda qo'llash masalasi dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Noan'anaviy dars turlarini joriy qilish masalasida bir qator ishlar amalga oshirilgan. Oliy ta'lim tizimida ham zamonaviy xorijiy tajribalarni tatbiq etish borasida

³ Муслимов Н., Усмонбекова У., ва бошқ. Инновацион таълим технологиялари. – Тошкент: 2015. – Б. 58.

⁴ Муслимов Н., Усмонбекова У., ва бошқ. Инновацион таълим технологиялари. – Тошкент: 2015. – Б. 60.

ayrim ishlar amalga oshirildi. Jumladan, S. Muhamedova tomonidan “Tilshunoslik asoslari” fanidan elektron darslik yaratildi.

Taniqli pedagog N. P. Kapustin ta’kidlaganidek: “Dars samaradorligi deganda biz uning har bir o’quvchining intellektual ravnaqi uchun foydaliligini tushunamiz.”⁵

Bugungi kunda barcha fanlarni o’qitishdagi kabi ona tili o’qitishda ham ilg’or xorijiy tajribalardan, innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanishga jiddiy e’tibor qaratilmoqda. “O’qituvchi nutqi madaniyati” fanini o’qitishda qanday pedagogik texnologiyalardan foydalanish zarur, bugungi kunda ta’lim sohasiga shiddat bilan kirib kelgan va barcha pedagoglar tomonidan samarali deb e’tirof etilayotgan zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan qaysilarini qo’llasak maqsadga muvofiq bo’ladi qabilidagi savollar har bir tilshunos-pedagogni qiziqtirishi tabiiy hol, albatta.

Bugungi kunda ta’limda shaxsga yo’naltirilgan ta’lim asosiy o’rinni egallamoqda. Zamonaviy sharoitda ta’lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko’ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va unda mustaqil, tanqidiy, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga yo’naltirilish talab qilinmoqda. O’zida ana shu imkoniyatlarni namoyon eta olgan ta’lim shaxsga yo’naltirilgan ta’lim deb nomlanadi.

Ushbu ta’lim pedagog va talaba o’rtasidagi o’zaro munosabat- hamkorlik va tanlash erkinligiga asoslanib, talabaning qadriyat sifatida e’tirof etilishi uchun sharoit yaratadi.

Shunday qilib, shaxsga yo’налgan ta’lim jarayonining asosiy tavsifi uning boshqa maqsadga yo’налganligi va ishtirokchilarga boshqacha yondashuvni ifoda etishidir: talabalarni o’z hayotiy faoliyat usullari, o’z individualligini talabga javob beradigan tarzda amalga oshiruvchi o’quv jarayonining haqiqiy subyektiga, o’qituvchini esa talaba faoliyatining tashkilotchisi, boshqaruvchisi, talabalar va madaniyat o’rtasidagi bog’lovchi bo’g’in, talabani madaniyatga olib kirish va undagi o’z o’rnini belgilab olishini ta’minlovchisiga aylantirishdir.⁶

Bugungi kunda talaba bilimni obyektiv baholash, unda aqliy operatsiyalarni bajarish layoqatini yanada rivojlantirish maqsadida nostandart testlardan foydalanish ham zamonaviy texnologiyalardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Jumladan, “O’qituvchi nutqi madaniyati” fanini o’qitish jarayonida talabalar bilimni nazorat qilishda reproduktiv, produktiv darajadagi testlar, qisman izlanishli testlar, kreativ testlar kabi darajali nazorat testlaridan foydalanishni tavsiya etamiz. O’ylaymizki, bu xildagi testlar bilim berish samaradorligini yanada yuksaltiradi. Keyingi rejalarda sifatga oid nostandart testlardan bir nechtasini ko’rsatib o’tamiz.

Eng muhimi, o’qituvchilar interfaol metodlarni tanlashda o’rganilayotgan mavzu, muammo yoki hal qilinishi lozim bo’lgan masalaga e’tibor qaratishlari lozim. Qolaversa, interfaol metodlarni qo’llashda talabalarning yosh, psixologik xususiyatlari, dunyoqarash darajasi, hayotiy tajribalari inobatga olinsa, dars samaradorligi yanada oshadi. Bu esa o’qituvchilardan kasbiy mahorat, malaka, bilimdonlik, sezgirlik va intuitsiyaga ega bo’lishni taqozo etadi.⁷

⁵ Капустин Н. П. Педагогические технологии адаптивные школы – М., 2001. С. 29.

⁶ Egamberdiyeva N. Talabalarni shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashtirishning zamonaviy yo’llari. – Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2009. – B. 8.

⁷ Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари. – Тошкент: Фан, 2006.

Zamonaviy pedagogik texnologiyaga asoslangan yangi paradigmaning mohiyati interfaol ta'limni keng ko'lamda va mavjud imkoniyatlar asosida yo'lga qo'yishdan iborat. Unga ko'ra, har bir ta'lim oluvchi o'quv axborotlarini uch manba asosida, ya'ni o'qituvchi yordamida, ma'lumotlar bazasi (muayyan fan bo'yicha yoki o'quv doirasida) yordamida; tahsil oluvchilar guruhi (ular bilan o'zaro faoliyatni tashkil etish) yordamida egallaydi. *Ta'lim* vositalari o'quv materialini ko'rgazmali taqdim etish va shu bilan birga o'qitish samaradorligini oshiruvchi yordamchi materiallar hisoblanadi.

Ta'limning texnik vositalari (TTV) - o'quv materialini ko'rgazmali namoyish etishga, uni tizimli yetkazib berishga yordam beradi; talabalarning o'quv materialini tushunishlari va yaxshi eslab qolishlariga imkon beradi.

Yordamchi *ta'lim* vositalari (YTV) – grafiklar, chizmalar, namunalar va boshqalar.

O'quv - uslubiy materiallar (O'UM) - o'quv materiallar, o'zlashtirilgan o'quv materiallarini mustahkamlash uchun mashqlar. Bular talabalarning mustaqil ishlarini faollashtirishga yordam beradi.

Grafikli organayzerlar (tashkil etuvchi) – fikriy jarayonlarni ko'rgazmali taqdim etish vositasi hisoblanadi. Grafikli organayzerlar tahsil oluvchilarda mantiqiy fikrlash, shaxsiy xatolar ustida ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Grafik organayzerlar talabalarni ijodga, izlanishga chorlaydi. Tahsil oluvchilar ta'lim-tarbiya jarayonining faol ishtirokchilariga aylanadilar, o'zlari mustaqil bilim oladilar, kollektiv ravishda ta'limiy vazifalarni hal etadilar, o'z-o'zini baholaydilar, ta'lim texnologiyalarini tuzishda ishtirok etadilar.

Grafik organayzerlarga "Baliq skeleti", "BBB", "Konseptual jadval, Venn diagrammasi, "Insert, "Klaster, "Nima uchun?", "Qanday?" va boshqalar kiradi.

Grafik organayzerlardan *ta'lim* jarayonida turli maqsadlarda foydalaniladi. Ma'lumotlarni tarkiblashtirish va tarkibiy bo'lib chiqish, o'rganilayotgan tushunchalar (voqea va hodisalar, mavzular) o'rtasidagi aloqa va o'zaro bog'liqlikni o'rnatishning usul va vositalariga "Klaster, "Toifalash jadvali,"Insert,"BBB jadvali" kabi grafik organayzerlar kiradi.

T-jadvali", "Venn diagrammasi" ma'lumotlarni tahlil qilish, solishtirish va taqqoslash maqsadida qo'llaniladigan usul va vositalardir.

Nima uchun?", "Baliq skeleti", "Piramida", "Qanday?" "Kaskad" tarkibiy-mantiqiy sxema - muammoni aniqlash, uni hal etish, tahlil qilish va rejalashtirish usullari va vositalari.

Klaster (g'uncha, bog'lam) metodi pedagogik, didaktik strategiyaning muayyan shakli bo'lib, u tahsil oluvchilarga ixtiyoriy muammo (mavzu)lar xususida erkin, ochiq o'ylash va shaxsiy fikrlarni bemalol bayon etish uchun sharoit yaratishga yordam beradi. Mazkur metod turli xil g'oyalar o'rtasidagi aloqalar to'g'risida fikrlash imkoniyatini beruvchi tuzilmani aniqlashni talab etadi. «Klaster» metodi aniq obyektga yo'naltirilmagan fikrlash shakli sanaladi. Undan foydalanish inson miya faoliyatining ishlash tamoyili bilan bog'liq ravishda amalga oshadi. Ushbu metod muayyan mavzuning tahsil oluvchilar tomonidan chuqur hamda puxta o'zlashtirilguniga qadar fikrlash faoliyatining bir maromda bo'lishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Stil g'oyasiga muvofiq ishlab chiqilgan «Klaster» metodi puxta o'ylangan strategiya bo'lib, undan tahsil oluvchilar bilan yakka tartibda yoki guruh asosida

tashkil etiladigan mashg'ulotlar jarayonida foydalanish mumkin.

Toifa - xususiyat va munosabatlarning muhimligini namoyon qiluvchi (umumiy) alomat. Toifalash jadvali ajratilgan alomatlar asosida olingan ma'lumotlarni birlashtirishni ta'minlaydi. Bu grafik organayzer tizimli fikrlash, ma'lumotlarni tuzilmaga keltirish, tizimlashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Talabalar "Klaster" asosida yangi o'quv materiali bilan tanishgandan so'ng kichik guruhlarda olingan ma'lumot lavhalarini birlashtirish imkonini beradigan toifalarni izlaydilar. Toifalarni jadval ko'rinishida rasmiylashtiradilar.

Insert" jadvali o'zlashtirilishi ko'zda tutilgan yangi mavzu bo'yicha tahsil oluvchilarning muayyan tushunchalarga egaliklarini aniqlash va ularda matnga nisbatan tahliliy yondashish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

BBB jadvali – bilaman, bilishni xohlayman, bilib oldim.

Bu grafik organayzer mavzu, matn, bo'lim bo'yicha izlanuvchilikni olib borish imkonini beradi. Tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Konseptua jadval o'rganilayotgan hodisa, tushuncha, fikrlarni ikki va undan ortiq jihatlar bo'yicha taqqoslashni ta'minlaydi. Tizimli fikrlash, ma'lumotlarni tuzilmaga keltirish, tizimlashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Venn diagrammasi" tahsil oluvchilarda mavzuga nisbatan tahliliy yondashuv, ayrim qismlar negizida mavzuning umumiy mohiyatini o'zlashtirish (sintezlash) ko'nikmalarini hosil qilishga yo'naltiriladi. Strategiya kichik guruhlarini shakllantirish asosida sxema bo'yicha amalga oshiriladi. Bu grafik organayzer tahsil oluvchilar tomonidan o'zlashtirilgan o'zaro yaqin nazariy bilimlar, ma'lumotlar yoki dalillarni qiyosiy tahlil etishga yordam beradi. Ushbu strategiyadan muayyan bo'lim yoki boblar bo'yicha yakuniy darslarni tashkil etishda foydalanish yanada samaralidir.

Nilufar guli" chizmasi - muammoni yechish vositasi. O'zida nilufar guli ko'rinishini namoyon qiladi. Uning asosini to'qqizta katta to'rt burchaklar tashkil etadi. Bu usul tahsil oluvchilarda tizimli fikrlash, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi va faollashtiradi.

Quyidan yuqoriga bosqichma-bosqich bo'ysunuvchi "Qanday?" diagrammasi muammo to'g'risida umumiy tasavvurlarni olish imkonini beruvchi mantiqiy savollar zanjiridan iborat. U tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Qanday" grafik organayzeri ko'pgina hollarda muammoni yechishda nima qilish kerak"ligi to'g'risida o'ylanib qolmaslik maqsadida o'tkaziladi. Asosan muammo, uni yechishda "buni qanday qilish kerak?", "qanday" asosiy savollar yuzaga kelishidan iborat bo'ladi.

**Xasanova Malohat Bahodir qizi
(Sherobod, O'zbekiston)**

JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALA

Mustaqil davlatimizning taraqqiyoti ta'limning barcha sohalaridagi kabi jismoniy tarbiya sohasida ham katta islohotlarni talab qiladi. Raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash jamiyatning muhim ehtiyojini qondirishning eng zarur shartidir.

Hozirgi kunda ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalar va interaktiv metodlarni qo'llashga qiziqish tobora keng tus olmoqda. Bunday metodlarni qo'llash ta'lim samaradorligi va ta'sirchanligini oshiradi, o'quvchilarning o'qish motivlarini o'stiradi.

Innovatsiya (inglizcha innovation) yangilik yaratish, yangilikdir. Demak an'anaviy ta'limdagi kabi bir xil shablonlar asosida emas, balki yangiliklar asosida ta'lim jarayonining ta'sirchanligini oshirishga qaratilgan ish shaklidan foydalanish innovatsiya demakdir. Ta'limda pedagogik texnologiyalarga asoslanish va innovatsiyaga intilish, o'quvchilarni faollashtirishga qaratilgan turli interaktiv metodlardan foydalanish ta'lim maqsadini samarali amalga oshirishga yordam beradi.

Bu texnologiyada kommunikativ metodlardan keng foydalaniladi, ularning ayrim asosiy belgilarini ko'rib chiqamiz.

Hozirgi interfaol mashg'ulotlarni olib borishda ma'lumki, asosan interfaol usullar qo'llanilmoqda. Kelgusida esa bu usullar ma'lum darajada interfaol texnologiyasiga o'sib o'tishi maqsadga muvofiq. Bu interfaol usul hamda texnologiya tushunchalarining o'zaro farqini bizningcha, shunday ta'riflash mumkin.

Interfaol ta'lim usuli – har bir o'qituvchi tomonidan mavjud vositalar va o'z imkoniyatlari darajasida amalga oshiriladi. Bunda har bir o'quvchi o'z motivlari va intellektual darajasiga muvofiq ravishda turli darajada o'zlashtiradi.

Interfaol ta'lim texnologiyasi – har bir o'qituvchi barcha o'quvchilar ko'zda tutilgandek o'zlashtiradigan mashg'ulot olib borishni ta'minlaydi. Bunda har bir o'quvchi o'z motivlari va intellektual darajasiga ega holda mashg'ulotni oldindan ko'zda tutilgan darajada o'zlashtiradi.

Interfaol mashg'ulotlarni amalda qo'llash bo'yicha ayrim tajribalarni o'rganish asosida bu mashg'ulotlarning sifat va samaradorligini oshirishga ta'sir etuvchi ayrim omillarni ko'rsatishimiz mumkin. Ularni shartli ravishda tashkiliy-pedagogik, ilmiy-metodik hamda o'qituvchiga, o'quvchilarga, ta'lim vositalariga bog'liq omillar deb atash mumkin. Ular o'z mohiyatiga ko'ra ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishini nazarda tutishimiz lozim.

Tashkiliy-pedagogik omillarga quyidagilar kiradi: o'qituvchilardan interfaol mashg'ulotlar olib boruvchi trenerlar guruhini tayyorlash;

- o'qituvchilarga interfaol usullarni o'rgatishni tashkil qilish;
- o'quv xonasida interfaol mashg'ulot uchun zarur bo'lgan sharoitlarni yaratish;

- ma'ruzachining hamda ishtirokchilarning ish joyi qulay bo'lishini ta'minlash;
- sanitariya-gigiyena me'yorlari buzilishining oldini olish;
- xavfsizlik qoidalariga rioya qilishni ta'minlash;
- davomatni va intizomni saqlash;

- nazorat olib borishni tashkil qilish va boshqalar.
- Ilmiy-metodik omillarga quyidagilar kiradi:
- DTS talablarining bajarilishini hamda darsdan ko'zda tutilgan maqsadga to'liq erishishni ta'minlash uchun maqsadga muvofiq bo'lgan interfaol usullarni to'g'ri tanlash;

- interfaol mashg'ulot ishlanmasini sifatli tayyorlash;
- interfaol mashg'ulotning har bir elementi o'rganilayotgan mavzu bilan bog'liq bo'lishini ta'minlash;
- mashg'ulotlar mavzusi va mazmunini so'nggi ilmiy-nazariy ma'lumotlar asosida belgilash;

- zamonaviy yuqori samarali metodlarni qo'llash;
- o'quvchilarning tayyorgarlik darajasini oldindan aniqlash va shunga mos darajadagi interfaol mashg'ulotlarni o'tkazish;

- interfaol mashg'ulot uchun yetarlicha vaqt ajrata bilish va boshqalar.
Ta'lim jarayonini innovatsion metodlardan foydalanib tashkil etish uchun avvalo darsning rejasini va loyihasini aniq ishlab chiqilishi zarur.

Dars loyihasini tuzishda o'qituvchi o'zining ish shakllari va o'quvchilarning ko'nikmani egallash jarayonidagi ishlari doirasini aniq belgilab olishi lozim.

Shuningdek, u qanday o'qitish metodlaridan foydalanishi ham muhim ahamiyatga ega. Metod tanlashda ko'proq interaktiv metodlarga e'tiborni qaratish ta'lim samaradorligini oshiradi.

(Interaktiv so'zi inglizcha – interaction, ya'ni, inter – aro, o'zaro, act – harakat ma'nosini anglatadi.) Interaktiv usullar – bu o'zaro harakat, ya'ni hamkorlik asosida o'qitish demakdir. Interaktiv usullarning 4 asosiy turi mavjud. Bular:

- kognitiv usullar;
- o'yinlar, eksperimental faoliyat;
- ishbilarmonlik o'yinlari, modellashtirish;
- amaliyot orqali o'qitish, bevosita faoliyat.

Interaktiv usullarning barchasida ham o'qituvchi va o'quvchi faoliyati o'rtasidagi hamkorlik, o'quvchining ta'lim jarayonidagi faol harakati ko'zda tutiladi. Masalan, biror bir mavzuni o'rgatishda uni **modellashtirish** qismida o'qituvchi o'quvchilarga modelni namoyish qilish oldida "Aqliy hujum" metodidan foydalanishi mumkin. YA'ni o'quvchilar qo'yilgan muammoni qanday tushunishlari va ko'nikmani qanday egallashlari mumkinligi ulardan so'ralib, ularning fikrlari umumlashtiriladi. Bunda o'quvchilar fikri mutlaqo tanqid qilinmaydi. **Amaliy boshqaruv** qismida o'qituvchi "**Hamrohingga o'rgat**" metodidan foydalanishi mumkin. Bu metod darsni optimal tashkil etishga imkoniyat yaratib, o'quvchilarning o'z faoliyatini tanqidiy nazorat qilish va xatolarni bartaraf etishga o'rgatadi. Uni qo'llash quyidagicha:

- Sinf birinchi va ikkinchi hamkor qismlarga bo'linadi.
- Darsni o'tish modelidan foydalanib birinchi hamkor ikkinchisiga, ikkinchi hamkor esa birinchisiga modeldagi qismlarni o'rgatadi.
- O'qituvchi xohlovchilarga ta'lim metodlari vositasida model qismlarini avval tushuntiradi keyin ko'rsatadi. O'quvchilar o'qituvchi aytgan va ko'rsatganlarini takrorlaydilar va bajaradilar.
- O'qituvchi sinfni nazorat qilish uchun o'ziga ixtiyoriy 2 nafar hamkorni tanlaydi. O'qituvchi o'z hamkorlariga modelni bosqichma-bosqich bajartirib ko'radi. Tushunmaganlarini tushunib o'rganishlariga yordam beradi.

• O'qituvchi sinfdagi hamkorlarga birinchi qismni bir-birlariga o'rgatishlari va bajarishlarini aytadi. Ularni ishlarini nazorat qilib, kamchiliklarni bartaraf etishga yordamlashadi. Shundan keyingina navbatdagi bosqichgacha o'tiladi. O'qituvchining hamkorlari esa sinfni nazorat qilishga o'qituvchiga yordamlashadilar.

• Bu ish usuli modelning boshqa qismlarini ham bajarishda davom etadi. Bu o'quvchilarni bir-biriga va o'ziga talabchan bo'lishga, xatolarni o'z vaqtida bartaraf etishga, ishni tanqidiy baholay bilishga o'rgatadi.

Tushunchalarni tekshirishda o'qituvchi turli interaktiv metodlar ("Bumerang", "Charxpalak", "Aql charxi" va boshqalar)dan foydalanishi mumkin. Masalan, "Charxpalak metodi". O'quvchilar guruhlariga bo'linib, ularga topshiriqlar yozilgan varaqa tarqatiladi.

O'quvchilar topshiriqni bajarganlaridan keyin ularning ishlari guruhdagi boshqa o'quvchilarga tarqatildi. Ular tegishli o'zgartishlar kiritganlaridan keyin yana boshqa o'quvchilarga beriladi va shu tarzda o'quvchilarning har birining ishi guruhdagi barcha o'quvchilar qo'lidan o'tadi va oxiri o'ziga qaytadi. Har birlari o'zlari nuqtai nazaridan ishga o'zgartirishlar kiritishlari mumkin. Keyin o'qituvchi to'g'ri javobni ko'rsatadi. Bu usulda o'quvchilar ijodiy fikrlashga, o'z fikrlarini erkin bayon etishga va o'z kamchiliklarini bilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

"Aql charxi" usulida o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi, nutq ravonlashadi, tez va to'g'ri javob berish malakasi shakllanadi.

Bu o'yinda ikki yoki uchta o'quvchidan iborat guruhchalar ishtirok etiladi. Birinchi o'quvchi mavzuga doir terminlardan birini aytadi. Ikkinchi o'quvchi birinchi o'quvchi aytgan terminni qaytaradi va o'zi ham bitta termin aytadi. Uchinchi o'quvchi avvalgi ikkita terminni qaytaradi va bitta termin qo'shib aytadi. Yana birinchi o'quvchiga navbat keladi, u ham avvalgi uchta terminni qaytaradi va o'zi bitta termin qo'shib aytadi. Qaysi o'quvchi adashib ketsa yoki aylilgan terminlardan qaytarib aytisa o'yindan chiqadi. Shu tariqa o'quvchilar guruhi davom etadi. Bu o'yinni tashkil etishda maqsad aniq bo'lishi va o'quvchilarning qaysi bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlariga e'tibor qaratilishi muhim. Masalan: sport turlarini ayting:

1-o'quvchi: futbol

2-o'quvchi: futbol – voleybol

3- o'quvchi: futbol – voleybol – boks

1- o'quvchi:: futbol – voleybol – boks–tennis

2- o'quvchi:: futbol – voleybol – boks–tennis – karate

3- o'quvchi: futbol – voleybol – boks–tennis – karate va boshqalar.

O'quvchi so'zlarni ketma-ket aytishda xatoga yo'l qo'ysa o'yindan chiqadi. Xuddi shu taxlitda "Sport turlari" va boshqa mavzularini o'rganishda ham bu o'yindan foydalanish mumkin. Ayniqsa bu o'yin darslarni umumlashtirish va takrorlash darslarida qo'l keladi.

Jismoniy tarbiya darslari jarayonida o'quvchilarning o'qish motivini rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Chunki motiv o'quvchilarni ta'lim jarayoniga qiziqtiradi, o'quvchilarning darsga faol qatnashishga, bilimlarni egallashga undaydi. Interaktiv metodlar o'qish motivini rivojlantirishga katta yordam beradi. Masalan, **"Baxtli tasodif" usuli.**

"Baxtli tasodif" usuli orqali mavzu yuzasidan uyga berilgan topshiriqlarni nechog'lik o'rganilganligini aniqlash oson bo'ladi. Buning uchun qog'ozdan kartochkalar tayyorlanadi va har bir kartochkaga 2-3 tadan savollar qo'yiladi. Faqat

bitta kartochkaga “Yutuq «5» baho” deb yoziladi. Shu yutuqli kartochka kimga tushsa “Baxtli tasodif” sohibi hisoblanadi va bugungi darsda eng yuqori ballni oladi. Savolli kartochkalar olgan o’quvchilar ham savollarga bergan javoblari asosida baholanadilar. Masalan, jismoniy tarbiya darsida “baxtli tasodif” o’yini quyidagicha tashkil etilishi mumkin:

“Baxtli tasodif” o’yini uchun tuzilgan kartochkalar:

Baxtli tasodif – 1

1. Jismoniy tarbiya prinsiplari qaysilar?
2. Jismoniy tarbiya sistemasining asosini nimalar tashkil qiladi?

Baxtli tasodif – 2

1. Jismoniy tarbiyaning xarakterli belgilari?
2. Voleybol qanday sport turi.?

Baxtli tasodif – 3

1. Jismoniy mashklar ta’sirini aniklaydigan omillar?
2. Basketbol nim qanday o’ynaladi?

Baxtli tasodif – 4

Yutuq «5» baho

Bunday usullar o’quvchida bilimga ishtiyoq uyg’otadi. O’quvchi darslarga puxta hozirlik ko’rishga intiladi.

Xulosa qilib aytganda interaktiv usullar darsning qiziqariligi va ta’sirchanligini oshiradi, o’quvchilarni ta’lim jarayonining faol subyektlariga aylantiradi.

Ибрагимов А. Р.
Жиззах Давлат Педагогика Институту
(Джизак, Узбекистан)

ПЕДАГОГ МУҲАНДИСЛАР ТАЙЁРЛАШДАГИ ГРАФИК САВОДХОНЛИК

Миллий истиқлол ва давлатимиз мустақиллиги жараёнида мамлакатимиз халқ хўжалигида меҳнат қилаётган одамларнинг касбий савияси нечоғлик юксак бўлса, уларнинг Ватан тақдирига нисбатан юксак масъулият ҳисси камол топиб, мамлакат тараққиёти даражаси ҳам шу қадар баланд бўлиши табиийдир. Мамлакатимизда кенг масштабда амалиётга жорий этилаётган Кадрлар тайёрлаш миллий дастури бевосита миллий тажрибанинг илмий, назарий-амалий таҳлили ва таълим тизимидаги жаҳон миқёсидаги ютуқлар асосида тайёрланган ҳолда юксак умумий ва касб-ҳунар онгига, маданиятига, саводхонлигига, ижодий ва ижтимоий фаоллик, ижтимоий-сиёсий ҳаётда мустақил равишда мўлжални тўғри ола билиш маҳоратига эга бўлган, истиқлол вазифаларини илгари суриш ва ҳал этишга лаёқатли мутахассисларнинг янги авлодини шакллантиришга йўналтирилгандир.

Чунончи, юқори малакали рақоботбардош педагог муҳандис мутахассислар тайёрлашда таълимнинг умумтехник соҳасига мансуб муҳандислик графикаси ўз ўрни, аҳамияти ва алоҳида хусусиятларига эга.

Чизма ҳозирги замон ишлаб чиқариш шароитида меҳнат жараёнидан қутилган натижалар ҳақида тасаввурни ҳосил қилишнинг асоси ҳисобланади. Чизмада инсон ижодий тафаккури натижасияратиладиган буюм лойиҳаси ёки конструкцияси ёрқин акс этади. Чизма бўйича буюмлар ясалиб, иншоотлар қад кўтаради, чизма асосида инсон ижодий тафаккурининг турмушга муайян йўналтирилган меҳнат ҳаракатлари тизими режалаштирилади.

Чизма бўйича ижодий меҳнат натижалари амалга оширилади ва назорат қилинади. Авиаконструкторлар ўзининг конструкторлик лойиҳаларини чизмалар воситасида ифода этади. Дарҳақиқат, авиация маршали И.Н. Кожедуб: "... Я увлекся черчением. Оно давалось мне легко привык к точному измерению деталей, аккуратности, приобрел навыки, которые потом, когда я стал изучать самолёт, мне оченьгодились" яъни маъноси шуки "... Мен чизмачилик билан қизиқдим. Уни осон тушунардим, деталларни аниқ ўлчаш, ва тартибли кўникмага эга бўлиб, кейинчалик самолётни ўрганишимда ўқиганларим менга аст қотди". деб ёзган эди.

Шу сабабли чизма "техника тили" дейилади. У барча маълумотли халқлар учун тушунарли бўлган халқаро тилдир. Олий таълим ўқув юртлари битирувчилари учун "техника тили"дан фойдаланиш ва амалий жиҳатдан самарали қўллаш малакаси муҳим аҳамиятга эга бўлиб, улар касбий тайёргарлигининг ажралмас ва таркибий қисми ҳисобланади. Улар битирув малакавий ишини бажаришда бевосита муҳандислик графикасидан олган график билим ва малакаларига таянади. Шу сабабли ҳам график таълим олий ўқув юртларида ҳам касбий, ҳам умумтаълимий аҳамиятга эгадир. У мутахассислик фанлари билан биргаликда танланган касб бўйича амалий

фаолият учун зарурий билим, малака ва кўникмаларнинг шаклланишини таъмин этади.

Шу сабабдан бўлажак педагог мутахассисларнинг касбий фаолиятида график тайёргарлик муҳим ўрин тутиб, уларда график саводхонликни шакллантириш долзарб вазифалардан биридир. График таълимнинг қуйидаги компонентлари кичик мутахассисларнинг график саводхонлигини ташкил этади:

- чизмани бажариш жараёнида чизма асбоблари ва мосламаларидан тўғри ва самарали фойдалана билиш, компьютерда график ишларни бажариш;

- замонавий ишлаб чиқариш талабларига мувофиқ буюм тайёрлашда чизмани аниқ ўқий олиш ва бажаришда кам вақт сарфлаш;

- буюм деталлари чизмаларини бажаришда кам меҳнат сарфлаш; бу биринчи навбатда деталь шакли, унинг барча элементлари- бош кўринишни танлаш, тасвирлар сони, уларни рационал жойлаштиришда акс этади;

- чизмада стандартлаштириш тизимини тўғри, ижодий ва тўлиқ қўллаш билиш;

- конструкция ва технология элементлари - детал шаклини хомаки чизма бўйича конструктив ва технологик, шунингдек, асосли ва мантиқий таҳлил қилиш;

- чизма форматини тежамли ва асосли танлаш, тасвирларни чизмада қулай жойлаштириш.

Фан, техника ва технологиялар тараққиётининг ҳозирги замон босқичи шароитида ёш муҳандис мутахассисларнинг юқори график тайёргарлик даражаси тараққиёт гаровидир.

Бу олий ўқув юртларида муҳандислик графикасининг ўқув фани сифатида зарурий касбий малака ва кўникмаларни шакллантирувчи омил сифатида ўқитилишига эътиборни кучайтиришни талаб этади.

Олий таълим тизимида график таълим мазмунини такомиллаштириш ва ўқитишнинг сифат самарадорлигини ошириш бўйича ҳам бир қанча илмий тадқиқот ишлари олиб борилмоқда.

Юқорида қайд этилганидек, олий таълим тизимида бўлажак педагог мутахассисларнинг компьютер графикаси тайёргарлиги бугунги ҳолатини ўрганиш ўқув режалари, дастурлари ва мавжуд илмий-услубий адабиётларни ўрганиш орқали амалга оширилмоқда.

Ҳозирги кунда кўплаб мутахассис (архитектор, конструктор, муҳандислар дизайнер-амалиётчи)лар лойиҳалаш ва конструкциялаш соҳаларида AutoCAD тизимидан фойдаланмоқдалар.

Шу сабабли олий таълим тизимида график таълимини замон талаби даражасида такомиллаштириш бўйича қуйидаги муҳим вазифаларни ечиш лозим:

- бўлажак пелагог муҳандис мутахассисларнинг график маданиятини замонавий ишлаб чиқариш талабларини ҳисобга олган ҳолда компьютер графикасидан фойдаланиш билим ва малакаларини шакллантириш;

- олий ўқув юртлари «Чизма геометрия ва муҳандислик графикаси» ўқитувчиларини машина (компютер) графикаси билим ва малакалари билан қуроллантириш мақсадида марказлашган малака ошириш курсларини ташкил этиб, графика ўқитувчиларини қайта тайёрлаш;

• Ўқитувчини махсус компьютер графикаси саводхонлигини ошириш ва талабаларнинг замонавий график тайёргарлигини таъминлаш, жаҳон андозалари даражасидаги рақобатбардош педагог муҳандис мутахассисларни тайёрлашдан иборатдир.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси қонуни. “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” Тошкент, 1997 й. “Шарқ” –63 б.
2. Рузиев Э.И. Графическая подготовка в системе непрерывного образования Республики Узбекистан: Монография Тошкент “ФАН” 2003-170 ст.
3. Зойиров К.А. Узлуксиз таълим жараёнида бўлажак мутахассисларни жадал график тайёрлаш концепцияси. Ҳалқ таълими журнали. 2006№ 6-21-25 бетлар.

УДК 378:137

Кабылбекова Заурет Бердикуловна, Длимбетова Бакжан Сериковна,
Айткулова Нургуль Жорабекқызы
Международный Университет SILKWAY
(Шымкент, Казахстан)

ФОРМИРОВАНИЕ НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ ЛИЧНОСТИ В КОНТЕКСТЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Абстракт: В данной статье рассматривается проблема формирования нравственных качеств личности школьника, необходимых для совершенствования межэтнических отношений в аспекте поликультурного воспитания. Подчеркивая определяющую роль нравственной составляющей в гармоничном сочетании национальной и общечеловеческой культуры, авторами разрабатывается научный подход к решению задач формирования нравственных качеств личности, основанных на принципах гуманизма в условиях поликультурного общества.

Ключевые слова: нравственные нормы, национальное самосознание, этническая толерантность, этнотолерантные качества личности, нравственные принципы, мораль, межэтнические отношения.

*Kabulbekova Zauret Berdikulovna, Dlimbetova Bakjan Serikovna,
Aitkulova Nurgul Jorabekkuzu
SILKWAY International University
(Shimkent, Kazakhstan)*

THE FORMATION OF MORAL QUALITIES OF PERSONALITY IN THE CONTEXT OF IMPROVING INTER-ETHNIC RELATIONS

Abstraction: This article deals with the problem of the formation of the moral qualities of a student's personality, which are necessary for the improvement of inter-ethnic relations in the aspect of multicultural education. Emphasizing the decisive role of the moral component in the harmonious combination of national and common culture, the authors develop a scientific approach to solving the problems of the formation of skills to observe moral standards of behavior based on the principles of humanism in a multicultural society.

Keywords: moral norms, national consciousness, ethnic tolerance, ethno-tolerant qualities of personality, moral principles, morality, interethnic relations.

Поликультурное образование в Республике Казахстан на сегодняшний момент является одним из главных направлений в системе образования. Поскольку именно образовательное учреждение является важнейшим этапом в процессе формирования и развития поликультурной личности, этапом, когда осознанно формируются основные ценности и жизненные принципы личности на всех ступенях его развития. Сфере образования отводится важная функция - возможность предоставить подрастающему поколению благоприятную среду, обеспечивающую гармоничное сочетание развития гуманистических

общечеловеческих качеств личности с возможностью полной реализации его национально-культурных, этнических потребностей.

Гуманистический характер складывающихся взаимоотношений учащихся многонационального коллектива заключается в том, что он создает платформу для гармонизации национальных и интернациональных чувств. Поэтому нравственное воспитание учащихся многонационального коллектива, на наш взгляд, должно быть основано на принципах патриотизма, гуманизма и коллективизма.

Патриотизм, коллективизм и гуманизм служат важным средством нахождения взаимопонимания между учащимися разных национальностей. Кроме того, эти нравственные принципы способствуют взаимопроникновению, взаимообогащению и сохранению в памяти у детей прогрессивных национальных культур, традиции и обычаев, поскольку в школьном возрасте особо ценными качествами в среде окружающих людей являются: верность в дружбе со сверстниками, внимательность к мнениям, преданность, терпимое отношение к различиям

Теоретический анализ литературы по теме исследования позволяет сделать вывод о том, что, во-первых, в гармоничном сочетании национальной и общечеловеческой культуры определяющую роль играет нравственная составляющая; во-вторых, в числе педагогических проблем, решаемых в многонациональных школах, все большее значение приобретает учет влияния этностереотипности мышления школьника на развитие межэтнических отношений; в третьих, происходит усиление использования прогрессивных национальных традиций, обрядов и обычаев в решении задач формирования национального самосознания школьников путем усвоения нравственных норм поведения, необходимых для совершенствования межэтнических в аспекте поликультурного воспитания [1, 2, 3].

Задача совершенствования межэтнических отношений учащихся многонациональных школ может успешно решаться при активном внедрении в этническое сознание учащихся нравственных принципов патриотизма, гуманизма и коллективизма, являющихся опорной точкой нахождения взаимопонимания между учащимися разных этнических групп. В ходе проведения анкетирования среди учащихся общеобразовательной школы, на вопрос «Какие качества друзей (одноклассников) Вы цените больше всего?» были получены следующие ответы от учащихся более 30 национальностей (всего опрошено более 500 школьников): уважительное отношение к мнениям окружающих людей - 40%; переживает за успехи классного коллектива - 33%; интересный собеседник - 22%; и др. - 5%.

Как своеобразные специфические явления многонациональной общественной жизни национальные традиции и обычаи переплетаются с этнопсихологическим складом, духовным обликом и культурой, проявляющихся в сфере межнационального общения и межнациональных отношений. Воспроизводимые на основе непосредственного соприкосновения людей разных поколений, национальные традиции, обряды и обычаи становятся своеобразным ориентиром, направляющим поведение человека в сфере межнациональных и внутринациональных отношений. Личность, включаясь в сферу межнациональных отношений, глубже познает

национальные и многонациональные традиции, культуры и обычаи. Эти моменты важно учитывать в формировании национального самосознания школьников [4, 158].

Анализ поведения учащихся многонационального коллектива в сфере межнационального общения и совместной деятельности показывает, что нередки случаи, когда представители одной национальности проявляют бестактность к сверстникам другой этнической группы. Они выражаются в таких формах, как обращение к сверстникам или людям старшего возраста по их национальной принадлежности, наделение определенной роли в различных видах совместной деятельности, исходя из принципа национальной принадлежности и т.п.

Непосредственность и ограниченный опыт, но прежде всего отсутствие истинных знаний о культуре межэтнических отношений и общения - основные причины указанных негативных проявлений в поведении учащихся. В связи со сказанным очень важно формировать у них нравственное чувство «мы». А этого можно достичь в том случае, если в многонациональном коллективе создана атмосфера доброжелательного отношения к проявлениям этнического.

Формирование у учащихся внутренней готовности познать, учесть и тактично отнестись к особенностям поведения человека другой национальности имеет первостепенное значение в практике нравственного воспитания. Здесь ведущая роль принадлежит педагогам, которые должны показать личный пример равного отношения ко всем воспитанникам независимо от их национальной принадлежности.

Процесс формирования этнической толерантности учащихся общеобразовательных школ в условиях полиэтнического общества представляет собой феномен реального взаимовлияния нравственных норм поведения в сфере межэтнических отношений. Исследование процесса формирования этнической толерантности личности было бы неполным без изучения проблемы нравственного воспитания, поскольку лишь высоконравственная личность способна стать личностью этнотолерантной.

Теоретико-методологической предпосылкой для анализа процесса формирования этнической толерантности в целом и обоснования его закономерностей, в частности, являются исследования философов, социологов, психологов, педагогов и этнографов.

В последнее время материалистическая философия, социология, психология, этнография и педагогика активно разрабатывают теоретические проблемы человека и естественно, обращаются к вопросам сущности человеческой личности. И в этом процессе центральное место занимает вопрос морали и ее роль в становлении нравственной личности.

Наиболее широко в материалистической философско-этической литературе представлена концепция, согласно которой сущность морали заключается в том, что она является важным средством сочетания, согласования общественных и личных интересов. Эта точка зрения наиболее отчетливо прослеживается в трудах Л.М. Архангельского, Г.М. Гумницкого, А.А. Гусейнова, В.А. Блюмкина, М.М. Сужикова, К.Ш. Шулембаева, В.И. Бакштановского и др. Они считают, что мораль возникает и развивается в

ответ на социальную необходимость регулировать, управлять взаимоотношениями людей в обществе, сочетая индивидуальные интересы с интересами общества.

Рассматривая сущность морали Л.М. Архангельский подчеркивает, что «мораль - есть качество индивида в аспекте его общественного содержания, или качество общественных отношений, составляющих сущность человека» [5, 91].

В этом подходе доминирующей является идея о том, что природа морали не может быть сведена к тезису выражения интересов только отдельной социальной общности или этнической группы.

Развитию теории нравственного воспитания школьников способствуют исследования ученых социологов, которые отмечают, что изменение общественного бытия, экономического строя общества, его социальной структуры непосредственно сказывается на характере изменения содержания общественных интересов и отношений, общей культуры и ценностной ориентации (Бакштановский В.И., Гасанов З.Т., Никандрова Т.С. и др.) [6, 7, 8]. Так, к примеру, В.И.Бакштановский пишет: «Смысл превращения нашей морали во всенародную заключается в том, что классовое и общечеловеческое начинает совпадать между собой все более органично...» [6, 177].

Труды социологов в области морали представляют особую ценность в осмыслении теории и методики нравственного воспитания учащихся многонациональных школ. Изучение материалистической философии, этики, социологии позволяет понять сущность нормативной системы морали и нравственности, определить системный характер, направленность и структуру процесса нравственного воспитания учащихся многонационального коллектива, его цели и средства, сферы и уровни.

Совершенствование процесса нравственного воспитания учащихся многонациональных коллективов немыслимо без решения задач формирования навыков соблюдения нравственных норм поведения, основанных на принципах гуманизма и коллективизма. Такой подход позволяет рассматривать проблему на уровне общественной практики, приблизиться к реальной картине действительности в сфере межнациональных отношений. В соответствии с тем, что образ жизни понимается большинством ученых как совокупность жизнедеятельности человека, можно выделить минимальный комплекс необходимых для совершенствования процесса нравственного воспитания школьников. В совокупности образ жизни современных школьников складывается из четырех основных сфер, в которых протекает повседневное эмпирическое бытие учащихся различных этнических групп: сфера учебной деятельности, сфера объединения по интересам (спорт, техника, искусство, музыка и т.п.), круг общения по месту жительства, семейно-национальные традиции [9, 23].

Наши исследования показывают, что в плену национальной ограниченности оказываются школьники с низкой культурой общения - 47%, слабой культурой умственного и физического труда -32%.

Именно эта группа учащихся чаще является источником возникновения конфликтных ситуаций в школьной среде.

Человек с низким уровнем культуры, как правило, легко поддается негативным влияниям со стороны окружающих людей. А формирование национального самосознания на основе нравственной культуры предполагает прежде всего наличие у человека навыков и умений соблюдать нравственные нормы поведения в совместной деятельности и в сфере межнационального общения.

Таким образом, влияние национальной и многонациональной среды на формирование национального самосознания и нравственной культуры личности школьника, на ее нравственное поведение в сфере межнациональных и внутринациональных отношений может иметь многоплановый характер. Если окружение школьника отличается высоким уровнем нравственной воспитанности, то оно может оказать положительное влияние на личность школьника.

Нравственная культура межнациональных и внутринациональных отношений учащихся, формирующейся под непосредственным влиянием окружающей интернациональной и национальной среды, вовсе не является субъектом простого приспособления. Национальная и интернациональная среда со всеми ее нравственными нормами, традициями и уровнем воспитанности оказывает активное влияние не только на личность непосредственно, но и обладает феноменом косвенного и длительного влияния на сознание индивида. Это заметно сказывается на способах реагирования на ее влияние школьником.

Основные направления повышения эффективности процесса формирования этнической толерантности учащихся в полиэтничном коллективе можно условно разделить на две большие группы.

К первой группе можно отнести поиск и реализации устойчивых форм и методов формирования у учащихся нравственных норм поведения.

Вторая группа - это сам процесс проявления нравственных норм гуманизма и коллективизма в сфере межэтнических отношений и в различных видах совместной деятельности.

В свою очередь, результативность нравственного воспитания учащихся многонационального коллектива достигается путем решения как минимум двух проблем. Суть первой заключается в необходимости учета объективных условий, непосредственно влияющих на процесс формирования у учащихся нравственных норм поведения и способствующих совершенствованию межэтнических отношений. Суть второй - рассмотрение нравственного становления личности школьника как целостной системы самовоспитания на основе приобретенных знаний и опыта соблюдения нравственных норм поведения в сфере межэтнического общения и совместной деятельности.

Нравственное воспитание учащихся многонационального коллектива, как составная часть сложной духовной жизни многонационального общества, требует от педагогов рассмотрения на разных уровнях. К первому уровню относятся элементарные нравственные нормы, соблюдение которых связано с внешними формами проявления: внимательность к людям другой национальности, тактичности и др. Этот уровень проявления нравственной нормы носит запрограммированный характер в виде этнопсихологической установки, которая проявляется в сфере межэтнического общения. Ко второму

уровню относятся нравственные нормы, соблюдение которых тесно связано с активной нравственной позицией личности: стремление к познанию культуры, традиций и обычаев людей разных национальностей и т.п. Третий - самый высокий уровень нравственной нормы поведения - это потребность школьника в постоянном расширении этических знаний и реализация их в практике межэтнических отношений.

Таким образом, вышесказанное подводит нас к выводу о том, что, поскольку учебно-воспитательный процесс в образовательных учреждениях является одним из непосредственных средств приобщения детей школьного возраста к социальным ценностям и жизненным принципам, то необходимо целенаправленное руководство процессом формирования нравственных, гуманистических, общечеловеческих качеств личности для реализации его национально-культурных, этнических потребностей в условиях поликультурного общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Петракова Т. И. Гуманистические ценности образования в процессе духовно-нравственного воспитания подростков: автореф. дис....докт.пед. наук. - М., 1999. - 45 с.
2. Ким В. А. Методологические и теоретические основы процесса нравственного воспитания учащихся многонациональных школ. - Алматы, 1999.- 297с.
3. Калюжный А. А. Теория и практика профессиональной подготовки учителя к нравственному воспитанию школьников в целостном педагогическом процессе. - Алматы, 1997.- 325с.
4. Нысанбаев А. Н. Глобализация и проблемы межкультурного диалога. В 2 т. - Алматы, 2004. - Т.1. - 274 с.
5. Архангельский Л. М. Моральные ценности и современность // Вопросы философии. - 1983. -№1. - С. 89-94.
6. Бакштановский В. И. Моральный выбор: цели, средства, результаты. - Томск, 1977. -366с.
7. Гасанов З.Т. Педагогика межнационального общения: учебное пособие. - М., 1999. - 390 с.
8. Никандрова Т. С. Межличностные отношения и их формирование у подростков с интеллектуальной недостаточностью: дис...канд. пед. наук. - М., 2004. - 188 с.
9. Асипова Н. А. Научно-педагогические основы формирования культуры межнационального общения школьников. Автореф. дис. д-ра пед. наук. - Алматы, 1998. - 45 с.

Abraimova Nazira
(Jizzakh, Uzbekistan)

TO THE QUESTION OF A BETTER UNDERSTANDING OF THE TEXT IN ENGLISH

Summary: *This article is about understanding the text in the process of reading a text in a foreign language. It shows that since the text is written in a living language that develops in the unity of the written and oral forms, the reading strategy should be based on establishing the connection between the content of the text and its sound. To reveal the mechanism of the action of linguistic laws, it is necessary to revive it through the expression in the sound of both the semantic content and the emotional charge of the given text.*

Key words: *reading a text, foreign language, reading strategy, speech analysis, the connection, full expression in.*

Here we want to talk about reading English scientific or popular science texts, which are used as educational material. Such texts form the basis of teaching foreign languages in higher education institutions of non-philological profile, where specialists are trained in various fields of science and technology.

The application of the principles of speech analysis in studying the process of reading a text in a foreign language showed that since the text is written in a living language that develops in the unity of the written and oral forms, the reading strategy should be based on establishing the connection between the text content and its sound, which is reflected in the internal speech reading and receiving full expression in his external spoken language.

To reveal the mechanism of the action of linguistic laws, it is necessary to revive it through the expression in the sound of both the semantic content and the emotional charge of the given text.

The study of patterns of construction of the text shows that punctuation marks are an important means for organizing a text, for expressing the interconnection of individual parts of a sentence, for giving the text a certain expressiveness, hence the two main functions of punctuation marks - semantic and expressive. It is important to emphasize that punctuation serves as a kind of bridge between speaking and writing, since it has a dual character: phonetic, because it expresses some sound phenomena, and ideographic, because it is directly related to meaning.

In the scientific text, in which the function of the message prevails, the placement of punctuation marks is more strict than in the artistic text, where the main role is played by the influence function. This greatly simplifies the reader's task. It is known that each punctuation mark performs a specific function and has a special expression. For example, the colon is used to highlight a phrase or sentence that develops the thought expressed in the first part of the sentence. The first stressed syllable after the colon is pronounced at a high level, for example: **Such motors are not a new idea: Benjamin Franklin built the first one. (T. Williams).**

Comma, expressing submission, in oral speech is formed by a short pause

and a low ascending tone, and expressing the composition - a short pause and an average descending tone. The point corresponds to a pause twice as long as in the case of a comma, and a low descending tone, for example: **So the scientist has a double responsibility. He must apply his science to the study of human nature to prevent its failures, but he can not wait for the discoveries, which might make us act more wisely...**

Thus, reading punctuation marks helps not only to dismember the flow of speech into functionally significant segments, which contributes to the adequate transmission of information by translating the written text through mental speech into its oral form, but also to hear the voice of the author and feel his attitude to the subject under discussion. However, it would be a mistake to believe that a specific complex of prosodic parameters is once and for all assigned to certain structural parts of the text. The sound organization of the speech flow largely depends on the genre specificity of the text and the individual author's style.

Different authors solve the task performed by the introduction in different ways. Thus, in the following example, the text begins with a quote, which, by its brightness and, it would seem, inappropriateness in serious scientific work, immediately attracts the attention of the reader: **“And what is the use of a book,” thought Alice, “without pictures or conversations?” Both the critic and the common reader have often agreed with Alice in finding the dialogue portions of a work of fiction especially interesting and memorable. The novel-reader is likely to recall with particular vividness the polished exchanges between the characters of Jane Austen or Ivy Compton-Burnett, the dialect writing of Scott and Hardy, the expressive understatements of Hemingway and the brilliant verbosity of Dickens; and,, insofar as novels are a source of “familiar quotations”, it is the speech of their characters – Oliver Twist asking for more, or Catherine declaring her passion for Heath cliff – that is most often remembered. But whilst there has been much incidental comment on individual books and authors, the verbal texture of dialogue has been little examined, and the fundamental questions of the nature of fictional speech, its role as one of the elements in a novel, and its relationship to other elements and to the speech of real life, have received scant attention.**

The introduction, containing a quote, is quite often used in humanitarian texts. As for the natural science texts, they are characterized not by such a spectacular start, imitating a lecture style, for example: **If you mark a series of points on a rubber band and then stretch it, the order in which the points appear does not change. This is an intuitively acceptable conclusion of topology: the study of properties that persist when geometric figures are bent, stretched, twisted or otherwise continuously deformed...**

In this example, the author addresses the reader, thus bringing him to the main topic of discussion. An important role here is played by the rhythmic organization of the entire introduction.

BIBLIOGRAPHY:

1. New Way of Using Communicative Language Games. TESOL. Alexandria VA.- 1999. – 205 p.

2. Babaeva I. A. The pre-text stage of the student of reading in the teaching of abstracting a foreign scientific and technical text. Bulletin of Tomsk State Pedagogical University, Issue No. 6, 2011
3. Fedotkina Ye. V. Reading in a foreign language and its role in the educational process in a non-linguistic university // Scientific-methodical electronic journal "Concept" -2015-T.13-P.1056-1060.- URL: [http:// e-koncept.ru/2015/85212.htm](http://e-koncept.ru/2015/85212.htm).
4. Folomkina S.K. Learning to read in a foreign language in a non-linguistic university: teaching aid, Moscow, Higher School, 2005. 255 C.
5. Pernas S.V. Preparation of foreign language text for listening / S.V. Pergas. - Foreign languages at school. - №4. - Moscow: Enlightenment. - 1998. - 208 s.

Kavilova Tamara
(Jizzakh, Uzbekistan)

THE ROLE OF READING FICTION IN THE STUDY OF A FOREIGN LANGUAGE

Summary: *Here we consider the development of skills of penetration into the content-subject plan of the artistic text, i.e. coverage of the general content and understanding of the main idea: to recognize the functions and roles of the narrator, the attitude of the author to the events described, facts, opinions, determine his attitude to the read. Works of art are the most important means of introducing students to the culture of the country of the language being studied and the whole world. The language of a work of art contributes to the development of speech culture and the enrichment of language knowledge. Reading enriches students with knowledge and ideas, impressions and emotions, attitudes and value orientations, introduces them to the treasury of literature of the countries of the language being studied and the universals of culture.*

Key words: *universal moral, speech culture, aesthetic values, educational goals, educational goals, enriching the language skills*

Possessing a universal influence on the reader, works of art are the most important means of introducing students to the culture of the country of the language being studied and the whole world, including them in the sphere of universal moral and aesthetic values. The language of works of art in unity with the artistic image contributes to the development of speech culture, enriching the language skills of students.

In accordance with the concept of the school subject "foreign language", acquaintance with literature in this language pursues a set of practical general educational, developmental and educational goals. They are implemented both in the lesson and in extracurricular work in line with the holistic communicative-cognitive process aimed at mastering students with the skills and abilities of a motivated and targeted foreign language communication. Such communication enriches students with knowledge and ideas, impressions and emotions, attitudes and value orientations, and introduces them to the treasury of literature of the countries of the target language and the universals of culture.

In the active aspect, this implies the mastery of skills and abilities by the pupils both of penetration into the content and meaning of the artistic text, and "text-interpreting" activity. The development of the ability to read literary texts is aimed at understanding texts of a different nature. In addition, if necessary, you can use a bilingual dictionary.

The educational process is enhanced by the establishment of links between readable literary material and other types of art - theater, cinema, music, painting, etc. At the same time, the development of skills for penetrating the content-subject plan of an artistic text, i.e. coverage of the general content and understanding of the main idea: to recognize the functions and roles of the narrator, the attitude of the author to the events described, facts, opinions, determine his attitude to the read.

Practical goals of learning to read literary texts also imply the development of the ability to use reference books, such as a foreign-language encyclopedia of a

scientific nature, to make appropriate text extracts, approaching the summary, to prepare short messages on this basis. In addition, it provides for the development of skills and abilities to recognize and isolate new combinations of already familiar words, emotionally colored word combinations, for example, metaphors, metonymy, hyperbole, ironic combinations, word combinations of linguistic and cultural nature.

For independent work at home, it is advisable to use material that briefly introduces students to information about the author, the literary era, the flow, direction, genre of the work, its national and cultural background. This can serve as an introduction to the subsequent reading and discussion of a literary work in the classroom and outside the classroom, serves as an incentive for the exchange of information, the development of cognitive activity of students. The independent work at home includes reading excerpts from literary works with a series of pre-text and after-text assignments-recommendations similar to those that may be obligatory for all students in a jointly distributed activity. This involves various organizational forms of work: individual, steam, collective, group. The choice of these forms can be carried out at the initiative of the teacher and the students themselves.

The materials of a regional geographic nature in principle reflect the specifics of a foreign language as a means of foreign language communication. When reading such materials in a foreign language, students have increased opportunities to become familiar with the realities of the country of the language being studied, with which they practically have no opportunity to learn when studying other subjects. In determining the ways to implement inter-subject relations of a foreign language with other academic subjects, it is advisable to apply an integrative approach to the selection and organization of materials for reading from different subject areas. An integrative approach to the content of reading in a foreign language based on interdisciplinary communication can be widely used.

For learning French, it is important to reflect the themes of other subjects: the world around us, nature; the geographical position of France, the life and problems of the French youth and others. These materials, which come into contact with a foreign language at each level of study, can form the lower level of interdisciplinary connections.

Expansion of the subject-informative reading plan is possible at the expense of interdisciplinary connections that constitute their upper level, which can integrate a wide range of regional study material up to the coverage of modern development trends of the country of the studied language. Therefore, we see the reserves of strengthening interdisciplinary connections at all levels of education in enriching the subject-informative plan of reading in a foreign language with information of a universal and cross-cultural nature by transferring to the foreign language some of the materials of other subjects for an earlier acquaintance with them, which leads to their advancing foreign language. Such anticipation, being carried out systematically, has as its goal the broadening of students' horizons, to raise interest in the subject, and to help create a strong motivation for reading in a foreign language.

BIBLIOGRAPHY:

1. Chernyakhovskaya L.A. Information structure of the text as an object of translation // Text and translation. - M., 2000.
2. Tchaikovsky P. P. Poetic translation in the mirror of opinions. - Magadan, 1997.
3. Fedorov A. V. The art of translation and the life of literature. - M., 1999.
4. Nelyubin L. L. Language: state, international, English. // Sociopragmatics and foreign language teaching. - M., 2002..

SECTION: PHILOLOGY AND LINGUISTICS

Boymatova Dilnoza
(Jizzax, Uzbekistan)

UYUSHIQ BO'LAKLI GAPLARDA AKSIOLOGIK MODALLIKNING IFODALANISHI

Annotatsiya: *Ushbu maqolada sub'yektiv modallik turlaridan biri bo'lgan aksiologik modalikning uyushiq bo'lakli gaplarda ifodalanishi haqida fikr yuritiladi. Asar matnida aksiologik bahoning berilishi Z. Quroloy qizi va S. Vafo asarlaridan olingan matnlar misolida yoritildi.*

Kalit so'zlar: *sub'yektiv modallik, aksiologik baho, uyushiq bo'lakli gaplar, muallif, retsipiyent, kommunikativ maqsad, muallif intensiyasi.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается выражение аксиологической модальности как одного из видов субъективной модальности в предложениях с однородными членами. В произведении аксиологическая оценка даётся на примере текстов из произведений З. Куралбая и С. Вафо.*

Ключевые слова: *субъективная модальность, аксиологическая оценка, предложения с однородными членами, реципиент, коммуникативная цель, авторская интенция.*

Annotation: *This article considers the axiological modalizm, which is one of the types of subjective modalities, expressed in homogeneous sentences.*

The axiological evaluation of the work is illustrated by examples of the works by Z. Quroloy and S. Vafo.

Key words: *subjective modality, axiological evaluation, homogeneous sentences, author, authors's intention, recipience, communicative aim, authors's intention.*

Ma'lumki, tilning asosiy vazifasi kommunikatsiyani – insonlarning o'zaro aloqasini ta'minlashdan iboratdir. Shu jarayonning, ya'ni "kommunikatsiya uchun yaroqli, pragmatik jihatdan ixcham hamda mazmundor matnning shakllanishida modallik kategoriyasining roli"⁸ni alohida ta'kidlash zarurdir. Tilshunoslikda modallik tushunchasi so'zlovchining gap mazmuniga va gapning voqelikka munosabatini ifodalovchi ma'no kategoriyasi sifatida qaralgan. Yana ham aniqroq ta'rifini bersak, modallik "nutqda voqelanayotgan fikrga so'zlovchining moyillik darajasi mayli qanday ekanligini ko'rsatadi"⁹. Modallik zamirida gapning sub'yekt bilan bog'liq turli ma'nolari tushunilar ekan, avvalo modallikni ikki guruhga ajratish maqsadga muvofiqdir: 1) ob'yektiv modallik; 2) sub'yektiv modallik.

⁸ Боймирзаева С. Матн модаллиги.- Тошкент: Фан, 2010. – 3-4-бетлар.

⁹ Мирзаахмедова Ю. Модаллик категорияси ҳақида айрим мулоҳазалар // Ўзбек тили ва адабиёти.- Тошкент, 2006. 6-сон, 71-бет.

Ob'yektiv modallik bilishga yo'naltirilgan muayyan voqeadagi mavjud aloqalarning qandayligini aks ettiradi (mumkinlik, zaruriylik, haqiqiylik). Sub'yektiv modallik esa bu aloqalarni bilish darajasiga nisbatan so'zlovchining munosabati (baho)sini ifodalaydi. Ob'yektiv modallik fe'lining zamon, mayllarini qamrab olib, gapda ifodalangan mazmunning borliqqa munosabati va gap mazmunining real yoki noreal ekanligini ifodalaydi. Sub'yektiv modallik esa so'zlovchining o'z harakatiga munosabatini bildirib, kichik guruhlarga ajraladi.¹⁰ Sub'yektiv modallikning turlari – emotsional ta'sir o'tkazish, deontik, epistemik, aksiologik modalliklarni matn mazmunidan anglab olish mushkuldir, ular ko'p hollarda uyg'un tarzda namoyon bo'ladi. Biz ushbu kichik kuzatishimizda aksiologik modallikning uyushiq bo'lakli gaplarda voqelanishini ko'rib o'tamiz.

Insondagi turli sezgilar vositasida har hislar paydo bo'ladi. Bu hislar yoqimli va yoqimsiz bo'lishi mumkin. Shuning uchun sezgidan baholashni ajratib bo'lmaydi. Aksiologik baho uyuhq bo'laklar orqali aks etganda, tasvir yana ham to'laroq, yaqqalroq va ifodalibroq tarzda namoyon bo'ladi: *Tiriklikning barcha vositalaridan – ko'rish, eshitish, yurishdan mahrum bo'ldi, endi chol o'lsa kerak deb o'ylashdi atrof dagilar (Zulfiya Qurolboy qizi “O, hayot!”)*.

Uyushiq bo'laklar sintaktik jihatdan teng bo'ladi, “ammo har bir uyushiq bo'lak o'z leksik va qo'shimcha ma'no ottenkalarini saqlaydi”¹¹. Shuning uchun ham uyushiq bo'laklar sinonim so'zlar bilan ifodalanganda, aytilayotgan fikrni kuchaytirish, unga aniqlik kiritish vazifasini o'taydi: *Onamning mangu sukutida meni kelajakda mangu azob, uqubat chohiga tashlaydigan, Mahshar qadar o'rtaydigan bir siniq, bir ma'yus tuyg'u balqirdi (Salomat Vafo “Qora beva”)*. Matn parchasidagi uyushiq bo'laklar (siniq, ma'yus) bilan birga kelgan **bir** leksemasi ta'sirchanlik va ekspressivlikni kuchaytirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Uyushiq bo'laklar biror hodisani tavsiliy bayon qilish, jonlantirish maqsadida ham ishlatiladi. Jonlantirish nafaqat predmet-hodisalarga nisbatan, balki mavhum otlarda ham aks etishi mumkin: *Sukunat, xotira, kulgi va hansiroqlar maydalanib ketdi (Salomat Vafo “Qora beva”)*. Keltirilgan matn parchasida muallif hikoya qahramonining ayanchli taqdirini uyushiq bo'laklar orqali aks ettirmoqda. *Sukunat, xotira, kulgi va hansiroqlar* maydalanish xususiyatiga ega emas, bu yerda muallif personaj (ayol)ning umidsizlikka yo'g'rilgan tushkun kayfiyatini aks ettirmoqda. Bu esa axborotlab, shu orqali matnga etmozalilik, ta'sirchanlik baxsh etadi: *Yillar onamday qat'iyatli, g'ayratli ayolga ham o'z ta'sirini o'tkazib, injiq va asabiy b'olib qolgan ekan (Salomat Vafo “Qora beva”)*.

Aniqllovchilar, ayniqsa, sifatlovchi – aniqllovchilarning predmetning turli belgilarini ifodalashda katta ahamiyati bor. Sifatlovchi – aniqllovchilarning uyushib kelishi ma'lum uslubiy vazifa bajaradi. Uyushgan sifatlovchilar sifatlanmishni xarakterlab, shu orqali matnga emotsionallik, ta'sirchanlik baxsh etadi: *Yillar onamday qat'iyatli, g'ayratli ayolga ham o'z ta'sirini o'tkazib, injiq va asabiy b'olib qolgan ekan (Salomat Vafo “Qora beva”)*. Bundan tashqari, uyushgan sifatlovchilardan badiiy asar qahramonlarining tashqi ko'rinishini tasvirlashda,

¹⁰ Ёқубов Ж. Модаллик категориясининг мантиқ ва тилда ифодаланишининг семантик хусусиятлари. - Тошкент: Фан, 2008. 58-бет.

¹¹ Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. 120-бет.

predmet yoki hodisalarning xarakterli belgilarini ko'rsatishda ham foydalaniladi: *Hilol misol nozik, rangpar, yupqa lablari qonsiz... Quyuyq kiprikli shahlo ko'zlari goh ma'yus, goh qayg'uli, ba'zi-ba'zida kayfiyati a'lo vaqtlarda sho'xlik-mug'ombirlik bilan boqadi (Zulfiya Qurolboy qizi "Hilola")*. Matn parchasida muallif asar qahramoni (Hilola)ning tashqi qiyofasini tasvirlashda kuchi nisbatan yuqori bo'lgan emotiv sifatlardan unumli foydalangan. Tasviriylik yanada aniq bo'lishi uchun o'xshatishga murojaat qilingan: *nihol misol nozik*. Muallifning asar qahramoniga nisbatan sub'yektiv bahosi uyushiq bo'lakli gaplar orqali aks etgan.

Badiiy matnda uyushiq bo'laklar tabiat manzarasini tasvirlash asnosida inson ruhiyatini ham aks ettiradi: *U bir zum tek qoldi, deraza qarshisidagi akatsiya daraxtining erta bahorgi yaproqsiz, go'yo dunyoga barmoqlarini, bo'm-bo'sh qo'llarini ko'z-ko'z etish uchun kelganday, meva tugib, qurib, osilib, shamday qotib qolgan yaproqlariga tikilib qolgan bo'lsa ajabmas ... (Salomat Vafo "Qora beva")*. Mazkur matn parchasida tabiat tasviri hikoya qahramoni (ayol)ning taqdiri bilan o'xshash holda tasvirlangan. Bu o'xshashlik, ayniqsa, uyushiq bo'laklar orqali o'z ifodasini topadi: *barmoqlarini, bo'm-bo'sh qo'llarini ko'z-ko'z etish uchun kelganday jumlasini personajning " huvillab" qolgan qalbini, meva tugib, qurib, osilib, shamday qotib qolgan yaproqlariga tikilib qolgan uyushiq kesimi esa – hikoya qahramonining umr yo'llarini tasvirlash uchun qo'llanilgan. Aksiologik modallikning bu tarzda namoyon bo'lishi ma'lum pragmatik maqsad talabi bilan sodir bo'ladi.*

Uyushiq kesimlar hodisa – harakatlarning dinamiklarini ifodalash uchun xizmat qiladi¹². Bunday hollarda sub'yekt tomonidan bajarilgan bir necha harakatga e'tibor qaratiladi: *Men hech narsani ko'rmas, anglamas, qayoqqa va qaysi tomonga yugurayotganimni bilmas, juda og'riq bilan halloslab nafas olardim(Salomat Vafo "Ovoraning ko'rgan-kechirganlari")*. Keltirilgan matn parchasida uyushiq kesimlar personajning ruhiy – psixologik holatini ifodalab kelmoqda, bunda emotsiya dastlabki o'ringa chiqadi. Xuddi shu holatni quyidagi matn parchasida ham ko'rishimiz mumkin: *Erta – indin o'zimning xalos bo'lishimga ishonar, qora xayollarga berilgan kezlarda esa Yerda, Suvida, Gulda, Tikonda, yovvoyi Jonzotda va hatto Odamda ham mavjudligim tuyg'usi- Tasalli berardi (Salomat Vafo "Qora beva")*.

Uyushiq bo'lakli gaplar qatnashgan matn mazmunida aksiolik modallik matn faoliyati sub'yektlari bo'lmish muallif va retsipiyentning voqelikka hamda uning matndagi tasviriga bo'lgan munosabatlari natijasida yuzaga keladi. Ushbu turdagi modallikning asosiy mohiyati voqelikni tavsiflash va uni baholash yo'li bilan kommunikativ maqsadga erishish ko'zlangan muallif intensiyasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Боймирзаева С. Матн модаллиги. Тошкент: Фан, 2010. 150 б.
2. Ёқубов Ж. Модаллик категориясининг мантик ва тилда ифодаланишининг семантик хусусиятлари.- Тошкент: Фан, 2008.
3. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992.

¹² Холиқов Х. Ҳозирги ўзбек тилида мураккаблашган содда гаплар улубияти. Номз. дисс. автореф., Тошкент, 199, 9-б.

4. Холиқов Ҳ. Ҳозирги ўзбек тилида мураккаблашган содда гаплар улубияти. Номз. дисс. автореф., Тошкент, 1993. 49 б.
5. Мирзааҳмедова Ю. Модаллик категорияси ҳақида айрим мулоҳазалар // Ўзбек тили ва адабиёти.- Тошкент, 2006. 6-сон.

Жумаева Зубайда Шавкатовна
(Джизак, Узбекистан)

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье идёт речь о лингвокультурологическом изучении фразеологизмов для понятия материальную и духовную культуру народа

Ключевые слова: лингвокультурология, духовная культура, национальная ментальность, фразеологизмы, культурная метафора

Лингвокультурология изучает материальную и духовную культуру народа, воплощенную в живом национальном языке и реализующуюся в различных языковых процессах, а её. Для лингвокультурологического изучения важны все языковые знаки, выполняющие функцию «языка» культуры и отображающие культурно-национальную ментальность её носителей (фразеологический и паремиологический фонд диалекта, культурные эталоны, стереотипы, культурная метафора, мифологизированные языковые единицы, речевое поведение).

Лингвокультурология изучает прежде всего мифы, обычаи, привычки, обряды, ритуалы, символы культуры и т.д. Эти концепты принадлежат культуре, они закрепляются в формах бытового и ритуального поведения в языке, наблюдение за ними послужило материалом для данного исследования. Приведём примеры к исследованию фразеологизмов двух наций, где можно увидеть различия культур даже в этимологии:

«Ахиллесова пята» - в греческой мифологии Ахиллес (Ахил) - один из самых сильных и храбрых героев, он воспет в «Иллиаде» Гомера. Послегомеровский миф, переданный римским писателем Гигином, сообщает, что мать Ахиллеса, морская богиня Федита, чтобы сделать тело сына неуязвимым, окунула его в священную реку Стикс, окуная, она держала его за пятку, которой не коснулась вода, поэтому пятка осталась единственно уязвимым местом Ахиллеса, куда он и был смертельно ранен стрелой Париса. Возникшее отсюда выражение «ахиллесова (или ахиллова) пятка» употребляется в значении-слабая сторона, уязвимое место чего-либо.

«O'tniki o 'tga, suvniki suvga, qoldi qatinqing puli»(suvniki suvga ketdi, qoldi qatinqing puli) - что огню принадлежало-досталось огню что воде принадлежало-досталось воде и остались лишь (прежние)деньги потраченные на простаквашу.

Причиной происхождения этой крылатой фразыговорит послужил следующий забавный случай.

...Думал думал незадачливемого Афанди как ему разбоготеть и надумал продавать айран-напиток из кислого молока разбавляемого водой. Весь день он бойко торговал айраном обошёл все лавки торговые ряды. К концу дня Афанди подсчитал выручку. И пять таньга-своей первоначальный капитал затраченный на покупку кислого молока Афанди спрятал подальше в укромном месте своего старого халата.

Возвращаясь с базара и переходя мост Афанди неожиданно оступился и угодил в воду. Вся его дневная выручка уплыла по воде. И только остались при нём надёжно припрятанные пять таньга. Афанди выкарабкавшись на берег и произнёс тогда эту фразу «Что с водой пришло-в воду и ушло и остались при мне мои пять таньга».

Лингвокультурология - наука возникшая на стыке лингвистики и культурологии и исследующая проявления культуры народа, которые отразились и закрепились в языке. Однако связь языка и культуры была отмечена ещё В.Гумбольдом, говорившим, что язык живёт в культуре, а культура в языке. Именно поэтому русский лингвист Т.Р.Радбиль утверждает, что лингвокультурология это не совсем новое направление, а «хорошо забытое старое».

Устойчивость фразеологических единиц основана на свойственных им различных типах инвариантности, т.е. неизменяемости элементов при всех нормативных изменениях. Существуют следующие виды инвариантности или микроустойчивости.

1. Устойчивость употребления, т.е. фразеологизм является единицей языка, а не индивидуальным образованием, показателем чего является воспроизведение её в готовом виде. Авторские обороты превращаются во фразеологические единицы, если выходят за рамки индивидуального использования и становятся народным достоянием, т.е. приобретают устойчивое употребление. Таким образом, народ отбирает наиболее удачные обороты.

2. Структурно-семантическая устойчивость фразеологических единиц состоит не менее чем из двух слов, является отдельно оформленным образованием и не обладает типовым значением, т.е. Ф.Е. не могут служить образцом для создания аналогичных фразеологических единиц по структурно-семантической модели.

3. Семантическая устойчивость. Инвариантность полностью или частично переосмысленного фразеологического значения опирается на стабильность переосмысления значения. Фразеологические варианты – это разновидности фразеологических единиц.

4. Лексическая устойчивость т.е. полная неподменяемость компонентов.

5. Синтаксическая устойчивость, т.е. полная неизменяемость порядка компонентов Ф.Е. или изменение порядка компонентов в рамках вариантности.

Для лингвокультурологии большой интерес представляет культура, чем цевелизация материальна, а культура символична.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Буслаев Ф. И. Русские пословицы и поговорки, собранные и объясненные. – М., 1954. –С. 37.
2. M. Sodiqova. Ruscha-o'zbekcha frazeologik lug'at. – T.: Fan, 1972.
3. M. Abduraxmonov. Qisqacha o'zbekcha-ruscha frazeologik lug'at. – T.: O'qituvchi, 1980
4. В. М. Мокиенко. Славянская фразеология. Москва. Высшая школа. 1980.
5. Н. С. Ашукин Крылатые слова. Москва. Художественная литература. 1988.

SECTION: PHILOSOPHY

Юлдуз Абдухалилова, Ҳамидилла Давронов, Нозима Шамсиддинова
(Ташкент, Узбекистан)

МАЪНАВИЙ ТАҲДИДЛАРНИНГ ВАЗИФАЛАРИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев 2017 йил 30 июнда “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракатининг IV курултойида сўзлаган нутқида мамлакатнинг ёруғ ва фаровон истиқболлини бунёд этиш вазифасини ким ўз зиммасига олади, деб савол бераркан, унга ўзи шундай жавоб қайтаради: “Албатта, фақат замонавий билим ва касб-хунарларни пухта эгаллаган, мустақил фикрлайдиган, доимо эл-юрт тақдирига дахлдорлик туйғуси билан яшайдиган сиз, азиз ёшларимиз майдонга дадил чиқиб, бугунги кунда ҳаётнинг ўзи олдимизга қўяётган вазифаларни ҳал этишга қодирсиз”.

Ана шу шарафли вазифани адо этиш учун, аввало, ёшларимиз сиёсий ва маънавий жиҳатдан ҳушёр бўлмоғи керак. Ҳозирги вақтда мафкуравий воситалар орқали ўз таъсир доирасини кенгайтиришга интилаётган сиёсий кучлар ва ҳаракатлар турли кичик давлатларга хавф солиб турибди. Ёш давлатларнинг тинчлиги, барқарорлигига қарши қаратилган, фуқаролар ва жамият хавфсизлигига таҳдид солувчи мафкуравий тажовузлар кескинлашмоқда. Бунга қўл ураётган ёвуз кучлар мақсадларига эришиш учун ҳар қандай усуллар, замонавий техника, телекоммуникация воситаларидан усталик билан фойдаланишга ҳаракат қилишмоқда. Бугунги кунда аҳолининг маълум бир қатлами, айниқса, ёшларнинг қалби ва онгини ўзларига маъқул бўлган ғоя билан эгаллаш, ҳатто бузғунчи ғоялар, диний экстремизм, ахлоқсизлик ғояларини сингдириш каби ғаразли мақсадлари дунё аҳлига аён бўлиб бормоқда.

Ғаразли мақсадларга эришиш учун мафкуравий курашда энг аввало **“бўлиб ташла ва ҳукмронлик қил”, деган қадимги тамойилга амал қилинмоқда.** Уни рўёбга чиқаришнинг биринчи йўли мамлакат ичида ижтимоий парокандаликни келтириб чиқаришга уринишдир. У жамият ҳаётининг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маънавий соҳаларида ўзига хос кўринишда намоён бўлади. Тарихга мурожаат қилсак: эрамыздан олдинги IV асрда яшаган хитойлик файласуф ва ҳарбий кўмондон Сунн Цзи курашларда ғолиб бўлиш учун шундай қоидаларни илгари сурган: **“Сиз рақиб мамлакатдаги барча яхши нарсаларни бузинг, айнитинг; Рақиб давлат раҳбариятини обрўсини тўкинг, қулай пайтда уларнинг жамият олдида шармандасини чиқаринг.** Бу ишда ўша мамлакатдаги энг паст, мараз одамлар билан шериклик қилинг; рақиб мамлакат одамлари орасида келишмовчилик, жанжал чиқаринг; ёшларни кексаларга қарши гиж-гижланг; Ҳукуматни яхши иш юритишига ҳар қандай йўл билан қаршилик кўрсатинг; душманингизнинг аъёналарини кадрсизлантиринг, худоларига ишончини синдириг»¹³. Бу каби бузғунчи ғоялар, фикрлар ҳар бир ёш давлатни,

¹³ Очилдиев А. Глобаллашув ва мафкуравий жараёнлар. Т.: Муҳаррир, 2009, 50-б.

жумладан Ўзбекистон фуқароларини ҳам сергак бўлишга ундайди.

Бегона ғояларнинг мамлакатга кириб келиши ва фуқаролар ўртасида тарқалиши катта хавф, салбий оқибатларни келтириб чиқаришини донишманд бобомиз Абу Наср Форобий “Фозил одамлар шаҳри” асарида ёзган эди: “Жаҳолатдаги шаҳарлар, (аҳолисини) мақсадларини кўзлайдиган (обрў-иззатга, мол-дунёга, бойликдан роҳатланишга интиладиган) одамлар эса алоҳида тоифадир. Бундай одамлар фозиллар шаҳрида ҳали мақсадлар билан яшаш таъқиқланганини кўриб, у ердаги (адолатли) қонунларни бузишга, ҳақиқатга алоқадор нарсалардан узоқлашишга, (бу қонун – қоидалар, тасаввурларни) бузиб акс эттиришга уринадилар. Улар бунга икки йўл билан эришадилар: У юқорида айтилган баҳсли ўринларни ўзларича тахмин қиладилар, иккинчидан, сохта донолик ва алдов йўлига ўтадилар. Улар жаҳолат ва тубан мақсадларига эришувига ҳеч ким тўсқинлик қилмаслиги учун шундай йўлдан борадилар. Бундай одамларни фазилатли шаҳарлар жамоасига қабул қилмаслик керак”¹⁴. Форобийнинг фикридан ахлоқсизлик ғояларини тарғиб этиш, маънавий таҳдидларни келтириб чиқаришда жаҳолатдаги ва адашган шаҳарлар аҳолисининг фикрлаш усуллари, тутган йўллари фозил шаҳар аҳолиси учун қанчалик хатарли эканлигини кўрамиз.

Ўзбекистон Биринчи Президенти Ислом Каримов “Юксак маънавият – енгилмас куч” (2008) асарида ушбу муаммога алоҳида эътиборни қаратган эди: “Бугунги мураккаб мафкуравий жараёнларни илмий-амалий жиҳатдан атрофлича таҳлил қилиш ва баҳолаш, уларнинг устувор йўналишларини кимга ва нимага қарши қаратилганини аниқлаш, аҳоли турли қатламларига таъсирини ўрганиш, миллий манфаатларимизга, ҳаёт тарзимизга зид бўлган мафкуравий хуружларнинг моҳиятини очиб бериш, фуқароларимиз қалбида миллий тафаккур ва соғлом дунёқараш асосларини мустаҳкамлаш алоҳида аҳамият касб этади”¹⁵.

Мафкуравий хуружларнинг илдишларини аниқлаш, уларнинг туб моҳиятини халқимизга тушунтириш энг долзарб вазифамизга айланиши лозим. Негаки, ахборот хуружи, миллий қадриятлар ва турмуш тарзимиз, диний қадриятларимизга путур етказувчи мафкуравий таҳдидлар билан кишиларни онги ва қалбини эгаллашга қаратилган ҳатти-харакатлар мафкуравий полигонларнинг ядро полигонларидан ҳам кучли тус олиб бораётганлигини кўрсатмоқда. Ёт ва зарарли ғояларнинг таъсири баъзи ёшларимизни ўзлгимиздан узоқлаштиришга олиб келмоқда. Маънавиятимизга зид: ахлоқий бузилишга олиб келувчи киноларни кўришга қизиқиш, диний миссионерларнинг таъсирига тушиб қолиш, гиёҳвандлик, одам савдоси каби жамиятни ичидан емирувчи ҳалокатли ҳолатлар пайдо бўлмоқда.

Миссионерлик ва прозелитизм ҳақида ҳам гапириб ўтиш даркор. Миссионерлик ва прозелитизм халқнинг миллий ўзлгидан бегоналашувига, манқуртлашувига, давлатнинг ички ҳаётида миллий, диний, ижтимоий зиддиятларнинг чуқурлашувига сабабчи бўлади. Шунинг учун ҳам бугунги кунда Ўзбекистонда замонавий демократик, ҳуқуқий давлат ва фуқаролик

¹⁴ Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. Т.: Халқ мероси нашриёти, 1993, 169 б.

¹⁵ Каримов И. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т.: Маънавият, 2008, 126-127 б.

жамияти қуришда миллий истиқлол мафқурасининг асосий ғояларини фуқаролар онги-тафаккурига сингдиришга, уларда миллий ғурур ва ифтихор туйғуларини юксалтириб мафқуравий иммунитетни шакллантириш масаласига асосий эътибор берилмоқда. Ёшларни турли зарарли ғоя ва мафқуралар таъсиридан, маънавий таҳдидлардан ҳимоялаш бугунги куннинг долзарб вазифаси ҳисобланади.

Ғарб ижтимоий тармоқлари “оммавий маданият” ниқоби остида ахлоқий бузуқлик, зўравонлик, индивидуализм, эгоцентризм ғояларини тарқатмоқда. Бошқа халқларнинг узоқ асрлик анъана ва қадриятлари, турмуш тарзини ичдан бузишга уринишлар ҳар бир фуқарони ташвишга солмоқда.

Глобаллашув шундай жараёнки, у халқаро тизим ва унинг асосларига таъсир ўтказди, бошқариладиган ва бошқарилмайдиган ташқи кучлар таъсирини миллий давлатлар ҳаётига олиб киради. Бу катта миқёсдаги ўзгаришлар замонавий давлатнинг ички сиёсати соҳасида ташқи омилларнинг аҳамиятини кучайтириб юборади. Икки кутбли дунёнинг барҳам топиши натижасида АҚШ дунёдаги энг қудратли давлат сифатида иқтисодий, сиёсий ҳамда маданий соҳада глобаллашув жараёнининг ҳаракатлантирувчи кучига айланиб бораётганлиги, мафқуравий хуружларда унинг етакчилиги қилаётганлиги ҳам сезилиб қолмоқда.

Париждаги сиёсий тадқиқотлар институтининг профессори А.Валладао Францияда чоп этилган “Ижтимоий фикр” журналидаги мақоласида ёзишича, турли халқ ва миллатлар синтези негизида шаклланган америка жамиятининг маданий қадриятлари ўзга мамлакатлар қабул қилиши учун осон кечмоқда. Ҳақиқатан ҳам, бу гегемон давлат маданий маҳсулот ишлаб чиқариш индустрияси (кино, видеофильмлар, шоу бизнес ва ҳ.к.) нинг бозор шароитига мослашувчанлиги унинг деярли бутун дунёда шерик ва ҳамкорини топишга кенг имкон яратмоқда. Ҳозирда турли мамлакатларда намойиш этилаётган кино ҳамда видеофильмларнинг тўртдан уч қисми Америка маҳсулоти экани ҳам шундан далолат беради¹⁶. Мафқуравий таҳдид ёки мафқуравий тажовузнинг “маънавият” ниқоби остидаги бундай хуружлари ҳар қандай ёш, мустақил давлатларнинг барқарор тараққиётига путур етказди. Бундай кино-видео санъат маҳсулотлари Ўзбекистонда ҳам айрим ёшларнинг дунёқарашини ўзгартиришга хизмат қилмоқда.

Америка психиаторлари ассоциацияси маълумотларига қараганда, электрон савдонинг 20 фоизи порнографияга алоқадор бўлиб, ўзини “секс-эддиктс” деб атовчи 2 миллион киши ҳар куни бир неча соатлаб вақтини шунга сарфламоқда. Тадқиқотларнинг кўрсатишича, электрон порнография реклама учун энг кам меҳнат ва маблағ сарфлаб, катта фойда берувчи соҳага айланиб улгурди. Янги электрон бозорнинг 70 фоизини порнография, 4 фоизини видео ўйинлари, 2 фоизини эса спорт ташкил этмоқда¹⁷. Хўш, бундай йирик дастурларни молиялаш сабаби нимада, деган ҳақли савол туғилади. Бизнингча, ижтимоий тармоқ мутасаддиларини давлатимизнинг қулай геосиёсий жойлашуви, табиий захираларига бўлган манфаатлари қизиқтиради. Шундай экан, биз ёшларнинг асосий мақсади эркин, мустақил

¹⁶ Қаранг: Зокиров Б. Глобаллашув зиддиятлари. // Тафаккур. 1-сон, 2004, 29 б

¹⁷ Ғаниев А. Ғарб оламидаги ахлоқий муаммолар. Тошкент, Ворис, 2007, 26 б.

шахс сифатида шаклланиш ва миллатимизга садоқат билан хизмат қилиш, турли ёт ғоялардан ўзимизни асраш-авайлаш бўлиши керак. Бизнингча, бугунги глобаллашув шароитида миллий урф-одатлар, анъаналар, кадриятларни сақлаб қолиш устуворлик касб этиши лозим.

Бу эзгу мақсадларга эришиш учун Ўзбекистон ҳукумати томонидан барча фуқароларга, жумладан ёшларга сиёсий, иқтисодий, маънавий шарт-шароитлар муҳайё этилган.

УДК 16:7

Аллаярова Мархабо
Самаркандский государственный университет
(Самарканд, Узбекистан)

**САНЪАТДАГИ ҲИС – ТУЙҒУ ВА ТАФАККУР УЙҒУНЛИГИ МАСАЛАСИ ВА
УНИНГ МАЪНАВИЯТ ФЕНОМЕНИ СИФАТИДАГИ МОҲИЯТИ**

*ПРОБЛЕМА ГАРМОНИИ ЧУВСТВА И МЫШЛЕНИЕ В ИСКУССТВЕ И ЕГО
СУТЬ КАК ФЕНОМЕН ДУХОВНОСТИ*

Аннотация: *Гармония чувства и мышление в искусстве является основным аспектом в эстетическом мышлении и деятельности. В статье анализируется гармония чувства и мышление как необходимый феномен духовности, частью духовной системы искусства.*

Ключевые слова: *гармония, эстетическое воспитание, рационализм, классицизм, искусство, мышление, нравственное, духовное воспитание.*

*Allayarova Marhabo
Samarkand State University
(Samarkand, Uzbekistan)*

*THE PROBLEM OF HARMONY OF FEELINGS AND THINKING IN ART AND ITS
ESSENCE AS A PHENOMENON OF SPIRITUALITY*

Annotation: *Harmony of feelings and thinking in art is the main aspect of one of the aids in aesthetic thinking and activity. The article analyzes the harmony of feelings and thinking as a necessary phenomenon of spirituality, as part of the spiritual system of art.*

Keywords: *Harmony, aesthetic education, rationalism, classicism, art, thinking, moral, spiritual education.*

Санъатдаги ҳис-туйғу ва тафаккур уйғунлиги, унинг эстетик онг шакли ва эстетик фаолият тури эканлигини белгилайдиган муҳим жиҳат бўлиб, бу (мазкур жиҳат) санъатнинг маънавият тизимининг таркибий қисми, маънавият феномени мақомида амал қилишининг зарурий шарти ҳисобланади.

Агар эстетик фикр тарихига назар ташланадиган бўлсак, унинг барча босқичларида бадий-эстетик кадрятлар у ёки бу тарзда муайян тарзда ижодий метод (классицизм, романтизм, реализм)ларнинг тамойиллари асосида яратилганлиги ва улар (методлар) бир-биридан сенсуализм (лот. *sensus*-ҳис, сезги) ёки рационализм (лот. *rationalis*- ақлий), яъни ҳис-туйғу ва тафаккурнинг билишдаги диалектик бирлигига бир ёқлама ёндашадиган йўналишларга мансублиги билан фарқланганини кўриш мумкин.

Антик давр фалсафий-эстетик фикрининг йирик намояндалари Афлотун (Платон), Арасту (Аристотел) томонидан мимесис (юн.*mimesis*-тақлид) бадий-эстетик тамойили (кейинчалик мазкур тамойил асосида тақлид назарияси яратилади) ишлаб чиқилди.

Мазкур тамойилга кўра, санъат асарларида воқеа, ҳодисалар қандай бўлса, шундай ҳолатда айнан акс эттирилиши зарур. Аммо санъаткор бунда ўз

тасаввурида “кишилар нарса, ҳодисалар ҳақида қандай ўйлаган ва гапирганларидек ўзгартирган ҳолда ҳам тасвирлаш мумкин. Лекин у барибир, бунда нарса ва ҳодисалар табиатига тақлид қилмоғи керакки, бунда мушоҳадавийлик белгилловчи рол ўйнайди”. [1:10-33].

Аристотелнинг ушбу концепсияси Ўрта Осиё мутафаккирлари томонидан кенг шарҳланган ва у асосида бадий ижод жараёнининг қонун-қоидалари белгиланган. Масалан, Абу Наср Форобийнинг “Шеър санъати”, “Шоирларнинг шеър ёзиш санъати қонунлари ҳақида” деган асарлари асосан Арастуниг “Поэтика” номли рисоласининг шарҳи бўлиб, унда шеър ва унинг ёзилиш қонун-қоидалари ҳақида фикр юритилади. [2:10]

Ўрта Осиё халқлари ўрта асрларидаги санъат, маданият бевосита тасаввуф диний-фалсафий таълимоти таъсирида тараққий этади. Мазкур таълимотнинг ғоявий негизини ҳақиқатга, илоҳий моҳиятга эришиш ташкил этадики, бунинг йўли эмоционал-ҳиссий тажриба ва мантикий уйғунликдаги интуитив билимдир.

XVII аср франсуз файласуфи Рене Декарт (1596-1650) “Метод ҳақида мулоҳазалар” /1637/ номли рисоласида ратсионализм таълимотининг тамойилларини тизимли баён этиш баробарида санъатдаги классицизм (лот. классисус-намунали) ижодий йўналишига асос солади. Классицизм Европанинг XVI асрдан XIX асрнинг 30-йилларигача ўз ичига олган санъатдаги йўналиш бўлиб, ушбу ижодий методга рационализм тамойили хосдир, агар романтизмга қарайдиган бўлсак, бунда унинг ҳис-туйғу жиҳатдаги кўтаринкилик руҳининг етакчи мавқеини эгаллаганлигини кўрамыз.

Масалан, мазкур йўналишда асосий рол ўйновчи ирония бадий услубида ижтимоий воқеликни эмотсионалликка асосланган ўткир сатира тиги билан фош қилиш, шунингдек бунда идеал /мукамал/ жамият ва шахс тимсолини ҳиссий идрок этиш тамойилига таянилади.

Ҳис-туйғу, эмоционалликнинг ғайришуурий (онгсизлик) қатламларининг бадий ижод жараёнидаги ролини бўрттириб кўрсатиш XIX аср охири XX аср бошларида юзага келган эстетика, фалсафадаги интуитизм, иррационализм, экзистенциализм каби оқимларнинг бошланғич тамойили ҳисобланади.

Шуни таъкидлаш керакки, ҳозирги илмий, ўқув адабиётларида санъат маънавиятнинг таркибий қисми эканлиги умумий тарзда таъкидланилса-да, лекин ундаги ҳис-туйғу ва тафаккурнинг уйғунлиги унинг (санъатнинг) ана шу мақомини белгилайдиган муҳим жиҳат эканлиги назардан четда қолдирилади.

Ижтимоий онг шакллари санъатдаги ҳис-туйғу ва тафаккур уйғунлиги орқали ўзаро функционал алоқага киришадилар ва жамият маънавий ҳаёти мақомида амал қиладилар, қадриятларга айланади. Шу маънода санъат фақат маънавиятни камол топтириш, юксалтириш омили эмас, балки унинг мавжудлик усули, мезони бўлиб ҳисобланади.

Санъатнинг маънавий тизими таркибида тутган худди ана шу функционал, тизим ташкил этувчи хусусияти тадқиқотчиларнинг эътиборидан четда қолади. “Маънавият. Асосий тушунчалар изоҳли луғати”да маънавиятнинг ижтимоий онг шакллари, иқтисодиёт билан ўзаро муносабати билан ўзаро муносабати таҳлил қилингани ҳолда, бунда санъат ёдга ҳам олинмайди. [3:503]. Бизнингча, маънавиятнинг, “беқиёс куч ва инсоннинг барча эзгу қарашларининг мезони” [4:19] эканлиги санъатнинг ҳис-туйғу ва тафаккур

уйғунлиги билан белгиланадиган ноёб ижтимоий ҳодиса (феномен)-эстетик онг шакли ва эстетик фаолият тури сифатидаги табиати билан заруран шартлангандир. Санъатни ана шу мақомда- маънавиятнинг мезони сифатида олиб қараш зарурияти, айниқса маънавий-мафкуравий таҳдидларнинг глобаллашиб бораётган ҳозирги даврида алоҳида долзарб аҳамият касб этмоқда.

Санъатнинг моҳияти, предмети, мақсади фалсафий-эстетик фикр тарихида доимо долзарб, баҳсли масала бўлиб келганки, бу унинг маънавият феномени сифатида жамият ҳаётининг бурча соҳаларига таъсир кўрсатиб келганлиги билан изоҳланади. Немис мумтоз фалсафасининг намояндalари И. Кант ва Г.В. Гегел мазкур масалани ўзларининг фундаментал асарларида теран фалсафий таҳлил қиладилар ва ўз концепсияларини яратадилар. И. Кант фикрича, санъат инсон фаолиятининг уйғунлашган соҳасидирки, бундай уйғунликни ҳиссиёт ва ақл бирлигига асосланган эстетик мақсадга мувофиқлик юзага келтиради. [5: 94]

Файласуф ўзининг мазкур қарашини трансдентал (лот. *transedere*- чегарадан чиқмоқ), яъни тажрибадан илгари, унга боғлиқ бўлмаган билиш ҳақидаги концепсиядан келиб чиққан ҳолда илгари суради.

И.Кант “Трансдентал мантиқ” деган асарнинг бош қисмида ҳиссиётнинг ақлга муносабати ва унинг бирлиги ҳақида фикр юритади. “Бизнинг табиатимиз шундайки,-деб таъкидлайди муаллиф,- мушоҳада (созерсание) предметларнинг бизга таъсир кўрсатувчи усулини ўз ичига олган ҳолдагина ҳис этиладиган бўлиши мумкин. Ҳиссий мушоҳада предмети ҳақида фикрлаш қобилияти ақлдир. Ақл ўз ўзига ҳеч нарса мушоҳада қилолмайди, ҳиссиёт эса ўз ўзига ҳеч бир нарса фикрлай олмайди. Фақат уларнинг ўзаро қўшилишидан билим юзага келиши мумкин”. [6:88]

И. Кант, гарчи ҳиссиёт ва ақлнинг ўзаро бирлигини таъкидласа-да, лекин уларнинг гносеологик функцияларини бир-бирдан ажратиб қарайди. Ва ҳиссиётнинг қоидалари билан эстетика, ақлнинг тамойиллари билан эса мантиқ фани шуғулланмоғи керак, деб ҳисоблайди.

Унингча, эмпирик-тажриба доирасидаги мазкур фанлар (эстетика, мантиқ) априор ҳиссиёт ва ақлни тадқиқ этолмайдилар. И. Кант ушбу нуқтаи назардан келиб чиққан ҳолда ўзининг “Трансдентал эстетика” ва “Трансдентал мантиқ”ини яратади. “Трансдентал эстетика”га кўра, макон ва замон-априор билим тамойили сифатидаги ҳиссий мушоҳаданинг соф шакллари дир. [6:60]

И. Кантнинг фикрича, “Трансдентал мантиқ” билишнинг мазмунини мавҳумлаштирадиган, уни (билишни) фақат тафаккур шакллари тарзида олиб қарайдиган умумий мантиқдан фарқли равишда “билишнинг мазмунидан четга чиқмасдан, уни мавҳумлаштирмасдан (яъни эмпирик мазмунга эга билимни истисно этган ҳолда-изоҳ бизники) ўрганмоғи керак” [6:91]

И. Кант ўз даврининг мутафаккири сифатида соф илмий тафаккур, рационализм XVIII асрда Европа, хусусан, Германияда кескинлашиб бораётган ижтимоий зиддиятлар, бошланиб келаётган маънавий инқирозга замин яратаётганлигини теран англаб етади ва бундай хавфнинг олдини олиш, бартараф этиш учун янгича фалсафа, дунёқараш зарур деб билади. Ва у ўзининг фалсафий таълимотини яратадики, унда “инсон онгининг назарий

ақлдан юқори, трансцендентал (априор) билиш қобилияти мавжудлиги ва бу қобилият тафаккур билан эмас, балки инсон қалби, эътиқоди ва абадият ғоялари билан боғлиқлиги ҳақидаги фикрларни олдинга сурган. [7:107]

Унинг фикрича, санъат инсоннинг мақсадга мувофиқ фаолиятининг шундай соҳасики, унда априор ҳис-туйғу ва априор ақл, тафаккур ўзаро ички уйғун (гармония)ликда гўзаллик ва улғворлик мезони билан баҳоланиладиган трансцендентал (илоҳий, интуитив) билим ҳосил қилади.

И. Кант трансцендентал фалсафасининг гносеологик илдизи Шарқ фалсафаси, аниқроғи тасаввуф таълимоти ғоялари билан туташдир. Чунки мазкур таълимотга биноан, инсон Ҳақиқатни (Худони) мутлақ Гўзаллик тимсоли тарзида энг юксак ҳис-туйғу, (априор) ишқ орқали билиб олади ва шу туйғуларни ўз фаолиятини эзгулик мақсадига йўналтиради.

Инсоннинг ўз борлиқини трансцендентал моҳиятини англаши мазкур фалсафанинг ўзак масаласи бўлиб, бунга у оддий мантиқ усул, тамойиллари, эмпирик даражадаги ҳиссиёт билан эмас, балки юксак априор ақл ва руҳ бирлигидаги интуитив билиш орқали эришади ва бунда санъат белгиловчи рол ўйнайди, деб қаралади. Зотан, фалсафанинг аслий “ҳикмат илми (маънавият феномени-изоҳ бизни) сифатидаги моҳияти борлиқни интеллектуал эмас, балки интуитив ва ақлий билишида, руҳиятшунослигидадир” [8:15]

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, И. Кант ва Г.Б. Гегелнинг фалсафаси таъсирида кейинчалик Европада бир қанча, фалсафий-эстетик таълимотлар ва санъатдаги оқимлар юзага келади. Уларнинг аксарияти бир-биридан, асосан, санъатнинг моҳияти, вазифаси масалаларини ҳис-туйғу ва тафаккур нисбати ҳамда даражаларида (оддий ёки трансцендентал), шунингдек, унинг (санъатнинг) бошқа ижтимоий онг шакллари- дин, фалсафа, фан билан бўлган ўзаро муносабатида талқин этишлиги билан фарқланади. [9:86]

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Арасту. Поэтика. Нафис санъатлар ҳақида Тошкент, “Янги аср авлоди”, 2011, 10-33-бетлар.
2. Форобий Абу Наср. Фозил одамлар шарҳи. 1993, 10-бет.
3. Маънавият. Асосий тушунчалар изоҳли лугати. Т., Фафур Фулом номидаги нашриёт матбаа уйи, 2010, 300-360-бетлар.
4. Ислом Каримов. Юксак маънавият-енгилмас куч. Т., “Маънавият” 2008, 19-бет.
5. Кант И. Соч.в 6 том. Т.5.М.1965, стр.94
6. Кант И. Критика чистого разума. Перевод с немецкого. Ростов – на Дону, 1999, стр. 88, 60, 91.
7. Қаҳҳорова Ш. Глобал маънавият-глобаллашувнинг ғоявий асоси. Т., “Тафаккур”, 2009, 107-бет.
8. Қаҳҳорова Шаҳноза. Инсонпарвар дунёқараш-халоскор куч.// “Тафаккур” журналы, 2012-йил, 1-сон, 15-бет.
9. Оллоёров М. Ҳозирги давр фалсафий – эстетик таълимотлари ва санъатдаги йўналиш ва оқимлар.// Оллоёров М. Эстетика. Маърузалар курси. Самарқанд, 2003, 86 - 106 - бетлар.

SECTION: PSYCHOLOGY SCIENCE

Чуйко Г. В., Божуряк М. В.
Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна)

ЦІННІСНО-СМИСЛОВА СФЕРА СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Анотація. У статті зроблена спроба теоретично проаналізувати тлумачення поняття сенсу життя у психології. Виявлено, що поняття сенсу традиційно пов'язується з феноменом цінностей і аналізується у контексті ціннісно-сміслової сфери особистості, розуміючись частиною вчених як сенс життєвих ситуацій.

Ключові слова: цінності, сенс, ціннісно-сміслова сфера особистості.

Chuyko H. V., Bozhuryak M. V.,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine)

VALUE-SENSE SPHERE OF MODERN MAN

Abstract. The article attempts to analyze theoretically the interpretation of the meaning of life in psychology. It is revealed that the concept of meaning of life is traditionally associated with the phenomenon of values and is analyzed in the context of the value-semantic sphere of the personality and understood by part of the scientists as the meaning of life situations.

Key words: values, sense, value-semantic sphere of personality.

У наш нестабільний час (соціально, політично, економічно й у підсумку – психологічно) постійно триває трансформація соціуму як дисипативної системи та людини у ньому в спробі досягти хоча б відносної рівноваги на вищому щаблі розвитку. У стані метаморфози перебуває і ціннісно-сміслова сфера сучасної людини, особливо це стосується молоді, яка тільки вступає у доросле життя, хоча вже переймається недитячими проблемами. У цьому контексті дослідження життєвого сенсу особистості набуває особливої актуальності.

До аналізу ціннісно-сміслового аспекту життя особистості зверталися у різний час багато вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких В. Франкл, Е. Фромм, М.Хайдеггер, І. Ялом, А. Ленгле, К.О. Абульханова-Славська, В.Е. Чудновський, Б.С. Братусь, Ф.Ю. Василюк, Д.О. Леонтьєв та ін., проте й сьогодні ця проблема потребує подальшого дослідження.

Метою цієї статті стало теоретично проаналізувати розуміння проблеми життєвого сенсу особистості у психології.

Уперше поняття сенсу життя з'явилося в психологічній науці в середині ХХ ст., в екзистенційній психології. Сенс життя психологами визначається як «більш-менш адекватне переживання інтенційної спрямованості власного життя» [9], «генеральна лінія життя, яка задає високу планку активної

життєдіяльності людини, що допомагає їй не зламатися на крутих віражах долі, максимально використовувати власні резерви, направляючи їх на перетворення обставин і власної особистості» [5].

У сучасному філософському словнику поняття смислу трактується як сутність чого-небудь, те, що відіграє для людини особливу роль [13, с. 480]. Зазначене поняття в одних джерелах розглядається як те ж саме, що і «значення» [12, с. 592]; в інших – як термін із певною концептуальною відмінністю; а завдяки працям Г. Фреге смисл узагалі описується у ширшому контексті, ніж значення.

У психологічних словниках смисл розглядається: по-перше, як цілісне уявлення особистості про власне призначення, вищу мету, про фундаментальні основи буття, про життєво необхідні, екзистенційно значущі цінності; по-друге, як усвідомлення людиною важливості певних об'єктів та явищ дійсності, що визначається їх роллю та місцем у житті та діяльності людини, сукупністю її знань про навколишній світ, власними діями та вчинками людей, включаючи соціальні норми, ролі, цінності, ідеали [11, с. 330].

Варто зазначити, що досить традиційним для вітчизняної психології стало починати аналіз феномену життєвого сенсу з положень логотерапії В. Франкла, який, виділивши ноетичний (духовний) вимір існування людини та «поселивши» у ньому екзистенційні цінності та сенси, здатні зробити життя людини осмисленим, багаторазово пояснював, що питання про сенс життя взагалі – не коректне і безглузде, що потрібно відшукувати, виявляти (а не придумувати) сенс у кожній життєвій ситуації. Тобто, екзистенційні сенси В. Франкла – це, за суттю, не стільки сенси життя, скільки сенси проживання окремих життєвих ситуацій: «усвідомлення можливості на тлі дійсності... того, що можна зробити стосовно даної ситуації» [16, с.179]. Причому «сенси не універсальні, вони унікальні для кожної людини у кожний момент її життя» [16, с. 177]. В. Франкл також визначив категорії цінностей, здатних зробити життя людини осмисленим: творчі (те, що ми даємо життю), що реалізуються в творчій праці; переживання (що ми беремо від світу) та ставлення до тих ситуацій і обставин життя, які людина не владна змінити, а може лише прийняти, зокрема, осмислене прийняття страждання, провини та смерті [16, с. 182]. Додамо, що ідеї В. Франкла досить послідовно продовжує А. Ленгле.

А. Ленгле стверджує, що людина завжди перебуває у просторі вибору існуючих та віднайдених цінностей. Тому важливе завдання – відшукати фундаментальну життєву їх категорію, тобто сенс власного існування. Жити осмислено – означає робити те, що відчувається та визнається цінним, інакше особа страждатиме від пустки свого буття [10, с. 47].

Важливим феноменом свідомості являється смисл називав М. Хайдеггер, стверджуючи, що про сутність відповідного явища можна говорити тоді, коли ми маємо справу з роздумами, розумінням, визначенням. Форма, в якій смисл виступає у дійсності, – процес судження, осмислення, а це більше, на думку вченого-філософа, ніж просто усвідомлення [14].

Смисл життя пов'язується з об'єктивно важливими цінностями, які виступають найвищою метою людської діяльності. Зокрема, Й. Фіхте найвищий сенс вбачав у досягненні індивідом згоди із самим собою [10, с. 359]. Відтак,

життя повинне бути наділене смислами та переживатися як головна цінність. Проте знайти сенс – це одна сходинка, а наступна, ще більш значуща, – його реалізувати. На думку Ф. Ніцше, яку згадує В. Франкл, якщо в людини є для чого жити, вона витримає майже всі його умови [16].

Отже, різні смисли утворюють собою важливу структуру психіки особистості – смислової сфери. Тут важливо співвіднести ключові поняття цінностей та смислів, детальніше проаналізувавши відмінності між ними.

К. О. Абульханова-Славська із цього приводу слушно зауважує, що, з моменту свого усвідомлення людиною, цінності потрапляють під критичну роботу розуму, тому можуть бути переглянуті, мінімізовані, навіть відкинуті. І для того, щоб сформував власний ціннісно-смисловий простір, особистість спочатку повинна помістити себе у світ загальнолюдських цінностей. А коли певний символ пережитий суб'єктом, він із загальнолюдської цінності перетворюється на особистісну, тобто стає активним учасником її смислової сфери [1, с. 105]. К. О. Абульханова-Славська смислом називає конкретне вираження відповідної життєвої стратегії особистості, яку характеризує як стратегію пошуку та самореалізації [1, с. 51].

Б. С. Братусь розмірковує про сенс життя як про нагальну потребу, яка ґрунтується на фундаментальному протиріччі між обмеженістю (смертністю) індивідуального буття й універсальністю родової сутності людини [3]. За твердженням Б.С. Братуся, смисл виступає у свідомості людини як те, що безпосередньо відображає та несе у собі її власні життєві ставлення. Вчений виокремлює смислові утворення як цілісну динамічну систему, що втілює взаємовідносини, які реалізують смислове ставлення особистості до світу. Вони – основа майбутнього, що опосередковує сьогодення; при цьому усвідомлені та прийняті людиною загальні смисли її життя автор називає цінностями [3].

В. Е. Чудновський пропонує два розуміння значення сенсу життя як психологічного феномена: 1) суть, головне, основне в даному предметі, явищі; 2) особистісна значимість для людини цієї суті, цього головного, основного. Феномен сенсу життя включає в себе, на думку вченого, обидва ці значення, причому суть, головне домінує над не головним, другорядним [5].

Смисл, згідно з Ф.Ю. Василюком, включає свідомість і буття, ідеальне та реальне, життєві цінності й можливості їх реалізації. Він є продуктом мотиваційно-ціннісної сфери особистості й розуміється як щось внутрішнє та суб'єктивне. Процес смислоутворення (смислопобудови) зумовлює спрямування та стимулює поведінку людини, тобто є функцією мотиву, тоді як система цінностей особистості виступає критерієм вимірювання його значущості [4, с. 112].

М. М. Бахтін зазначає, що смисл дає індивідові безпосередню позачасову опору. Смислом він називає відповіді на різноманітні питання; а те, що не відповідає на жодне з них, – позбавлене сенсу [2].

Пошук особистістю смислу власного життя завжди потребує роботи внутрішніх духовних джерел енергії [6, с. 218]. М. Монтень стверджував, що життя неможливо назвати добрим чи злим (поганим) як таким, хоча обидві ці складові присутні у ньому в деякій мірі, але вираження їх відбуватиметься в залежності від того, у що ми самі його перетворюємо [8, с. 364]. Тобто життя

має смисл, якщо в людини є прагненням до найвищого та абсолютного добра.

Можна стверджувати, що в історії людської культури пошуки та знаходження смислу життя загалом реалізуються у служінні індивіда іншим: наприклад, він полягає у продовженні роду або праці заради суспільного блага. Відтак, кожна особа повинна відчувати як повноцінність власного буття, так і відповідальність за буття інших людей. Тому спільні ціннісні вектори розвитку життя у майбутньому суспільстві передбачають «соціальний, духовний прогрес людини, утвердження нею більш гідного гуманного смислу буття» (О. Данильян, В. Таряненко) [7, с. 216]. Водночас, смисли кожної конкретної людини – унікальні та неповторні, а пережити їх допомагає самопізнання, прийняття відповідальності за здійснення сенсу та реалізації мети власного життя, узгодження універсальних буттєвих та екзистенційних цінностей з індивідуальними життєвими подіями та ситуаціями.

Зазначимо, що «у проблемі дослідження сенсу життя, який лежить в основі кожного життєвого шляху людини, на наш погляд, науковців можна умовно поділити на дві групи: перші переконано та логічно аргументовано вносять, що говорити про сенс життя в цілому – зайве, а можливо лише бачити «конкретний сенс в конкретній ситуації», тобто аналізують сенс саме ситуації; другі так само щиро переконані, що доречно вести мову саме про сенс життя і тільки в його контексті – про сенс ситуації чи події» [15]. Автори статті переконані, що «саме життєвий сенс життя наділяє екзистенційним сенсом ситуації життя, бо він не зникає з досягненням поставленої мети, а продовжує існувати і в часовому вимірі (як сенс минулого, теперішнього та майбутнього життя людини)» [15], інтегруючи життєвий шлях особистості.

Отже, трансформація життєвих сенсів і цінностей сучасної людини продовжується, поступово набуваючи гуманістично зорієнтованих тенденцій, що зумовлено подальшим поглибленням сприйняття людини у суспільстві не як невольного від нього і від його впливу об'єкта, а як непересічної цінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Абульханова К. А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности): избранные психологические труды / К.А. Абульханова. – М.: МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 1999. – 224 с.
2. Бахтин М. М. Собрание сочинений. – В 7 т. – Т.5. Работы 1940-х – нач. 1960-х гг. / М. М. Бахтин. – М.: Русские словари, 1996. – 731 с.
3. Братусь Б.С. К изучению смысловой сферы личности / Б.С. Братусь // Вести МГУ. – Сер.14. Психология. – 1981. – № 2. – С. 46-55.
4. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления кри-тических ситуаций) / Ф. Е. Василюк. – М.: МГУ, 1984. – 240 с.
5. Волинка Г. І. Філософія Стародавності і Середньовіччя в освітньому контексті: навч. посібник / Г.І. Волинка. – К.: Вища освіта, 2005. – 544 с.
6. Горак Г. І. Філософія: курс лекцій / Г.І. Горак. – К.: Вілбор, 1998. – 272 с.
7. Данильян О. Г. Основи філософії: навч. посібник / О.Г. Данильян, В.М. Таряненко. – Х.: Право, 2003. – 352 с.
8. Кремень В. Г. Філософія: Логос, Софія, Розум: підруч. для студ. ВНЗ / В.Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К.: Книга, 2006. – 432 с.

9. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, структура и динамика смысловой реальности. – М.: Смысл, 2007. – 513 с.
10. Лэнгле А. Что движет человеком? Экзистенциально-аналитическая теория эмоций / А. Лэнгле. – М.: Генезис, 2008. – 235 с.
11. Психология особистості: словник-довідник / за ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко]. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
12. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев. – М.: Энциклопедия, 1989. – 815 с.
13. Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. – К.: АН УРСР, 1973. – 578 с.
14. Хайдеггер М. Время и бытие: статьи и выступления / М. Хайдеггер. – М.: Республика, 1993. – 447 с.
15. Чаплак Я.В. Сенс життя як орієнтир на життєвому шляху людини / Я.В. Чаплак, Г.В. Чуйко // Психологічний часопис: збірник наукових праць / за ред. С.Д. Максименка. – № 1 (5). – Вип.5. – К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2017. – 208 с. – С.100-111. – Режим доступу: <http://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/145/105>
16. Чуйко Г.В. Екзистенційна психологія: Навчальний посібник / Г.В. Чуйко, І.А. Гуляс, Т.А. Колтунович. – Чернівці: Прут, 2009. – 308 с.

SECTION: SCIENCE OF LAW

Akhmetova Assem
Kazakh Ablai Khan University
(Almaty, Kazakhstan)

PROBLEMS OF SETTLEMENT OF THE INTERNATIONAL REGIME OF TRANSNATIONAL CORPORATIONS (TNCs)

Annotation. *This article is devoted to problems of settlement of the international regime of transnational corporations. In attempting to justify the legal personality of TNCs, two different types of international economic relations are usually mixed: public law relations governed by public international law and private law relations governed by the applicable civil law of States, as well as international legal (conventional) rules that may apply, in particular, to TNCs. Accordingly, individuals and legal persons may obviously be the originators of certain rules of international law. But this does not mean that such persons, including individuals and TNCs, should be recognized as subjects of international law.*

Keywords: *international law, transnational corporations, international economic relations, international transnational law, civil law.*

ПРОБЛЕМЫ УРЕГУЛИРОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО РЕЖИМА ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ КОРПОРАЦИЙ (ТНК)

Аннотация. *Данная статья посвящена проблемам урегулирования международного режима транснациональных корпораций. В процессе определения юридического статуса ТНК применяются два различных подхода: международные экономические отношения, регулируемые публичным правом и частноправовые отношения, регулируемые применимым гражданским правом государств, а также нормами международного права, которые могут применяться к ТНК. Соответственно, физические и юридические лица, очевидно, могут быть инициаторами определенных правил международного права. Но это не означает, что такие лица, в том числе ТНК должны быть признаны субъектами международного права.*

Ключевые слова: *международное право, транснациональные корпорации, международные экономические отношения, международное транснациональное право, гражданское право.*

The draft code of conduct for transnational corporations (TNCs), which has been developed at the United Nations for several decades, defines TNCs as "an enterprise, comprising entities in two or more countries, regardless of the legal form and fields of activity of these entities, which operates under a system of decision-making, permitting coherent policies and a common strategy through one or more decision-making centers, in which the entities are so linked, by ownership or otherwise, that one or more of them may be able to exercise a significant influence

over the activities of others, and, in particular, to share knowledge, resources and responsibilities with the others." [1].

This definition, which was the fruit of diplomatic compromises, gives a very vague idea of TNCs, covering both insignificant companies with a couple of foreign branches, and huge heavy-duty corporations, entangling with a network of their offices almost the whole world. Example of TNCs are: "General motors", "Ford", "Royal Dutch shell", "Nestle", "Phillips", "Mitsubishi", "Microsoft" and many others. The financial power of TNCs is exorbitant. The 300 largest TNCs are estimated to control up to a quarter of the world's production assets. The annual sales of individual TNCs exceed the annual gross domestic product (GDP) of many countries. For example, the sales volume of Royal Dutch shell is equal to the GDP of Iran. Cross-border trade within TNCs exceeds world exports [2].

The economic, political and social impact of TNC activities and investments on host countries is twofold. On the one hand, TNCs, as a major exporters of capital, can have a significant stimulating effect on the economy of host countries: organization of modern high-tech production, creation of new jobs, training of national staff in modern technologies and methods of production, promotion of consumption and export, etc.

On the other hand, well-known facts are: the use of the economic power of TNCs to exert pressure on the policies of host States, interference in their internal Affairs, bribery of local officials in order to obtain profitable orders, tax benefits, etc. Hence the wide practice of political scandals, corruption, tax abuses, attempts to apply the laws and other norms of the countries of origin of TNCs, claims for special privileges, refusal to recognize the exclusive jurisdiction of local courts, etc. By exporting their goods, TNCs impede the development of competing national production. Production and trade planning within TNCs may conflict with the economic development programs of host countries, undermining the implementation of these programs.

In the framework of the movement in the mid-1970s towards the establishment of the so-called "New international economic order", which would ensure the priority economic interests of developing countries, was adopted in 1974. The United Nations General Assembly has a well-known Charter of economic rights and duties of States, which contained, *inter alia*, provisions according to which each state has the right "to regulate and control the activities of transnational corporations within the limits of its national jurisdiction and to take measures to ensure that such activities do not contravene its laws, norms and regulations and are consistent with its economic and social policies" [3]. At the same time, in 1974, at the initiative of the so-called "group of 77" developing countries, the UN Commission on TNCs was formed with its Secretariat - the center for TNCs, which was tasked, in particular, to prepare a draft code of conduct for transnational corporations, as well as to study the political, economic and social consequences of TNCs' activities, to organize a comprehensive information system, etc. The centre (under the auspices of UNCTAD since 1993) has done a great deal of information and analysis, which has been assessed as useful in practical terms; hundreds of information reports and other documents have been produced on various aspects of TNC activities.

A draft code of conduct for TNCs has been developed and prepared. This

code was originally envisaged not for registration in the conventional order, but only for adoption in the form of a resolution of the UN General Assembly (eventual ECOSOC). However, the project was never finally agreed. In this regard, of course, the draft Code does not have any legal force, even recommendations, let alone imperatives.

There were very sharp differences between developing and industrialized countries, in particular with regard to the granting of full national treatment to TNCs under the so-called "minimum standard" for foreign companies with regard to the application of national legislation; and the inclusion in the concept of national sovereignty of the full application of national legislation to the treatment of foreign companies; by defining a framework that limits the inalienable right of States to sovereignty over their natural resources and the related problems of nationalization, etc.

The condemnation and prohibition of bribery and corruption enshrined in the draft Code resonated with the adoption by the General Assembly at its XXX session of a special resolution "on measures against corruption by transnational corporations and other corporations, their intermediaries and parties involved", alas, with no more than the recommendatory force inherent in such acts.

The nature of the documents dealing directly with the activities of TNCs makes it quite clear that, unfortunately, there is no really significant international legal regulation of the activities of TNCs today. In the legal aspect, the peculiarity of TNCs is, firstly, that formally this enterprise, which, like its respective foreign offices controlled by the centre, falls under the national jurisdiction of the respective countries. In fact, TNC is a multinational, cross-border enterprise. Secondly, another feature is that foreign branches of TNC, its subsidiaries, being under the jurisdiction of the host state, registered in it and formally being enterprises of the host state, are actually foreign for it, because their relationship, dependence on the foreign head complex of TNC is much stronger and more significant than on the host state. Finally, in the third aspect of TNCs is the fact that in many cases, usually through the head, the parent company, and conducts business operations directly with the host States, or potentially host, or just with States as with business partners.

It is illustrated above that there is essentially no solid international legal binding regulation of the activities of TNCs as such. International legal regulation of the cross-border activities of TNCs in international economic relations has not yet been established. Therefore, it is impossible, with references to TNCs in particular, to speak seriously of so-called "international transnational law", especially as a third legal system, along with international and domestic law.

It is relevant to note here that the concept of "international law of companies" as an alleged institution of modern private international law, which appears in the works of some European scientists is in fact no more than a doctrinal idea of a very controversial nature [3]. International private law understood in science and practice as an institution of a national civil law or as a set of basically conventional rules of public international law, uniformly regulating private law relations - and in both cases does not yet contain special, established and generally recognized institutions of so-called international transnational law.

REFERENCES:

1. The draft United Nations code of conduct on transnational corporations 1983 version
2. G.M. Velyaminov, International economic law and process: academic course, Wolters Kluwer, Moscow, 2004
3. Koch, H., Magnus, U. and Winkler von Morenfel, P. (2004). IPR und Rechtsvergleichung. 3.Aufl., Munchen: Beck. (in Germ.). [Russ. ed.: Koch, H., Magnus, U. and Winkler von Morenfel, P. (2003) Mezhdunarodnoe chastnoe pravo i sravnitel'noe pravovedenie [Private International Law and Comparative Law]. Translated from German by Yu.M. Yumashev. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya]

Berdilo Rodica
Judecătoria Chișinău
Departamentul Drept Penal, Universitatea de Stat din Moldova
(Chișinău, Moldova)

ATENUAREA RĂSPUNDERII PENALE ÎN CAZUL INFRACTIUNII PREVĂZUTE DE ART. 146 DIN CODUL PENAL AL REPUBLICII MOLDOVA

Adnotare. În cadrul acestui studiu se analizează temeiurile faptice și juridice ale atenuării răspunderii penale în cazul infracțiunii prevăzute la art. 146 „Omorul săvârșit în stare de afect” din Codul penal al Republicii Moldova. Se ajunge la concluzia că prezența dispoziției „ilegalitatea sau imoralitatea acțiunilor victimei, dacă ele au provocat infracțiunea” de la lit. g) alin. (1) art. 76 „Circumstanțe atenuante” din Codul penal al Republicii Moldova nu pune la îndoială oportunitatea incriminării într-un articol aparte a omorului săvârșit în stare de afect.

Cuvinte-cheie: omorul săvârșit în stare de afect; starea de afect; provocare; victima infracțiunii; circumstanță atenuantă.

Berdilo Rodica
Chisinau Court
Department of Penal Law, Moldova State University
(Chisinau, Moldova)

THE MITIGATION OF THE CRIMINAL LIABILITY IN THE CASE OF THE CRIME PROVIDED BY THE ART. 146 OF THE CRIMINAL CODE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Abstraction. In this study, are analyzed the factual and legal grounds of the mitigation of the criminal liability in the case of the crime provided by the art. 146 "Murder in the heat of passion" of the Criminal code of the Republic of Moldova. It is concluded that the presence of the provision "the illegality or immorality of the victim's actions if such were the reason for the crime" from the lit. g) para. (1) art. 76 "Mitigating circumstances" of the Criminal code of the Republic of Moldova does not question the opportunity of criminalization in a particular article the murder in the heat of passion.

Keywords: murder in the heat of passion; heat of passion; provocation; the victim of the crime; mitigating circumstance.

În una din lucrările sale, V. Stati menționează: „Sub aspect juridico-penal nu se pune la îndoială faptul că pruncuciderea reprezintă un omor săvârșit în prezența unei circumstanțe atenuante. Acest lucru, însă, nu este echivalent cu afirmația conform căreia pruncuciderea este o circumstanță atenuantă a omorului. Sub aspect tehnico-legislativ, pruncuciderea este o infracțiune-tip. Or, infracțiunile-tip, împreună cu variantele acestora, sunt cuprinse în același articol. Iar răspunderea pentru pruncucidere nu este stabilită în art. 145 „Omorul intenționat” al Codului penal, ci într-un articol separat”. [1] La fel ca și pruncuciderea (și eutanasia), omorul săvârșit în stare de afect nu este o circumstanță atenuantă a omorului. Infracțiunea

prevăzută în art. 146 CP RM reprezintă un omor săvârșit în prezența unei circumstanțe atenuante.

În legile penale ale unor state (de exemplu, România, Italia, Spania, Olanda, Danemarca, Suedia etc.) nu există norme în care să fie prevăzută răspunderea pentru omorul săvârșit în stare de afect. În astfel de legi penale omorul săvârșit în stare de afect este tratat ca un omor simplu sau agravat. Din rațiuni de politică penală legislatorul din țara noastră a procedat în alt mod. Referitor la rațiunile de incriminare nomen juris a omorului săvârșit în stare de afect, este justificat să-l cităm pe A. G. Babicev: „Lipsa parțială de luciditate în conduita persoanei care comite infracțiunea într-un moment de tulburare emoțională puternică, mai ales în cazurile când această tulburare a fost provocată de un comportament ofensator sau batjocoritor, ori de actele de violență ale viitoarei victime, îi determină de multă vreme pe legislatori și pe judecători să-și pună întrebarea: „Este oare îndreptățit a-i pedepsi pe asemenea ucigași de rând cu cei care omoară cu sânge rece sau cu cei care săvârșesc omorul premeditat?”. Pe de altă parte, în astfel de cazuri, era necesar ca astfel de fapte „seminecugetate”, în mare măsură impulsive ale ucigașului, să fie delimitate de privarea de viață a unei alte persoane într-o stare de „necugetare” reală sau, așa cum am spune acum, într-o stare de iresponsabilitate”. [2] Cu alte cuvinte, incriminarea nomen juris a omorului săvârșit în stare de afect a apărut din necesitatea de a diferenția această faptă atât față de omorul simplu sau agravat, cât și față de privarea de viață săvârșită de o persoană iresponsabilă. În Republica Moldova această diferențiere a fost făcută de legislator. Drept urmare nu organului de urmărire penală sau judecătorului îi revine sarcina de a decide când omorul săvârșit în stare de afect trebuie diferențiat de omorul simplu sau agravat. Din acest punct de vedere Codul penal al Republicii Moldova se deosebește de legile penale ale țărilor în care lipsesc norme care prevăd răspunderea pentru omorul săvârșit în stare de afect.

Analizând opiniile unor penaliști, înțelegem mai bine de ce legislatorul din țara noastră a mers pe o asemenea cale. S. Brînza și V. Stati afirmă că „atenuarea răspunderii penale în cazul infracțiunii prevăzute la art. 146 CP RM este justificată dacă luăm în considerare trei factori importanți: a) fapta dată reprezintă un „răspuns” la comportamentul provocator – ilegal sau imoral – al victimei, fiind deci condiționată de „vina” victimei; b) făptuitorul se află într-o stare fiziologică aparte care-i îngustează aptitudinea de a percepe ceea ce este și ce nu este infracțional; c) existența legăturii cauzale dintre comportamentul victimei și apariția respectivei stări emoționale specifice la făptuitor”. [3, p. 306] N. A. Babii, A. I. Rarog și V. K. Grișciuk consideră că atenuarea răspunderii penale pentru omorul săvârșit în stare de afect „își are cauza în trei factori: 1) săvârșirea faptei socialmente periculoase este provocată de violența ilegală, de umilirea sistematică sau de insultele grave din partea victimei; 2) latura subiectivă se caracterizează printr-o stare emoțională specială – tulburarea emoțională care a apărut subit; 3) intenția de privare de viață apare în rezultatul tulburării sus-menționate și se realizează imediat”. [4, p. 492]. După părerea lui I. M. Muhaceva, „caracteristica principală a infracțiunilor săvârșite în stare de afect constă în îmbinarea mai multor factori: prezența stării de afect a făptuitorului la momentul săvârșirii infracțiunii; conduita ilegală sau imorală premergătoare a victimei; starea de tulburare emoțională puternică trebuie să fie provocată anume de conduita victimei; intenția de a comite

infracțiunea apare și este pusă în realizare nemijlocit în momentul aflării făptuitorului în stare de afect”, [5].

Sinteza acestor puncte de vedere, precum și analiza dispoziției art. 146 CP RM ne ajută să concluzionăm că, în cazul infracțiunii prevăzute la art. 146 CP RM, atenuarea răspunderii penale este determinată de factori ca: a) infracțiunea este săvârșită atunci când făptuitorul se află în stare de afect; b) starea dată este provocată de actele de violență, de insultele grave ori de alte acte ilegale sau imorale ale victimei; c) starea de afect a făptuitorului survine în mod subit; d) săvârșirea omorului în stare de afect este precedată de actele ilegale sau imorale provocatoare ale victimei.

După cum se poate observa, în mod firesc, starea de afect caracterizează într-o măsură mai mare sau mai mică fiecare din acești patru factori. În contextul dat, este necesar să aflăm opinia lui I. M. Muhaceva. Această autoare afirmă că, „în starea de afect se modifică desfășurarea tuturor proceselor psihofiziologice. În special, scade comutabilitatea atenției, concentrarea făptuitorului se face exclusiv asupra elementului care produce iritarea (sursa emoțiilor negative), toate celelalte rămân în afara câmpului de atenție. Perturbarea (îngustarea) conștiinței duce ulterior la incapacitatea făptuitorului de reluare în memorie a unor episoade aparte ale evenimentului care a cauzat afectul. [...] Capacitatea făptuitorului de prevedere a producerii urmărilor prejudiciabile poartă un caracter general. Aspectul volitiv al intenției presupune, în primul rând, dorința făptuitorului de a opri acțiunea elementului care produce iritarea și, în al doilea rând, dorința făptuitorului de a se răzbuna, de a provoca prejudicii celui care i-a provocat emoțiile negative. Pe parcursul afectului fiziologic, făptuitorul este conștient într-o anumită măsură de ceea ce se întâmplă cu el (aspectul intelectual al intenției), dar, în același timp, nu întotdeauna își poate stăpâni gândurile și acțiunile”. [5] Sunt utile și reflecțiile lui S. F. Starostina, care menționează: „În starea de afect de furie, impulsivitatea conduitei îngreunează procesul de motivare în alegerea comportamentului. [...] Cu toate că infracțiunea comisă în această stare nu este un rezultat al premeditării, ea nu se explică printr-o pură întâmplare, ci exprimă orientarea volitivă generală a individului, arată atitudinea lui față de sistemul de valori sociale. În acest caz comportamentul infracțional este preluat fără judiciozitate din arsenalul de paradigme comportamentale, care pot fi create în prealabil datorită proceselor volitive. [...] Afectul joacă rolul de catalizator și constituie factorul de slăbire a „frânelor sociale”, contribuind astfel la săvârșirea unei infracțiuni, nu factorul care explică comiterea unei infracțiuni. Prin urmare, afectul este recunoscut circumstanță atenuantă, fără a exclude însă răspunderea penală”. [6] Ca liant al celor patru factori ce determină atenuarea răspunderii penale în cazul infracțiunii prevăzute la art. 146 CP RM, starea de afect este caracterizată reușit de către B. V. Sidorov. Acest doctinar este de părere că „intenția afectizată poate fi privită ca circumstanță atenuantă nu de sine stătător, ci ca parte componentă a laturii subiective a infracțiunii care este concepută și săvârșită în starea de afect „justificat”. De aceea, determinant este nu atât caracterul subit al intenției de a săvârși infracțiunea, cât mai ales caracterul afectizat al acestei intenții, precum și împrejurările care au provocat-o”. [7, p. 80]

Însă nu poate fi acceptată o altă părere expusă de B. V. Sidorov. Acest autor afirmă: „Afectul nu poate atenua răspunderea atunci când este cauzat de motive,

calității sau deprinderi personale ce caracterizează negativ făptuitorul și care s-au manifestat în mod clar într-o situație de conflict (spiritul răzbunător pronunțat, tendința spre violență, desfrânarea morală și emoțională etc.). [...] Afectul apărut pe motiv de răzbunare, interes material, motive huliganice, gelozie etc., nu poate fi luat în considerare la calificare ca circumstanță atenuantă”. [7, p. 39-40, 76] Această limitare a sferei de aplicare a răspunderii pentru omorul săvârșit în stare de afect nu diferă mult de concepția pe care a promovat-o A. A. Jijilenko. Teoreticianul dat menționează că „în prezența provocării victimei, afectul, ca circumstanță care implică reducerea represiunii, trebuie luat în considerare nu numai în cazul omorului simplu (art. 137 (din Codul penal al Republicii Sovietice Federative Socialiste Ruse din 22.11.1926 [8] – n.a.)), ci și în cazul acelor tipuri de omor agravat (art. 136 (din Codul penal al Republicii Sovietice Federative Socialiste Ruse din 22.11.1926 – n.a.)), calificarea cărora depinde de particularitățile obiectului sau ale subiectului infracțiunii. Aceasta se explică prin faptul că afectului îi este dat să apară într-o stare de spirit specifică a făptuitorului și în condiții specifice care l-au provocat”. [9, p. 27]

Codul penal al Republicii Moldova nu prevede o asemenea limitare a sferei de aplicare a răspunderii pentru omorul săvârșit în stare de afect. Conform lit. a) art. 117 CP RM, „concurența dintre două norme speciale are următoarele varietăți: [...] dintre componența de infracțiune cu circumstanțe atenuante și alta cu circumstanțe agravante – infracțiunea se califică în baza celei cu circumstanțe atenuante”. Indiferent de motivele, calitățile sau deprinderile personale ale persoanei care săvârșește omorul în stare de afect, precum și de particularitățile circumstanței agravante care însoțeste săvârșirea omorului în stare de afect, este obligatorie aplicarea art. 146 CP RM.

În context prezența dispoziției de la lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM poate pune la îndoială oportunitatea incriminării nomen juris a omorului săvârșit în stare de afect. Dispoziția dată prevede că la stabilirea pedepsei se consideră circumstanță atenuantă „ilegalitatea sau imoralitatea acțiunilor victimei, dacă ele au provocat infracțiunea”.

La prima vedere dispoziția de la lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM face inutilă prezența art. 146 CP RM. Vorbind despre asemănările dintre infracțiunea prevăzută la art. 146 CP RM și circumstanța atenuantă prevăzută la lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM, V. A. Cerepahn menționează: „Comportamentul provocator al victimei creează un mediu favorabil, determinând făptuitorul să comită o infracțiune asupra victimei. [...] Comportamentul provocator al victimei infracțiunii săvârșite are un scop – scopul de a provoca o reacție la comportamentul său, astfel încât cel provocat să comită o infracțiune ca răspuns la comportamentul provocator”. [10] Trebuie să precizăm că, atât în art. 146 CP RM, cât și în lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM, se are în vedere anume comportamentul provocator al victimei infracțiunii, nu provocarea în sensul criminologic al acestei noțiuni. D. A. Semionova afirmă că „victima infracțiunii apare în situația anteinfracțională ca purtător al unui set de anumite calități personale ce influențează negativ sau pozitiv componenta victimologică a infracțiunii. Componentele victimologice permit să acordăm atenție comportamentului provocator al victimei, atunci când, datorită anumitor calități personale, ea creează pretextul pentru săvârșirea infracțiunii. Anume din cauza calităților sale personale, persoana dată devine victima infracțiunii. Acest aspect

permite oamenilor de știință să deosebească „provocarea infracțiunii în sens juridico-penal” și „provocarea infracțiunii în sens criminologic”. [11] Atât în art. 146 CP RM, cât și în lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM, provocarea infracțiunii își are cauza nu în calitățile personale ale victimei. Aceste calități pot reprezenta cauza actelor ilegale sau imorale ale victimei, pe când cauza săvârșirii infracțiunii o constituie actele date.

Illegalitatea sau imoralitatea acțiunilor victimei este o altă trăsătură comună a infracțiunii prevăzute la art. 146 CP RM și a circumstanței atenuante de la lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM. În esență expresia „illegalitatea sau imoralitatea acțiunilor victimei” (lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM) are același sens ca și expresia „acte de violență sau [...] insulte grave ori [...] alte acte ilegale sau imorale ale victimei” (art. 146 CP RM).

Dacă luăm în calcul cele două asemănări specificate mai sus, devine clar punctul de vedere a lui D. Popescu: „Încă o problemă ce ține de coraportul dintre circumstanțele atenuante și agravante generale și circumstanțele calificative sau privilegiate, este folosirea în lege a diferitor mijloace lexiche pentru desemnarea uneia și aceleași noțiuni (sublinierea ne aparține – n.a.). Așa de exemplu, la art. 146 și 156 CP al RM este prevăzută în calitate de circumstanță atenuantă calificativă, săvârșirea infracțiunii în stare de afect. Cum rezultă din lege, starea respectivă poate fi provocată de: 1) acte de violență; 2) de insulte grave; 3) de alte acte ilegale sau imorale ale victimei. Însă, în lista circumstanțelor atenuante prevăzută la alin. (1) art. 76 CP, este prevăzută circumstanța cu următorul conținut: ilegalitatea sau imoralitatea acțiunilor victimei, dacă ele au provocat infracțiunea”. [12, p. 76]

În toate celelalte privințe, infracțiunea prevăzută la art. 146 CP RM se deosebește de circumstanța atenuantă prevăzută la lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM. Dacă analizăm factorii ce explică atenuarea răspunderii penale în cazul infracțiunii prevăzute la art. 146 CP RM (factori pe care i-am punctat mai sus), observăm că aceștia lipsesc în cazul circumstanței atenuante prevăzute la lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM. Cauza o constituie caracterul facultativ al prezenței stării de afect în cazul acestei circumstanțe atenuante. Ca urmare, pentru prezența circumstanței atenuante prevăzute la lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM, nu este obligatoriu ca, în momentul săvârșirii infracțiunii, făptuitorul să fie în stare de afect.

Alte deosebiri dintre infracțiunea prevăzută la art. 146 CP RM și circumstanța atenuantă prevăzută la lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM rezultă din constatările făcute de V. Nour: „Circumstanțele mai trebuiesc deosebite și de elementele circumstanțiale ale infracțiunii, care au o strânsă legătură între ele, dar totuși se deosebesc: [...] odată determinate într-o cauză penală devin obligatorii pentru a fi reținute atât de organele de urmărire penală, cât și de instanțele de judecată; fiind determinate în cadrul individualizării legale (determinate de legiuitor pentru fiecare infracțiune în mod special) în scopul realizării eficiente a politicii penale, iar circumstanțele atenuante sunt valorificate doar în cadrul individualizării judiciare a pedepsei; elementele circumstanțiale au un caracter univoc și sunt susceptibile de o singură dată. Astfel reținute o singură dată de către organele de urmărire penală ca element circumstanțial, nu pot fi reținute totodată și ca circumstanțe fie atenuante, fie agravante în aceeași cauză”. [13]

Nu poate fi acceptată opinia următoare expusă de V. Nour și S. Crudu

privind circumstanța atenuantă prevăzută la lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM: „În cazul dat se ia în considerare faptul că în urma acțiunilor ilegale ale părții vătămate are loc o disfuncție psihică a vinovatului, care în dependență de particularitățile psihice ale individului și caracterului acțiunilor ilegale ale părții vătămate poate pe un timp determinat să ducă la pierderea controlului asupra acțiunilor de către infractor”. [14]. De asemenea, nu poate fi acceptată părerea lui V. Nour și I. Odagiu privind aceeași circumstanță agravantă, conform căreia „pentru a se reține provocarea, instanțele de judecată trebuie să constate existența următoarelor condiții: actul de provocare să fie produs prin violență, ce duce la lezarea gravă a demnității persoanei sau prin altă acțiune ilicită gravă; infracțiunea să fi fost săvârșită sub stăpânirea unei puternice tulburări sau emoții; starea de tulburare sau emoție (perturbatio animi) să fi avut drept cauză o provocare din partea persoanei vătămate”. [15]

Din dispoziția lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM nu rezultă că, în momentul săvârșirii infracțiunii, făptuitorul trebuie să se afle în stare de afect. Această stare nu poate să exprime esența juridică a circumstanței atenuante prevăzute de dispoziția dată. Esența ei juridică o exprimă provocarea infracțiunii prin acțiunile ilegale sau imorale ale victimei.

Condițiile despre care vorbesc V. Nour, S. Crudu și I. Odagiu rezultă din textul legii penale române, nu din textul lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM. În Codul penal al României din 21.06.1968, la lit. b) art. 73 se prevede: „Următoarele împrejurări constituie circumstanțe atenuante: [...] săvârșirea infracțiunii sub stăpânirea unei puternice tulburări sau emoții, determinată de o provocare din partea persoanei vătămate, produsă prin violență, printr-o atingere gravă a demnității persoanei sau prin altă acțiune ilicită gravă”. [16] În Codul penal al României din 17.07.2009, la lit. a) alin. (1) art. 75 se prevede: „Următoarele împrejurări constituie circumstanțe atenuante legale: [...] săvârșirea infracțiunii sub stăpânirea unei puternice tulburări sau emoții, determinată de o provocare din partea persoanei vătămate, produsă prin violență, printr-o atingere gravă a demnității persoanei sau printr-o altă acțiune ilicită gravă”. [17] Cum putem ușor vedea, conform acestor prevederi, provocarea din partea victimei se află în legătură causală cu tulburarea sau emoția puternică. Dacă această condiție este îndeplinită, atunci făptuitorul aflat sub stăpânirea tulburării sau emoției date, beneficiază de tratament atenuant. În cazul circumstanței atenuante prevăzute la lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM, provocarea din partea victimei se află în legătură causală exclusiv cu infracțiunea săvârșită, nu cu starea psihofiziologică a făptuitorului. Făptuitorul beneficiază de tratament atenuant, indiferent de starea psihofiziologică în care se află.

Rezultă că ipoteza de la lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM îndeplinește o parte din condițiile stabilite pentru ipoteza prevăzută la art. 146 CP RM. Această suprapunere parțială a ipotezelor date explică rațiunea pusă la baza prevederii de la art. (3) art. 76 CP RM: „La stabilirea pedepsei, instanța de judecată nu consideră drept atenuantă circumstanța care este prevăzută de lege ca element constitutiv al infracțiunii”. Din această prevedere rezultă că circumstanța de la lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM poate avea efect atenuant în raport cu toate infracțiunile posibile, cu excepția infracțiunilor prevăzute la art. 146 și 156 CP RM.

Suprapunerea parțială a ipotezelor de la lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM și de la art. 146 CP RM presupune, de asemenea, că lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM poate fi aplicată în acele situații când, din varii motive, nu poate fi aplicat art. 146 CP RM:

1) infracțiunea de omor este săvârșită după consumarea stării de afect a făptuitorului; 2) starea de afect a făptuitorului nu a survenit în mod subit; 3) actele ilegale sau imorale ale victimei au provocat săvârșirea infracțiunii de omor, fără a provoca apariția stării de afect. În cazurile de acest fel răspunderea se aplică în baza art. 145 CP RM, cu posibila luare în considerare la stabilirea pedepsei a circumstanței atenuante prevăzute la lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM.

În urma analizei pe care am realizat-o se poate ajunge la concluzia că prezența dispoziției lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM nu pune la îndoială oportunitatea incriminării nomen juris a omorului săvârșit în stare de afect. Dispoziția de la lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM nu intră în conflict cu dispoziția art. 146 CP RM, chiar dacă este exclusă aplicarea concomitentă a acestor două dispoziții.

BIBLIOGRAFIE:

1. Stati V. Probleme actuale ale apărării penale a vieții copilului nou-născut // Revista Institutului Național al Justiției. – 2007. – nr. 1-3. – p. 81-86.
2. Бабичев А. Г. Становление уголовного законодательства об ответственности за убийство в состоянии аффекта // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2015. – № 2. – p. 151-154.
3. Brînză S., Stati V. Tratat de drept penal. Partea specială. Vol. I. – Chișinău: Tipografia Centrală, 2015. – 1328 p.
4. Андрушко П. А., Арямов А. А., Бабий Н. А. и др. Преступления против личности в уголовном праве Беларуси, России и Украины / Отв. ред. А. И. Чучаев. – Москва: Проспект, 2014. – 680 p.
5. Мухачева И. М. Уголовно-правовая и психологическая характеристика аффекта // Актуальные проблемы российского права. – 2016. – № 7. – p. 118-126.
6. Старостина С. Ф. Уголовно-правовое значение аффекта // Вестник Астраханского государственного технического университета. – 2007. – № 5. – p. 208-213.
7. Сидоров Б. В. Аффект. Его уголовно-правовое и криминалистическое значение. Социально-психологическое и правовое исследование. – Казань: Изд.-во Казан. ун-та, 1978. – 160 p.
8. Уголовный Кодекс РСФСР редакции 1926 года // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства РСФСР. Отдел 1. – 1926. – № 80.
9. Жижиленко А. А. Преступления против личности. – Москва: ГИЗ, 1927. – 140 p.
10. Черепяхин В. А. Провоцирующее поведение потерпевшего и его отличие от провокации преступления // Актуальные проблемы экономики и права. – 2015. – № 1. – p. 272-277.
11. Семенова Д. А. Провоцирующее поведение потерпевшего как повод совершения преступления // Молодой ученый. – 2015. – № 18. – p. 381-382.
12. Popescu D. Circumstanțele atenuante și agravante în dreptul penal al Republicii Moldova / Teză de doctor în drept. – Chișinău, 2015. – 170 p.

13. Nour V. Delimitarea circumstanțelor atenuante de alte noțiuni de drept penal // Analele științifice ale Academiei „Ștefan cel Mare” a M.A.I. al Republicii Moldova: științe socio-umane. – 2007. – nr. VII. – p. 43-44.
14. Nour V., Crudu S. Acțiunile de provocare din partea victimei // Probleme actuale de prevenire și combatere a criminalității. Anuarul Științific. – Chișinău: Acad. „Ștefan cel Mare” a M.A.I. al Rep. Moldova, 2006, p. 117-121.
15. Nour V., Odașiu I. Provocarea din partea victimei ca circumstanță atenuantă // Analele științifice ale Academiei „Ștefan cel Mare” a M.A.I. al Republicii Moldova. – 2003. – nr. III. – p. 217-222.
16. Codul penal din 21.06.1968 // Buletinul Oficial. – 1968. – nr. 79-79 bis.
17. Codul penal din 17.07.2009 // Monitorul Oficial al României. – 2009. – nr. 510.

Berdilo Rodica
Judecătoria Chişinău
Departamentul Drept Penal, Universitatea de Stat din Moldova
(Chişinău, Moldova)

**ANALIZA DE DREPT COMPARAT A INFRACTIUNII PREVĂZUTE DE ART. 146
DIN CODUL PENAL AL REPUBLICII MOLDOVA**

Adnotare. În cadrul acestui studiu, sunt analizate similitudinile și particularitățile ce caracterizează infracțiunea, prevăzută la art. 146 din Codul penal al Republicii Moldova („Omorul săvârșit în stare de afect”), pe de o parte, și infracțiunile prevăzute de normele corespondente din legile penale ale Muntenegrului, Republicii Macedonia de Nord, Republicii Croația, Republicii Finlanda, Ungariei, Republicii Ceha, Republicii Austria și Marelui Ducat de Luxemburg. În baza acestui studiu legislatorul din Republica Moldova poate înțelege mai bine care cale nu ar trebui urmată în cazul în care s-ar dori perfecționarea art. 146 din Codul penal al Republicii Moldova.

Cuvinte-cheie: omorul săvârșit în stare de afect; starea de afect; emoție; tulburare; provocare; victima infracțiunii; circumstanță atenuantă.

Berdilo Rodica
Chisinau Court
Department of Penal Law, Moldova State University
(Chisinau, Moldova)

**COMPARATIVE LAW ANALYSIS OF THE CRIME PROVIDED BY THE ART. 146
OF THE CRIMINAL CODE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA**

Abstraction. In this study, are analyzed the similarities and the peculiarities which characterize the crime provided by the art. 146 of the Criminal Code of the Republic of Moldova ("Murder in the heat of passion"), on the one hand, and the crimes provided by the corresponding norms of the criminal laws of Montenegro, the Republic of Northern Macedonia, the Republic of Croatia, the Republic of Finland, Hungary, the Czech Republic, the Republic of Austria and the Grand Duchy of Luxembourg, on the other hand. On the basis of this study the lawmakers of the Republic of Moldova can better understand which way should not be followed in the case in which they would like improvement of art. 146 of the Criminal Code of the Republic of Moldova.

Keywords: murder in the heat of passion; heat of passion; emotion; excitement; provocation; the victim of the crime; mitigating circumstance.

E. A. Suvorova constată just: „Analiza comparativă a legislației penale străine privind răspunderea pentru omorul, săvârșit în stare de afect, cu legislația națională similară ne oferă oportunitatea de a repera lacunele semnificative și unele prevederi pozitive care există în definirea acestui tip de omor. [...] Compararea legislației din diferite țări ne permite să evaluăm eficiența legislației din propria țară și să identificăm laturile slabe și puternice ale acesteia”. [1] Având în față același

obiectiv, vom analiza în continuare plusurile și minusurile componenței prevăzute la art. 146 CP RM, prin prisma dispozițiilor similare din legile penale ale altor state.

În *Codul penal al Muntenegrului* [2] (în continuare – CPM), în partea specială, în Titlul paisprezece „Infracțiuni contra vieții și integrității corporale”, răspunderea pentru infracțiunea de omor este prevăzută de art. 143. Conform acestui articol, „persoana care ia viața unei alte persoane se pedepsește cu închisoare de la cinci la cincisprezece ani”. În Codul penal al Republicii Moldova, prevederea similară se conține în alin. (1) art. 145 CP RM. Omorul sub impulsul momentului („*ubistvo na mah*”) este incriminat în art. 145 CPM. Potrivit articolului dat, „persoana care ia viața unei alte persoane sub impulsul momentului, după ce a fost adusă fără vina sa într-o stare de iritare puternică prin atac, abuz sau insulte grave din partea victimei, se pedepsește cu închisoare de la unu la opt ani”.

Spre deosebire de art. 146 CP RM, art. 145 CPM nu conține o mențiune expresă cu privire la starea de afect a făptuitorului. Cu toate acestea, sintagma „stare de iritare puternică”, folosită de legislatorul muntenegrean, este apropiată de sintagma „stare de afect”, utilizată de legislatorul moldovean. Dezavantajul sintagmei folosite de legislatorul muntenegrean constă în caracterul ei esativ. Nu este clar când starea de iritare este puternică și când nu. În sensul dat sintagma „stare de iritare puternică” din art. 145 CPM aduce aminte de sintagma „insulte grave” din art. 146 CP RM.

Expresia „sub impulsul momentului”, utilizată de legislatorul muntenegrean, este asemănătoare cu expresia „survenită în mod subit”, folosită de legislatorul moldovean. Este greu de apreciat care dintre aceste expresii redă mai nuanțat esența juridică a infracțiunii corespunzătoare. Pe de o parte, expresia „survenită în mod subit” arată că, la momentul săvârșirii infracțiunii, făptuitorul trebuie să manifeste intenție subită (nu intenție premeditată) și afectizată. Pe de altă parte, expresia „sub impulsul momentului” denotă că omorul este săvârșit nu la rece, dar „în febra momentului”, în „focul acțiunii”, fără evaluarea chibzuită și calmă a plusurilor și minusurilor pe care le-ar presupune comiterea faptei.

Lista de acte provocatoare ale victimei diferă în dispozițiile comparate: atac, abuz sau insulte grave (în art. 145 CPM); acte de violență, insulte grave, alte acte ilegale sau imorale (art. 146 CP RM). Lista din art. 145 CPM pare a fi mai restrânsă. Totodată, nu este clar dacă în acest articol se are în vedere doar atacul ilegal sau și atacul legal. Neclaritatea dată dezavantajează art. 145 CPM față de art. 146 CP RM.

Lipsa vinei făptuitorului în aducerea sa în starea de iritare puternică, menționată drept condiție obligatorie în art. 145 CPM, compensează parțial efectele acestei ambiguități. Cu alte cuvinte în articolul dat se accentuează că lanțul causal trebuie să arate doar astfel: fapta victimei → omorul în circumstanțe atenuante. În art. 146 CP RM lipsește specificarea că faptele victimei nu trebuie să fie săvârșite din vina făptuitorului, adică lanțul causal poate să arate astfel: acțiunea sau inacțiunea făptuitorului → fapta victimei → omorul săvârșit în stare de afect. În prezența unui asemenea lanț causal potențialitatea de atenuare a răspunderii penale este mai redusă. Ceea ce arată că art. 146 CP RM este mai permisiv în comparație cu art. 145 CPM.

Anumite asemănări cu art. 145 CPM le observăm în articolul similar din *Codul penal al Republicii Macedonia de Nord* [3] (în continuare – CP RMN). În

partea specială, în Capitolul paisprezece „Infracțiuni contra vieții și integrității corporale”, alin. (1) art. 123 prevede răspunderea pentru omorul simplu: „Oricine lipsește pe altul de viață va fi condamnat la cel puțin cinci ani de închisoare”. Omorul sub impulsul momentului («*убиство на муз*») este prevăzut de art. 125 CP RMN. Conform articolului dat, „oricine provoacă moartea unei alte persoane, fiind adus împotriva voinței sale de către victimă într-o stare de iritare puternică prin atac sau prin insulte grave, ori ca urmare a violenței în familie, va fi condamnat la închisoare de la unu la cinci ani”.

Sintagma „sub impulsul momentului” este folosită în denumirea art. 125 CP RMN, dar lipsește în dispoziția acestui articol. Prin aceasta art. 125 CP RMN se deosebește de art. 145 CPM. Din această cauză nu este clar dacă infracțiunea prevăzută la art. 125 CP RMN poate fi săvârșită sau nu după consumarea stării de iritare puternică a făptuitorului.

Pedeapsa pentru infracțiunea prevăzută la art. 125 CP RMN este aproape aceeași ca și pedeapsa pentru infracțiunea prevăzută la art. 146 CP RM. Însă, componentele de infracțiuni prevăzute de art. 125 CP RMN și art. 146 CP RM diferă:

1) starea emoțională a făptuitorului: starea de iritare puternică (art. 125 CP RMN); starea de afect (art. 146 CP RM);

2) lista actelor provocatoare ale victimei: atac, insulte grave sau violența în familie (art. 125 CP RMN); acte de violență, insulte grave, alte acte ilegale sau imorale (art. 146 CP RM);

3) caracterul provocării de către victimă a stării emoționale a făptuitorului: împotriva voinței făptuitorului (art. 125 CP RMN); indiferent de lipsa sau prezența voinței făptuitorului (art. 146 CP RM).

Referitor la ultima deosebire, nu este exclus ca, în cazul infracțiunii prevăzute la art. 146 CP RM, actele de violență, insultele grave, alte acte ilegale sau imorale ale victimei să fie săvârșite cu consimțământul făptuitorului. Ilegalitatea faptei poate presupune prezența consimțământului celui împotriva căruia se îndreaptă fapta, așa cum legalitatea faptei poate presupune lipsa consimțământului celui împotriva căruia se îndreaptă fapta. O astfel de concluzie rezultă, spre exemplu, din formularea folosită în alin. (1) art. 217⁶ CP RM: „Introducerea ilegală [...] în organismul altei persoane, împotriva voinței acesteia [...]”.

Expresia „împotriva voinței făptuitorului” din art. 125 CP RMN este mai clară decât expresia „fără vina sa” din art. 145 CPM. Cu toate acestea, nu ar fi oportună completarea art. 146 CP RM cu expresia „împotriva voinței făptuitorului”. Caracterul subit al survenirii stării de afect a subiectului infracțiunii prevăzute la art. 146 CP RM anulează consimțământul prealabil al făptuitorului de săvârșire asupra lui a actelor de violență, a insultelor grave, a altor acte ilegale sau imorale ale victimei. Chiar dacă făptuitorul îi permite victimei să săvârșească asupra lui acte de violență, insulte grave, alte acte ilegale sau imorale, el nu poate prevedea dacă aceste acte îi vor provoca sau nu starea de afect. Deci, nu poate avea relevanță lipsa sau prezența voinței făptuitorului de săvârșire asupra lui a actelor de violență, a insultelor grave, a altor acte ilegale sau imorale ale victimei.

În *Codul penal al Republicii Croația [4]* (în continuare – CP RC), în Titlul X „Infracțiuni contra vieții și integrității corporale”, art. 110 prevede răspunderea pentru omor. Potrivit articolului dat, „oricine omoară o persoană, se pedepsește cu

închisoare de cel puțin cinci ani”. Art. 112 CP RC prevede răspunderea pentruucidere („usmrćenje”). În cele trei alineate ale acestui articol sunt incriminate trei fapte diferite: omorul sub stăpânirea emoției puternice (alin. (1)); pruncucidere (alin. (2)); eutanasiie (alin. (3)). Conform alin. (1) art. 112 CP RC, „cel care omoară o altă persoană după ce a fost adus, fără vina lui, prin atacul, insultele grave sau maltratarea comisă de acea persoană, într-o stare fie de suferință de lungă durată, fie de iritare sau temere puternică, se pedepsește cu închisoare de la unu la zece ani”.

Componentele de infracțiuni prevăzute de alin. (1) art. 112 CP RC și art. 146 CP RM se deosebesc prin următoarele:

1) starea emoțională a făptuitorului: starea de suferință de lungă durată, de iritare sau temere puternică (alin. (1) art. 112 CP RC); starea de afect (art. 146 CP RM);

2) lista actelor provocatoare ale victimei: atac, insulte grave sau maltratare (alin. (1) art. 112 CP RC); acte de violență, insulte grave, alte acte ilegale sau morale (art. 146 CP RM);

3) lipsa sau prezența aportului făptuitorului la aducerea lui în starea emoțională ce-i atenuează răspunderea: fără vina făptuitorului (alin. (1) art. 112 CP RC); cu sau fără vina făptuitorului (art. 146 CP RM).

Prezintă interes nuanțarea de către legislatorul croat a tipurilor de stare emoțională a făptuitorului: starea fie de suferință de lungă durată, fie de iritare sau temere puternică. Scopul acestui procedeu a constat în stabilirea cu mai multă precizie a limitelor de aplicare a alin. (1) art. 112 CP RC. Scopul dat pare a fi greu de realizat, deoarece nu este clar cât de lungă trebuie să fie durata stării de suferință a făptuitorului, și cât de puternică trebuie să fie iritarea sau temerea acestuia. Folosirea acestor formulări estimative nu este singurul neajuns al alin. (1) art. 112 CP RC. Alte dezavantaje presupun: incertitudinea privind caracterul legal sau ilegal al atacului comis de victimă împotriva făptuitorului; luarea în considerare a vinei făptuitorului la aducerea lui în starea emoțională ce-i atenuează răspunderea.

În *Codul penal al Republicii Finlanda* [5] (în continuare – CP RF), Capitolul 21 „Omorul și vătămarea corporală” conține Secțiunea 1 „Ouciderea”. Alineatul (1) al secțiunii date prevede că „o persoană care o omoară pe alta va fi condamnată pentru omucidere la închisoare pentru o perioadă de cel puțin opt ani”. Secțiunea 3 „Uciderea” („*Surma*”) din același capitol are conținutul următor: „În cazul în care uciderea, luând în considerare circumstanțele extraordinare ale infracțiunii, motivele infractorului sau alte aspecte legate de infracțiune, atunci când sunt evaluate în ansamblu, se consideră a fi săvârșită în circumstanțe atenuante, făptuitorul este condamnat pentru ucidere la închisoare de la patru la zece ani”.

Ultima dispoziție din legea penală finlandeză se aseamănă cu art. 146 CP RM, dacă ținem cont de prevederea alin. (1) al Secțiunii 6 „Temeiurile pentru reducerea pedepsei” al Capitolului 6 „Condamnarea” din CP RF: „Următoarele temeieri se consideră temeieri pentru reducerea pedepsei: [...] empatia puternică sau tentația excepțională și spontană care a condus la comiterea infracțiunii, contribuția excepțional de mare a părții vătămata sau circumstanța corespunzătoare care a condus la diminuarea capacității infractorului de a se conforma legii”.

Interpretarea tuturor acestor dispoziții arată că legea penală finlandeză oferă

posibilități foarte largi de atenuare a răspunderii penale pentru omuciderea săvârșită în circumstanțe atenuante. Provocarea din partea victimei, starea emoțională a făptuitorului și orice alte circumstanțe, care demonstrează responsabilitatea penală redusă a făptuitorului, pot constitui temeiuri pentru reducerea pedepsei. Cu toate acestea, conform Secțiunii 3 al Capitolului 6 din CP RF, circumstanțele extraordinare ale infracțiunii, motivele infractorului sau alte aspecte legate de infracțiune pot fi considerate circumstanțe atenuante numai dacă sunt evaluate în ansamblu. Prin aceasta, se acordă prerogative discreționare prea mari celor care au competența să aplice legea penală. Fiindcă implică pericolul interpretării extensive defavorabile a legii penale, nu ar fi cazul ca abordarea dată să fie recepționată de legislatorul din Republica Moldova.

În *Codul penal al Ungariei* [6] (în continuare – CPU), Capitolul XV „Infracțiuni contra vieții, integrității corporale și sănătății” cuprinde Secțiunea 160 „Omorul”. În alin. (1) al secțiunii date se prevede: „Orice persoană care ucide o altă ființă umană este vinovată de delictul care este pedepsit cu închisoare de la cinci la cincisprezece ani”. Uciderea sub imperiul unei emoții puternice („*erős felindulásban elkövetett emberölés*”) este incriminată în Secțiunea 161 CPU. Potrivit acestei secțiuni, „orice persoană care comite omorul în rezultatul provocării sau sub stăpânirea unei emoții este vinovată de crima care este pedepsită cu închisoare de la doi la opt ani”.

Se poate observa că provocarea din partea victimei și starea emoțională a făptuitorului reprezintă condiții alternative de atenuare a răspunderii penale. În art. 146 CP RM aceleași două condiții se completează una pe alta, deci au un caracter cumulativ.

Concepția, pusă la baza dispoziției din Secțiunea 161 CPU este interesantă. Recepționarea ei de legislatorul moldovean ar fi totuși inutilă, dacă luăm în seamă ceea ce prevede lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM: „La stabilirea pedepsei se consideră circumstanțe atenuante: [...] ilegalitatea sau imoralitatea acțiunilor victimei, dacă ele au provocat infracțiunea”. Spre deosebire de lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM, Secțiunea 161 CPU privește provocarea din partea victimei ca pe o circumstanță atenuantă legală specială, nu ca pe o circumstanță atenuantă legală generală. Conform legii penale maghiare, legislatorul obligă instanța de judecată să ia în considerare la atenuarea răspunderii penale provocarea din partea victimei.

Și în articolul corespunzător din *Codul penal al Republicii Cehe* [7] (în continuare – CP RCe) provocarea din partea victimei și starea emoțională a făptuitorului reprezintă condiții alternative de atenuare a răspunderii penale.

În partea specială a codului dat, Capitolul I „Infracțiuni contra vieții și sănătății” conține Secțiunea I „Infracțiuni contra vieții”. În această secțiune, alin. (1) art. 140 „Omorul” prevede: „Oricine omoară intenționat o altă persoană va fi condamnat la închisoare de la zece la optsprezece ani”. În același timp, art. 141 CP Ce („Uciderea („*Zabiti*”)”) are conținutul următor: „(1) Oricine ucide intenționat o altă persoană sub stăpânirea unei puternice tulburări cauzate de frică, șoc, confuzie sau alt impuls psihic scuzabil ori ca urmare a comportamentului condamnat anterior al persoanei vătămate, se condamnă la închisoare de la trei la zece ani. (2) Făptuitorul va fi condamnat la închisoare de la cinci la cincisprezece ani, dacă săvârșește fapta menționată la alineatul (1) asupra: a) a două sau mai multor persoane; b) unei femei gravide; c) unui copil în vârstă de până la

cincisprezece ani”.

Compararea alin. (1) art. 141 CP Ce cu Secțiunea 161 CPU ne permite să constatăm că prima dintre aceste norme este mai ambiguă și mai greu de aplicat. Dacă în Secțiunea 161 CPU se folosește termenul „emoție”, atunci în alin. (1) art. 141 CP Ce se utilizează sintagma „puternica tulburare cauzată de frică, șoc, confuzie sau alt impuls psihic scuzabil”. Este greu de înțeles când tulburarea este considerată puternică și când nu. La fel nu este clar în care condiții un impuls psihic (deosebit de de frică, șoc sau confuzie) poate fi considerat scuzabil.

Dacă în Secțiunea 161 CPU se folosește termenul „provocare”, atunci în alin. (1) art. 141 CP Ce se utilizează sintagma „comportamentul condamnat anterior al persoanei vătămate”. Cuvântul „condamnat” poate fi interpretat în moduri diferite. Nu este clar dacă se are în vedere ilegalitatea actelor victimei, imoralitatea actelor victimei sau și una, și alta.

Nici alin. (2) art. 141 CP Ce nu conține prevederi recepționabile de legislatorul din Republica Moldova. Într-o investigație anterioară am susținut părerea lui S. Brînză care consideră că, în cazul infracțiunii prevăzute la art. 146 CP RM, nu se justifică agravarea răspunderii penale: „Stabilirea unei circumstanțe agravante în cadrul unei componente de infracțiuni, care presupune prezența unei circumstanțe atenuante, va însemna nu altceva decât anularea efectelor acelei circumstanțe atenuante. [...] Nu trebuie alterat principiul fixat la lit. a) art. 117 CP RM, în conformitate cu care, în cazul concurenței dintre o componentă de infracțiune cu circumstanțe atenuante și alta cu circumstanțe agravante, calificarea se face în baza normei care include componenta cu circumstanțe atenuante” [8]. [9] Susținem în continuare această părere.

Indiferent de numărul și caracteristicile circumstanțelor agravante prevăzute în alin. (2) art. 145 CP RM, trebuie aplicat art. 146 CP RM. Doar la stabilirea pedepsei prevăzute de sancțiunea art. 146 CP RM pot fi luate în considerare circumstanțele agravante prevăzute de art. 77 CP RM. Starea dată de lucruri trebuie să rămână neschimbată. Încercarea de a o schimba ar avea ca efect nu o diferențiere mai bună a răspunderii penale pentru omorul săvârșit în stare de afect, dar reducerea la zero a efectului atenuant al art. 146 CP RM.

Numărul și caracteristicile circumstanțelor agravante prevăzute în alin. (2) art. 145 CP RM nu este relevant, fiindcă infracțiunea prevăzută la art. 146 CP RM este săvârșită în stare de afect survenită în mod subit, iar această stare este provocată de actele ilegale sau imorale ale victimei. Anume provocarea din partea victimei și starea emoțională a făptuitorului ocultează circumstanța săvârșirii omorului asupra a două sau mai multor persoane, asupra unei femei gravide, asupra unui minor etc. Dacă starea de afect a putut să apară în prezența unor asemenea circumstanțe, înseamnă că pertinența ei nu poate fi pusă la îndoială.

În afară de aceasta, pune în gardă selectivitatea legislatorului ceh. Nu este clar pe ce criterii au fost alese circumstanțele menționate în alin. (2) art. 141 CP Ce, în timp ce alte circumstanțe agravante nu au fost menționate în această normă.

Pe lângă aceasta, dacă am admite posibilitatea prevederii unor circumstanțe agravante în art. 146 CP RM, atunci același procedeu ar trebui admis în art. 147 și 148 CP RM. Avem îndoiele mari că asemenea modificări legislative ar contribui la apărarea penală mai eficientă a vieții persoanei.

În *Codul penal al Republicii Austria* [10] (în continuare – CP RA), în articolul

corespunzător, exclusiv starea emoțională a făptuitorului este luată în calcul la atenuarea răspunderii penale.

Astfel, în partea specială a codului dat, Titlul unu „Infrațiuni contra vieții și sănătății” cuprinde § 75 „Omorul grav”. Acest paragraf prevede că „cel care omorâ o altă persoană se pedepsește cu închisoare de la zece la douăzeci de ani sau cu detențiune pe viață”. Conform § 76 „Uciderea” („*Totschlag*”), „cel care se lasă dominat de o emoție puternică, înțeleasă de toți, pentru a omorî o altă persoană, se pedepsește cu închisoare de la cinci la zece ani”.

Este greu de înțeles ce înseamnă că emoția puternică este „înțeleasă de toți”. La fel nu este clară limita dintre emoția puternică și emoția care nu este puternică. Însă acestea nu sunt minusurile cele mai mari ale § 76 CP RA.

Autorul rus S. V. Rastoropov observă just că în § 76 CP RA „nu se vorbește nimic despre cauzele emoției puternice ale făptuitorului care săvârșește omorul”. [11] Putem admite că nu doar actele ilegale sau imorale ale victimei, dar și actele legale sau morale ale victimei pot constitui cauza emoției puternice menționate în § 76 CP RA. Aceasta arată dezavantajul concepției puse la baza § 76 CP RA, dar și a concepției puse la baza Secțiunii 161 CPU. Provoacarea din partea victimei și starea emoțională a făptuitorului nu ar trebui să reprezinte condițiile exclusive sau alternative de atenuare a răspunderii penale. Cumularea acestor două condiții are un potențial mai mare de justificare a atenuării răspunderii penale pentru omor.

Numai provocarea din partea victimei reprezintă temeiul de atenuare a răspunderii penale în articolul coresponzător din *Codul penal al Marelui Ducat de Luxemburg [12]* (în continuare – CP MDL). Din această cauză, articolul dat se aseamănă mai mult cu lit. g) alin. (1) art. 76 CP RM, decât cu art. 146 CP RM.

În Cartea a doua „Infrațiunile și pedepsirea lor în special”, în Titlul VIII „Crimele și delictele contra persoanelor”, în Capitolul I „Omuciderea și vătămarea corporală intenționată” se conține art. 393. Potrivit articolului dat, „omuciderea săvârșită cu intenția de a cauza moartea se consideră omor și este pedepsită cu detențiune pe viață”. În același capitol, art. 411 CP MDL prevede: „Omorul, vătămarea și lovirea se consideră scuzabile, dacă își au cauza directă în violențele grave comise împotriva persoanelor”. În fine, în alin. 1 art. 414 CP MDL se menționează că „dacă scuza va fi dovedită, atunci în cazul în care este vorba despre o infracțiune pedepsită cu detențiune pe viață, pedeapsa se reduce la închisoare de la unu la cinci ani și o amendă de la 500 la 5000 de euro”.

Violențele grave reprezintă singurul act provocator al victimei, care este specificat în art. 411 CP MDL. Ca și sintagma „insultele grave” din art. 146 CP RM, sintagma „violențele grave” din art. 411 CP MDL suferă de defectul interpretabilității prea largi. Nu este clară limita care desparte violențele grave de cele negrave. Din această cauză art. 411 CP MDL conține premise pentru aplicarea lui abuzivă. Însă nu acesta este neajunsul principal al acestui articol din legislația luxemburgheză. Reiterăm ceea ce am afirmat mai sus: provocarea din partea victimei și starea emoțională a făptuitorului nu ar trebui să reprezinte condițiile exclusive sau alternative de atenuare a răspunderii penale. Cumularea acestor două condiții are un potențial mai mare de justificare a atenuării răspunderii penale pentru omor.

Nu considerăm suficientă provocarea din partea victimei pentru atenuarea răspunderii pentru omor. Făptuitorul provocat, dar care săvârșește infracțiunea „la

rece”, fără a fi afectat emoțional, nu ar trebui să beneficieze de tratamentul pe care îl are subiectul infracțiunii prevăzute la art. 146 CP RM.

După ce am analizat dispozițiile din legile penale ale altor state, similare cu art. 146 CP RM, concluzionăm că niciuna dintre aceste dispoziții nu este recepționabilă de către legislatorul din Republica Moldova. Cu toate acestea, studiul pe care l-am efectuat și-a realizat scopul. În baza acestui studiu legislatorul din Republica Moldova poate înțelege mai bine care cale nu ar trebui urmată în cazul în care s-ar dori perfecționarea art. 146 CP RM. Acest articol necesită perfecționare, însă nu după modelele propuse de legislatorii din Muntenegru, Republica Macedonia de Nord, Republica Croația, Republica Finlanda, Ungaria, Republica Cehă, Republica Austria și Marele Ducat de Luxemburg.

BIBLIOGRAFIE:

1. Суворова Е. А. Особенности уголовной ответственности за убийство в состоянии аффекта в России и за рубежом // Современные научные исследования и разработки. – 2016. – № 5. – p. 105-107.
2. Krivični Zakonik Crne Gore. Disponibil: <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/krivicni-zakonik-crne-gore.html>
3. Кривичен законик. Disponibil: <https://bit.ly/2Ere7dq>
4. Kazneni zakon. Disponibil: <https://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon>
5. Rikoslaki. Disponibil: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1889/18890039001>
6. 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről. Disponibil: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=A1200100.TV&targetdate=&printTitle=2012.+évi+C.+törvény>
7. Trestní zákoník. Disponibil: www.trestnizakonik.cz
8. Brînza S. Infracțiunile prevăzute la art. 146 și la art. 156 CP RM: reflecții asupra calității legii penale și asupra unor probleme de calificare // Revista Națională de Drept. – 2008. – nr. 2. – p. 2-8.
9. Berdilo R. Omorul săvârșit în stare de afect: studiu de drept comparat // Modern scientific challenges and trends: a collection scientific works of the international scientific conference (20th august, 2018). – Warsaw: Sp. Z o. O. "Iscience", 2018, p. 15-20.
10. Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Strafgesetzbuch, Fassung vom 03.02.2019. Disponibil: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002296>
11. Расторопов С. В. Преступления против жизни по УК РФ и УК Австрии: сходства и различия // Преступление. Наказание. Исправление. Вестник Вологодского института права и экономики ФСИН России. – 2015. – № 4. – p. 4-8.
12. Code pénal. Disponibil: <http://data.legilux.public.lu/file/eli-etat-leg-code-penal-2018-11-01-fr-pdf.pdf>

Moraru Victor Ion, Stati Vitalie Anatol
Departamentul Drept penal, Universitatea de Stat din Moldova
(Chișinău, Moldova)

CU PRIVIRE LA CONSTITUȚIONALITATEA ART. 163 „LĂSAREA ÎN PRIMEJDIE” DIN CODUL PENAL AL REPUBLICII MOLDOVA

Adnotare. În opinia autorilor Sesizării nr. 24g/2019 depuse la Curtea Constituțională a Republicii Moldova, sintagma „[...] dacă cel vinovat știa despre primejdie și a avut posibilitatea de a acorda ajutor părții vătămate [...]”, utilizată în alin. (1) art. 163 „Lăsarea în primejdie” din Codul penal al Republicii Moldova, nu este compatibilă cu normele constituționale. În cadrul studiului de față se prezintă argumente care infirmă această opinie. Se ajunge la concluzia că în alin. (1) art. 163 „Lăsarea în primejdie” din Codul penal al Republicii Moldova nu este necesar să fie circumstanțiată expres obligația care-i revine subiectului infracțiunii. Or, orice inacțiune, prevăzută de legea penală, fără excepție, implică indispensabil existența unei obligații care-i revine subiectului infracțiunii.

Cuvinte-cheie: lăsarea în primejdie; inacțiune; subiectul infracțiunii; obligația de a purta grijă altei persoane; constituționalitate.

Moraru Victor I., Stati Vitalie A.
Department of Penal Law
Moldova State University
(Chisinau, Moldova)

REGARDING THE CONSTITUTIONALITY OF ART. 163 "ABANDONMENT IN DANGER" OF THE CRIMINAL CODE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Abstraction. According to the authors of the Judgement no. 24g / 2019 filed with the Constitutional Court of the Republic of Moldova, the phrase "[...] the guilty person either knew about the danger and had the possibility to render help to the victim [...]", used in para. (1) art. 163 "Abandonment in danger" of the Criminal Code of the Republic of Moldova, is not compatible with the constitutional rules. In this study are presented arguments that invalidate this view. It is concluded that in para. (1) art. 163 "Abandonment in danger" of the Criminal Code of the Republic of Moldova does not need to be expressly circumscribed the obligation of the subject of the offense. Any inaction provided by the criminal law without exception implies the existence of an obligation on the subject of the offense.

Keywords: abandonment in danger; inaction; the subject of the offense; the obligation to take care of another person; constitutionality.

La 07.02.2019 la Curtea Constituțională a fost depusă Sesizarea nr. 24g din 07.02.2019 privind excepția de neconstituționalitate a prevederilor art. 163 alin. (1) Cod penal [1] (în continuare – Sesizarea nr. 24g/2019). În sesizarea în cauză este pusă la îndoială constituționalitatea următoarei sintagme utilizate în alin. (1) art. 163 CP RM: „[...] dacă cel vinovat știa despre primejdie și a avut posibilitatea de a acorda ajutor părții vătămate [...]”. În susținerea acestei alegații, autorul Sesizării nr.

24g/2019 invocă următoarele argumente: „Sintagma „[...] dacă cel vinovat știa despre primejdie și a avut posibilitatea de a acorda ajutor părții vătămate [...]”, ce vizează prima circumstanță (se are în vedere circumstanța „făptuitorul era obligat să poarte de grijă victimei”), nu stabilește cercul concret de subiecți ai infracțiunii. [...] Legislatorul nu a definit în cuprinsul legii penale determinarea concretă a cercului de subiecți, or din conținutul dispoziției, în ipoteză, pot fi subiecți ai infracțiunii date, orice persoană care a lăsat, cu bună-știință, fără ajutor o persoană care se află într-o stare periculoasă pentru viață și este lipsită de posibilitatea de a se salva din cauza vârstei fragede sau înaintate, a bolii sau a neputinței, dacă această persoană știa despre primejdie și a avut posibilitatea de a acorda ajutor părții vătămate, în detrimentul existenței unei obligațiuni de a acorda acest ajutor. Este de menționat că obligațiunea de a acorda acest ajutor, cu excepția subiecților menționați *supra* (când există legături de rudenie (grija părinților de copiii minori, datoria copiilor maturi de a îngriji de părinții în vârstă înaintată), îndatoriri profesionale (ale medicului, pompierului, polițistului etc.), raporturi contractuale (cu dădaca, călăuza etc.), fapte concludente (cu șoferul, mașinistul)), nu este prevăzută în careva acte normative, astfel, ca să poată urma o răspundere penală, în cazul neglijării acestei obligațiuni. Având în vedere neclaritatea și imprevizibilitatea acestei sintagme, nu poate fi definit destinatarul normei penale [...]. În practică, stabilirea acestor circumstanțe nu poate fi făcută de către cei ce aplică legea penală, decât în baza unor criterii lipsite de suport legal” [1]. Considerăm lipsite de consistență aceste argumente.

Latura obiectivă a infracțiunii prevăzute la art. 163 CP RM se exprimă în fapta prejudiciabilă concretizată în inacțiunea de lăsare fără ajutor. Această teză este sprijinită de către S. Brînza [2, p. 131], V. Holban [3, p. 247], A. Barbăneagră [4, p. 314], L. Gîrla și I. Tabarcea [5, p. 175], S. Botnaru [6, p. 191], A. Airapetean, D. Ioniță, S. Prodan, R. Popov [7]. În afară de infracțiunea prevăzută la art. 163 CP RM, sunt comise sau pot fi comise pe calea inacțiunii infracțiunile specificate la art. 135, lit. a), c)-e), g) și i) alin. (1) și lit. a) și b) alin. (2) art. 135¹, lit. c) alin. (1), lit. a) alin. (2), lit. a)-c) și g) alin. (3) și alin. (4) art. 137, lit. a) alin. (1) art. 137¹, alin. (5) art. 137³, alin. (3) art. 138, alin. (2) și (3) art. 142, art. 145-152, 156, 157, 162, 166, 166¹, 167, 168, 179, 180¹, 180², 185¹, 185², 196, 197, 199¹, 199³, 201¹, 201², 207, 211-213, 215, alin. (4) și (5) art. 218, 223-228, 230, alin. (1) art. 232, art. 235, 239, 239¹, 239², 241, 241¹, 242, 244, 245⁴-245⁶, 245⁸, alin. (1) art. 245⁹, 245¹¹, alin. (2) art. 245¹², alin. (4) art. 248, art. 249, 250, 252, 258, 261, 262-264, alin. (3) art. 264¹, 267-269, alin. (4) art. 278, alin. (5) art. 278¹, art. 280, 289¹-289³, 291, 293, 296-298, 300, 301, 308, 313, 319-321, 327, 329, 335, 335¹, 345, 353-356, 364, 368-384, 386, 387 și alin. (2) art. 388 CP RM. Doar în zece dintre normele menționate mai sus (art. 162, 201², alin. (4) art. 212, alin. (4) art. 218, art. 226, 245⁵, alin. (4) art. 248, art. 329, 335 și 372 CP RM) este circumstanțiată expres obligația ce-i revine subiectului infracțiunii, pe care acesta omite să o execute. Aceasta nu înseamnă că toate celelalte norme care stabilesc răspunderea pentru infracțiunile comise sau care pot fi comise pe calea inacțiunii, specificate *supra*, ar contraveni prevederilor constituționale. Afirmând aceasta, susținem că autorul Sesizării nr. 24g/2019 nu a luat în considerare o particularitate imanentă a inacțiunii ca formă a faptei prejudiciabile.

Argumentele privoare la această particularitate se conțin în doctrina penală.

În acest registru, nu este de prisos să reproducem un fragment din Decizia Curții Constituționale a Republicii Moldova nr. 36 din 19.04.2018 de inadmisibilitate a sesizărilor nr. 173g/2017 și nr. 37g/2018 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 220 din Codul penal și a articolului 89 din Codul contravențional (proxenetismul și practicarea prostituției): „31. În decizia Schimanek v. Austria, 1 februarie 2000, Curtea Europeană a reținut că jurisprudența și doctrina juridică au dezvoltat criteriile suplimentare care au făcut legea aplicabilă suficient de accesibilă și previzibilă. Așadar, rezultă că pot contribui la aplicarea previzibilă a unei norme penale atât practica judiciară, cât și doctrina juridică” [8].

Având în vedere semnificația doctrinei juridice în planul contribuției la aplicarea previzibilă a unei norme penale, vom apela, întâi de toate, la literatura de specialitate română.

Astfel, C. Mitrache opinează: „Inacțiunea nu constituie element material al infracțiunii dacă nu există o obligație legală sau convențională de a nu rămâne în pasivitate, pentru a împiedica o altă energie să producă rezultatul periculos” [9, p. 91]. După V. Dobrinoiu, „prin „inacțiune (omisiune)” se înțelege rămânerea în pasivitate, făptuitorul se abține sau omite să acționeze în sensul îndeplinirii unei obligații care îi incumbă” [10, p. 156]. Din punctul de vedere a lui C. Bulai și B. N. Bulai, „când actul de conduită constă într-o omisiune, el nu realizează elementul material al infracțiunii decât dacă există obligația de a nu rămâne în pasivitate în ceea ce privește îndeplinirea unei anumite activități” [11, p. 174]. Gh. Alecu exprimă opinia, conform căreia „Prin „inacțiune sau omisiune” se înțelege rămânerea în pasivitate a făptuitorului, acesta abținându-se omițând să acționeze în sensul îndeplinirii unei obligații care îi incumbă. [...] Fără o atare îndatorire omisiunea poate fi un act reprobabil din punct de vedere moral sau social, dar nu penal” [12, p. 184-185]. Nu în ultimul rând, V. Păvăleanu menționează: „Omisiunea nu se analizează *in abstracto*, ca o simplă pasivitate, ci se raportează la o obligație de a acționa” [13, p. 136].

Din cele sus-enunțate, reiese că oricare inacțiune prevăzută de legea penală, fără excepție, presupune că subiectul infracțiunii nu doar putea, dar și trebuia să săvârșească o anumită acțiune. O inacțiune, prevăzută de legea penală, implică indispensabil existența unei obligații care-i revine subiectului infracțiunii. Doar omisiunea de a executa o obligație juridică poate avea ca efect aplicarea răspunderii juridice, inclusiv a răspunderii penale.

O asemenea concluzie se desprinde și din analiza doctrinei penale ruse. De exemplu, N. V. Samoiluk arată: „Aplicarea răspunderii penale pentru inacțiune este posibilă dacă există două condiții obligatorii: făptuitorul era obligat să acționeze și putea să acționeze” [1]. La rândul lor, E. I. Utkina și G. V. Bogunova menționează: „Inacțiunea are semnificație juridico-penală doar în cazul în care făptuitorul era obligat și avea posibilitatea reală să săvârșească o anumită acțiune” [15]. După părerea lui A. A. Rudavin, „inacțiune infracțională constituie actul (cumulul de acte) de conduită ilegal(e), autonom(e), disociat(e) în timp și spațiu, constând într-o serie de acțiuni care dovedesc neîndeplinirea unei obligații juridice, a unui procedeu de eschivare de la îndeplinirea acesteia sau de la îndeplinirea ei corespunzătoare” [16, p. 9]. V. B. Malinin opinează: „Și răspunderea pentru inacțiunea-neimplicare se întemeiază pe obligația de a acționa. O astfel de obligație este indispensabilă nu doar în cazul inacțiunii-punerii în primejdie, dar și în cazul

oricărei alte inacțiuni” [17, p. 279]. Mai detaliat este punctul de vedere exprimat de A. N. Popov, L. A. Zimireva și P. V. Fedâșina: „Inacțiunea se caracterizează prin aceea că subiectul nu își îndeplinește obligațiile ce-i revin, oferind astfel posibilitatea de a acționa forțelor care lezează obiectul apărării penale. [...] Inacțiunea presupune întotdeauna că făptuitorul are îndatoriri pe care era obligat și putea să le îndeplinească. Aceasta este o condiție inalienabilă pentru a trage o persoană la răspundere penală pentru inacțiune. Dacă nu există obligații sau dacă persoana nu putea să le îndeplinească din cauze obiective, nu există nici răspundere pentru inacțiune. Astfel, în vederea aplicării răspunderii penale pentru inacțiune, trebuie stabilite trei componente: 1) făptuitorul era obligat să acționeze; 2) făptuitorul avea posibilitatea să acționeze; 3) făptuitorul nu și-a îndeplinit obligația ce-i revenea” [18, p. 12]. Nu în ultimul rând, R. D. Șarapov relevă: „Esența inacțiunii juridico-penale constă în neexecutarea de către subiectul de drept penal a acțiunilor obligatorii pentru el. În alți termeni, inacțiunea se exprimă în neîndeplinirea de către făptuitor a obligației juridice de a săvârși acțiuni, ceea ce constituie natura ei juridică. [...] Faptul neexecutării acțiunii obligatorii reprezintă latura juridică a inacțiunii, caracterizând esența ei socială și juridică ca pe a unei conduite socialmente periculoase și ilegale” [19].

Privind aceste puncte de vedere prin prisma dispoziției art. 163 CP RM, postulăm: în ipoteza în care subiectul infracțiunii știe despre primejdie și are posibilitatea de a acorda ajutor victimei, acest articol presupune că subiectul infracțiunii avea obligația de a-i acorda ajutor victimei. În ipoteza în cauză, subiect al infracțiunii prevăzute la art. 163 CP RM nu poate fi persoana care nu era obligată să-i acorde ajutor victimei. Nu este necesar a circumstanția expres această obligație în art. 163 CP RM, odată ce oricare inacțiune infracțională, fără excepție, implică neexecutarea unei obligații juridice.

Autorul Sesizării nr. 24g/2019 menționează ca subiecți ai infracțiunii prevăzute la art. 163 CP RM: medicul; pompierul; polițistul; șoferul; mașinistul, etc. Din această cauză, se creează impresia că dânsul nu sesizează care este deosebirea principială dintre subiectul infracțiunii, prevăzute la art. 163 CP RM, și subiectul infracțiunii specificate la art. 162 CP RM. Subliniem că, atunci când vorbim despre această deosebire, nu ne referim la ipoteza în care subiectul infracțiunii, prevăzute la art. 163 CP RM, pune el însuși victima într-o situație periculoasă pentru viață. Ne referim la ipoteza în care subiectul infracțiunii, prevăzute la art. 163 CP RM, știe despre primejdie și are posibilitatea de a acorda ajutor victimei.

În această ipoteză, situația-premisă presupune existența obligației subiectului infracțiunii de a-i purta de grijă (în virtutea legii sau a unor reguli speciale) victimei infracțiunii [20]. În raportul juridic obligațional dintre făptuitor și victimă, obligația făptuitorului există în raport cu o persoană concretă. Un asemenea angajament îl poate avea, de exemplu, o rudă apropiată, o dădăcă, un asistent social etc. În contrast, în cazul infracțiunii specificate la art. 162 CP RM, situația-premisă constă în existența unui raport juridic obligațional între făptuitor și victimă, în care obligația făptuitorului este opozabilă în raport cu un cerc de persoane nedeterminate. Cu alte cuvinte, în art. 162 CP RM este identificat doar subiectul pasiv al raportului juridic obligațional. Însă, obligația acestei persoane este *erga omnes*, adică față de un cerc nedeterminat de persoane.

Drept urmare, considerăm că nu este deloc dificil a identifica subiectul infracțiunii prevăzute la art. 163 CP RM în ipoteza în care acesta știe despre primejdie și are posibilitatea de a acorda ajutor victimei. Or, în această ipoteză, obligația subiectului infracțiunii este întotdeauna opozabilă în raport cu una sau mai multe persoane determinate (concretizate).

De exemplu, potrivit lit. h) alin. (1) art. 135 din Codul educației nr. 152 din 17.07.2014, personalul didactic, științifico-didactic, științific și de conducere are obligația să asigure securitatea vieții și ocrotirea sănătății copiilor, elevilor și studenților în procesul de învățământ. De asemenea, potrivit pct. 70 din anexa nr. 2 la Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 413 din 14.06.2012 pentru aprobarea Regulamentului-cadru privind organizarea și funcționarea Serviciului social „Respiro” și a Standardelor minime de calitate, prestatorul de serviciu asigură măsuri de siguranță și securitate legale și necesare pentru asigurarea protecției beneficiarului împotriva evenimentelor și accidentelor cu potențial vătămător. Conform pct. 40 din anexa nr. 2 la Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 75 din 03.02.2014 pentru aprobarea Regulamentului-cadru privind organizarea și funcționarea Serviciului social „Plasament familial pentru adulți” și a Standardelor minime de calitate, asistentul familial asigură beneficiarului sprijin pentru a-și gestiona problemele de sănătate curente sau în situații de urgență. În corespundere cu pct. 61 din anexa la Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 885 din 28.12.2015 pentru aprobarea Regulamentului-cadru privind organizarea și funcționarea Serviciului social „Casă comunitară” și a standardelor minime de calitate, prestatorul asigură prevenirea și/sau notificarea incidentelor deosebite, survenite în procesul de prestare a serviciilor, care pot afecta bunăstarea și siguranța beneficiarilor. Nu excludem să existe și alte legi sau reguli speciale care:

- 1) să contribuie la identificarea cercului de subiecți ai infracțiunii prevăzute la art. 163 CP RM;
- 2) să stabilească obligația juridică a făptuitorului de a-i purta grijă altei persoane.

În concluzie, sintagma „[...] dacă cel vinovat știa despre primejdie și a avut posibilitatea de a acorda ajutor părții vătămate [...]”, utilizată în alin. (1) art. 163 CP RM, corespunde criteriilor de calitate a normei de drept: previzibilitate, precizie claritate și, ca efect, este compatibilă cu normele constituționale.

BIBLIOGRAFIE:

1. Sesizarea nr. 24g din 07.02.2019 privind excepția de neconstituționalitate a prevederilor art. 163 alin. (1) Cod penal. Disponibil: www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=sesizari&docid=993&l=ro
2. Brînză S., Ulianovschi X., Stati V. et al. Drept penal. Partea specială. – Chișinău: Cartier, 2005. – 804 p.
3. Barbăneagră A., Berliba V., Gurschi C. et al. Codul penal comentat și adnotat. – Chișinău: Cartier, 2005. – 656 p.
4. Barbăneagră A., Alecu Gh., Berliba V. et al. Codul penal al Republicii Moldova: Comentariu (Legea nr. 985-XV din 18 aprilie 2002. Cu toate modificările operate până la republicare în Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 72-74/195 din 14.04.2009. Adnotat cu jurisprudența CEDO și a instanțelor naționale.). – Chișinău: Sarmis, 2009. – 860 p.

5. Гырла Л. Г., Табарча Ю. М. Уголовное право Республики Молдова: Часть особенная. Том 1. – Кишинэу: Cartdidact, 2010. – 712 p.
6. Grama M., Botnaru S., Șavga A. et al. Dreptul penal. Partea generală. Vol. I. – Chișinău: Tipografia Centrală, 2012. – 328 p.
7. Airapetean A., Ioniță D., Prodan S., Popov R. Note de curs. Drept penal. Partea specială (Ciclul I). – Chișinău: USEM, 2013. Disponibil: http://www.usem.md/uploads/files/Note_de_curs_drept_ciclul_1/041_-_054_-_Drept_penal__Partea_speciala_I,_II.pdf
8. Decizia Curții Constituționale a Republicii Moldova nr. 36 din 19.04.2018 de inadmisibilitate a sesizărilor nr. 173g/2017 și nr. 37g/2018 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 220 din Codul penal și a articolului 89 din Codul contravențional (proxenetismul și practicarea prostituției) // Monitorul Oficial al Republicii Moldova. – 2018. – nr. 195-209.
9. Mitrache C. Drept penal român: partea generală. – București: Șansa, 1999. – 368 p.
10. Dobrinou V., Nistoreanu Gh., Pascu I. et al. Drept penal: partea generală. – București: Europa Nova, 1999. – 576 p.
11. Bulai C., Bulai B. N. Manual de drept penal: partea generală. – București: Universul Juridic, 2007. – 678 p.
12. Alecu Gh. Drept penal. Partea generală: curs universitar. – Constanța: Europolis, 2007. – 572 p.
13. Păvăleanu V. Drept penal general: conform noului Cod penal. – București: Universul Juridic, 2012. – 503 p.
14. Самойлюк Н. В. Проблемы квалификации оставления в опасности // Вестник Дальневосточного юридического института МВД России. – 2016. – № 3. – p. 59-65.
15. Уткина Е. Ю., Богунова Г. В. Понятие и признаки преступления // Ученые заметки ТОГУ. – 2014. – Т. 5. – № 4. – p. 505-509.
16. Рудакин А. А. Преступное бездействие (уголовно-правовой и криминологический аспекты): автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Рязань, 2013. – 18 p.
17. Энциклопедия уголовного права. Т. 4. Состав преступления. – Санкт-Петербург: Издание профессора Малинина, 2005. – 796 p.
18. Попов А. Н., Зимирева Л. А., Федышина П. В. Объективная сторона состава преступления. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2015. – 64 p.
19. Шарапов Р. Д. К вопросу о бездействии в уголовном праве // Правоведение. – 1998. – № 3. – p. 98-102.
20. Această concluzie reiese din interpretarea sistemică a art. 162 și 163 CP RM. Sfera de acțiune a acestor două articole este diferită. Drept urmare, art. 163 CP RM nu poate intruziona sfera de acțiune a art. 162 CP RM. Și viceversa: art. 162 CP RM nu poate intruziona sfera de acțiune a art. 163 CP RM.

Pavliuc Ghenadie Iosif
Judecătoria Chişinău,
Catedra Drept public,
Universitatea de Studii Europene din Moldova
(Chişinău, Moldova)

**DREPTUL MARTORULUI DE A NU SE AUTOINCRIMINA:
ASPECTE PENALE ŞI PROCESUAL PENALE**

Adnotare. *Martorul are dreptul de a nu fi silit să dea declaraţii cu potenţial autoincriminator. Însă în legislaţia Republicii Moldova nu este stabilit clar volumul acestui drept. Pentru a se îndrepta acest neajuns, se propune modificarea Codului de procedură penală al Republicii Moldova. Implementarea modificării propuse va contribui la realizarea principiului pus la baza art. 21 al Codului de procedură penală al Republicii Moldova („Libertatea de mărturisire împotriva sa”), principiu care se referă nu numai la bănuit şi învinuit, dar şi la martor.*

Cuvinte-cheie: *martor; autoincriminare; declaraţii demascatoare; refuz sau eschivare de a face declaraţii; imunitatea martorului.*

Pavlyuk Gennady Y.
Chisinau Court,
Department of Public Law
University of European Studies of Moldova
(Chisinau, Moldova)

**THE RIGHT AGAINST SELF-INCRIMINATION OF THE WITNESS:
THE CRIMINAL AND CRIMINAL PROCEDURAL ASPECTS**

Abstraction. *The witness has the right not to be forced to make statements with self-incriminating potential. However, the legislation of the Republic of Moldova does not clearly define the volume of this right. To remedy this shortcoming, it is proposed to amend the Criminal Procedure Code of the Republic of Moldova. The implementation of the proposed amendment will contribute to the realization of the principle provided by art. 21 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Moldova ("Freedom from testifying against oneself "), a principle which refers not only to the suspect and the accused, but also to the witness.*

Keywords: *witness; self-incrimination; revealing statements; refusal or evasion to make statements; witness immunity.*

În alin. (10) art. 90 al Codului de procedură penală se prevede că „martorul, care refuză sau se eschivează de a face declaraţii, poartă răspundere conform art. 313 din Codul penal”. Alin. (6) art. 388 al Codului contravenţional stipulează: „Refuzul sau eschivarea martorului de a face depoziţii se sancţionează în conformitate cu art. 313 din Codul penal”. La fel în alin. (2) art. 136 al Codului de procedură civilă este prevăzut că „pentru refuzul sau eschivarea, contrar legii, de a face depoziţii, martorul răspunde în conformitate cu legislaţia penală”. Art. 313 din Codul penal prevede răspunderea pentru refuzul sau eschivarea martorului ori a

părții vătămate de a face declarații în cadrul urmăririi penale sau al cercetării judecătorești, care se pedepsește cu amendă în mărime de până la 650 unități convenționale.

S. Brînza și V. Stati expun opinia că „obligația de a prezenta declarații nu are un caracter absolut. În prezența unor temeuri legale, martorul sau partea vătămată pot refuza să prezinte declarații, fără a risca răspunderea în baza art. 313 CP RM. Dimpotrivă, dacă asemenea temeuri lipsesc, urmează a fi aplicată răspunderea conform art. 313 CP RM”. [1, p. 751] La caracterizarea infracțiunii prevăzute de art. 313 din Codul penal, A. Airapetean, D. Ioniță, S. Prodan și R. Popov precizează că „nici o persoană nu poate fi obligată de a depune declarații contrar intereselor sale sau ale rudelor apropiate”. [2] Sensul acestor afirmații ale doctrinarilor își găsește confirmarea în legislația Republicii Moldova.

În art. 21 al Codului de procedură penală se prevede: „(1) Nimeni nu poate fi silit să mărturisească împotriva sa ori împotriva rudelor sale apropiate, a soțului, soției, logodnicului, logodnicei sau să-și recunoască vinovăția. (2) Persoana căreia organul de urmărire penală îi propune să facă declarații demascatoare împotriva sa ori a rudelor apropiate, a soțului, soției, logodnicului, logodnicei este în drept să refuze de a face asemenea declarații și nu poate fi trasă la răspundere pentru aceasta”. În mod apropiat în art. 377 al Codului contravențional se stipulează: „(1) Nimeni nu poate fi silit să mărturisească împotriva sa ori împotriva rudelor sale apropiate, a soțului/soției, logodnicului/logodnicei sau să-și recunoască vinovăția. (2) Persoana căreia autoritatea competentă să soluționeze cauza contravențională îi propune să facă declarații demascatoare împotriva sa ori a rudelor sale apropiate, a soțului/soției, logodnicului/logodnicei este în drept să refuze de a face asemenea declarații și nu poate fi trasă la răspundere pentru aceasta”.

Concret la figura martorului se referă alte prevederi legislative. De exemplu, în pct. 7) alin. (12) art. 90 al Codului de procedură penală este menționat că „martorul are dreptul [...] să refuze de a face declarații, de a prezenta obiecte, documente, mostre pentru cercetare comparativă sau date dacă acestea pot fi folosite ca probe care mărturisesc împotriva sa sau a rudelor sale apropiate”. La lit. d) alin. (3) art. 388 al Codului contravențional se stipulează că „martorul are dreptul [...] să refuze de a face depoziii, de a prezenta documente, alte mijloace de probă, mostre ori date dacă acestea pot fi folosite împotriva sa ori a rudelor apropiate”. Refuzul martorului de a depune mărturii este reglementat și de art. 134 și 135 ale Codului de procedură civilă.

I. Vesco afirmă: „În literatura de specialitate interdicția ascultării persoanelor asupra faptelor demascatoare a primit denumirea de „imunitate”. Imunitatea martorului garantează apărarea, ocrotirea martorului de autoacuzare și se consideră, cel puțin teoretic, una dintre categoriile fundamentale ale dreptului probator anglo-american, marcată ca una din cele mai importante garanții în domeniul jurisprudenței”. [3] I. Băcu la rândul său menționează că „dreptul la neautoincriminare – *lato sensu* – reprezintă acea consecință a prezumției de nevinovăție care conferă bănuitalui sau inculpatului prerogativa sus-menționată, a dreptului la tăcere, dar și, suplimentar, dreptul martorului, bănuitalui sau inculpatului de a nu putea fi constrâns să dea declarații cu potențial autoincriminator (în cazul martorului) ori să producă probe împotriva sa (în cazul bănuitalui sau inculpatului), probe care nu au o existență sau posibilitate de administrare judiciară independentă

de voința acestuia”. [4]

Din aceste păreri rezultă că martorul are dreptul de a nu fi silit să dea declarații cu potențial autoincriminator. Nu este însă clar volumul acestui drept.

În teoria dreptului procesual penal sunt viziuni diferite. Prima din aceste viziuni o putem denumi viziunea *largo sensu*. Adeptul ei, D. Șubin expune următoarea părere: „Când decide să refuze să depună mărturie în temeiul art. 51 din Constituția Federației Ruse, numai martorul, în mod subiectiv, bazat pe convingerea sa intimă, viziunea sa asupra situației (circumstanțele cazului cunoscute lui) și chiar situația din timpul audierii, evaluează a amenințarea împotriva propriei sale persoane. [...] Astfel, motivul pentru luarea deciziei de către martor este cunoscut, ca regulă, exclusiv martorului. Dreptul de a păstra tăcerea include dreptul de a nu se autoincrimina, adică de a nu depune mărturii ce conțin nu numai informații incriminatoire, ci și alte informații care ar putea fi folosite împotriva martorului într-o procedură penală, contravențională sau fiscală. Martorul nu poate și în mod sigur care dintre întrebările ce îi sunt adresate în timpul audierii îi pot dăuna în viitor și care nu. Având în vedere cele de mai sus, martorul, aplicând prevederile art. 51 din Constituția Federației Ruse și „dreptul la tăcere”, are dreptul să nu răspundă niciuneia dintre întrebările care îi sunt adresate, indiferent de conținutul lor. Orice întrebare adresată în timpul audierii are scopul de a obține informații cu privire la fapta care face obiectul cauzei și poate fi folosită împotriva martorului însuși”. [5] E. G. Koveșnikova menționează că „în opinia Curții Europene a Drepturilor Omului, dreptul de a nu depune mărturie împotriva sa nu poate fi limitat doar la recunoașterea săvârșirii unei infracțiuni sau la mărturiile direct incriminatoire, ci trebuie să includă orice altă informație cu privire la faptă, deoarece poate fi utilizată ulterior în urmărirea penală în sprijinul învinuirii. Nu este admisibilă referirea la interesul public în încercarea de a justifica utilizarea în scopul învinuirii a răspunsurilor obținute în cursul unei investigații extrajudiciare (hotărârea judiciară din 17 decembrie 1996 în cauza lui Saunders împotriva Regatului Unit [6], o soluție similară este și hotărârea judiciară din 25 februarie 1993 în cauza Funke împotriva Franței [7]).” [8]

Pentru că nu are o certitudine cu privire la volumul dreptului martorului de a nu fi silit să dea declarații cu potențial autoincriminator, autorul român V. Pușcașu menționează: „Dreptul la tăcere și la neautoincriminare naște multe situații problematice pentru care o reglementare-cadru, de genul celei îmbrățișate de către legiuitorul român, nu poate oferi soluții exprese, revenind practicii judiciare sarcina de a clarifica multe dintre aspectele care, în cele din urmă, vor ajuta la circumstanțierea clară a limitelor acestei garanții procedurale”. [9]

Mergând pe calea propusă de V. Pușcașu, este necesar să menționăm că într-o speță din practica judiciară a Republicii Moldova, Colegiul penal lărgit al Curții Supreme de Justiție a făcut următoarea explicație: „Colegiul menționează că, instanțele de fond eronat au interpretat prevederile art. 21 și 90 alin. (12) pct. (7) CPP, întrucât prin mărturisirea împotriva sa, legislatorul a avut în vedere mărturia care ar duce la incriminarea de comiterea unei fapte infracționale pasibile de răspunderea penală, dar nicidecum mărturia care ține de anumite circumstanțe pretins a fi „rușinoase” din viața privată a martorului. [...] Colegiul consideră remarcabil de a fi notat că, printre temeiurile pasibile exonerării unui martor de a da declarații se au în vedere doar cele expres stipulate de lege, art. 21 CPP, art. 90

alin. (11), (12) pct. 7) CPP și care, în esența lor, țin de situația când martorului i se cere să facă declarații împotriva sa, sau a rudelor apropiate lui”. [10]

Din această explicație a Colegiului penal lărgit al Curții Supreme de Justiție rezultă poziția *stricto sensu* cu privire la volumul dreptului martorului de a nu fi silit să dea declarații cu potențial autoincriminator.

Această poziție are adepți în literatura de specialitate. De exemplu, B. T. Bezlepkin afirmă că „un martor are dreptul să refuze să depună mărturie împotriva sa, a soțului său, a soției sale, a părinților, a copiilor, a părinților adoptatori, a fraților și surorilor, a bunicului, a bunicii și a nepoților. Acest drept se bazează pe prevederea alin. 1 art. 51 al Constituției Federației Ruse, potrivit căreia nimeni nu este obligat să depună mărturie împotriva sa, a soțului său și a rudelor sale apropiate, a cărei sferă de aplicare este determinată de legea federală, care este, în acest caz, alin. 4 art. 5 al Codului de procedură penală al Federației Ruse. Acest drept apare numai dacă mărturia poate fi folosită ca dovadă acuzatoare a implicării acestor persoane în săvârșirea infracțiunii și numai a infracțiunii. În alte cazuri domină regula, potrivit căreia martorul poate fi audiat cu privire la orice circumstanțe relevante (alin. 2 art. 79 al Codului de procedură penală al Federației Ruse), necâtând la aceea cât de neplăcut, de neconvenabil sau de jenant îi poate fi martorului. Justiția nu poate lua în calcul aceste sentimente”. [11, p. 58] T. N. Moskalkova menționează că „scutirea martorului de obligația de a depune mărturie împotriva sa constă în dreptul persoanei audiate de a refuza să răspundă la întrebările care îl demască în săvârșirea infracțiunii”. [12, p. 48] A. A. Torovkov afirmă că „expresia „împotriva sa” în sens procesual penal presupune survenirea unor consecințe negative prevăzute de legislația procesual penală. Generalizat, aceste consecințe pot fi caracterizate prin expresia „represiune penală”, care trebuie înțeleasă ca fiind activitatea procesuală desfășurată de partea acuzării pentru a trage la răspundere penală persoana învinuită de săvârșirea unei infracțiuni. Adică, un martor poate doar atunci să refuze să dea mărturie când există premise obiective pentru a-l trage la răspundere penală și pentru a-i schimba statutului procesual în cel de bănuît (învinuit). Alte cazuri de refuz de a da mărturie împotriva sa, sunt interzise prin dispoziția art. 308 al Codului penal al Federației Ruse (care corespunde cu art. 313 al Codului penal al Republicii Moldova – *n.a.*)” [13]

Din părerile acestor trei autori rezultă că o persoană nu are obligația să depună mărturie în cazurile în care prin aceasta poate să expună pe el însuși, pe soțul său / soția sa sau pe rudele sale apropiate. Cu alte cuvinte, martorul nu este scutit să nu dea orice mărturie. El are dreptul de a nu prezenta declarații doar cu privire la fapta infracțională la săvârșirea căreia a participat.

Art. 21 al Codului de procedură penală se referă la bănuît, învinuit, martor. Însă acest articol se referă în mod diferit la acești participanți la procesul penal. A. Pîntea și I. Dolea explică că „din prevederile art. 21 CPP distingem două categorii de drepturi. În primul rând, este vorba despre dreptul acuzatului la tăcere; în al doilea rând, despre dreptul martorului de a beneficia de imunități și privilegii”. [14, p. 48] V. Pușcașu menționează că „dacă acuzatul are dreptul la tăcere, martorul îl are pe cel la neautoincrimare”. [9] Autoarea rusă L. I. Malahova afirmă că „în dependență de volumul declarațiilor, imunitatea poate fi diferențiată condițional în imunitate absolută și imunitate parțială (limitată). Dreptul absolut de

refuz înseamnă că persoana poate refuza complet să prezinte declarații pe fondul cauzei (imunitatea bănuțului, a învinuțului). Acesta este un fel de drept la tăcere. În cazul imunității parțiale un martor poate să renunțe să dea mărturie numai cu privire la anumite aspecte (de exemplu, poate caracteriza pozitiv personalitatea rudei sale apropiate și să păstreze tăcerea în legătură cu circumstanțele în care această rudă a comis infracțiunea)." [15] N. I. Volosova expune părerea că „posibilitatea de a prezenta orice mărturie presupune voința liberă a individului. Cu toate acestea, libertatea dată are limite diferite pentru diferiți participanți la proces. Pentru martor și partea vătămată aceasta este o obligație specificată în lege prin cuvintele „să facă declarații veridice”, și care este restricționată prin răspunderea penală pentru refuzul sau eschivarea de a face declarații. În ceea ce privește dreptul bănuțului, învinuțului, inculpatului de a da orice fel de mărturie, judecând după interpretarea dată de legislator, acești participanți la proces nu au obligația de a face declarații și nu poartă răspunderea pentru refuzul sau eschivarea de a face declarații." [16]

Opiniile lui A. Pîntea, I. Dolea, V. Pușcașu, L. I. Malahova și N. I. Volosova corespund deplin cu prevederile pct. 10) alin. (2) art. 64 al Codului de procedură penală al Republicii Moldova. Potrivit prevederilor date „bănuțul, conform prevederilor prezentului cod, are dreptul [...] să facă declarații sau să refuze de a le face”. Conform pct. 8) alin. (2) art. 66 al Codului de procedură penală al Republicii Moldova, „învinuțul, inculpatul, conform prevederilor prezentului cod, are dreptul [...] să facă declarații sau să refuze de a le face, atrăgându-i-se atenția că dacă refuză să dea declarații nu va suferi nicio consecință defavorabilă, iar dacă va da declarații acestea vor putea fi folosite ca mijloace de probă împotriva sa”. Înțelesul dat de legislator prevederilor pct. 10) alin. (2) art. 64 și pct. 8) alin. (2) art. 66 al Codului de procedură penală al Republicii Moldova, este că bănuțul, învinuțul, inculpatul au dreptul de a refuza să prezinte orice declarații. Or, unul dintre principiile justiției penale este cel al prezumției de nevinovăție, conform căruia persoana bănuțită / învinuțită / inculpată nu este obligată să-și dovedească nevinovăția.

În pct. 7) alin. (12) art. 90 al Codului de procedură penală și la lit. d) alin. (3) art. 388 al Codului contravențional, în legătură cu martorul se folosesc cuvintele „dacă acestea pot fi folosite împotriva sa ori a rudelor apropiate”. În context nu ar fi corect să trecem cu vederea punctul de vedere a lui F. K. Kubatieva: „Cine va determina care probe pot fi folosite împotriva persoanei audiate sau a rudelor ei apropiate? Este logic că, dacă aceasta se va realiza de persoana care efectuează urmărirea penală, abordarea va fi pur selectivă și cu o prejudecată acuzatorie, iar, ca rezultat, imunitatea martorilor își va pierde sensul. Dacă însă totul se va lăsa la discreția persoanei audiate, situația va duce la refuzul nejustificat pe scară largă al marilor de a prezenta declarații” [17] A. R. Belkin menționează: „Să formulăm o întrebare de interes: cine ar trebui să determine dacă anumite mărturii sunt îndreptate împotriva unei anumite persoane sau nu? Aceasta nu este adesea atât de evident. Prin urmare o coliziune este destul de posibilă atunci când un martor la audiere refuză să răspundă la o anumită întrebare, referindu-se la art. 51 al Constituției Federației Ruse și la pct. 1) alin. 4 art. 56 al Codului de procedură penală al Federației Ruse, iar cel care efectuează urmărirea penală consideră că în acest caz martorul nu are un asemenea drept și îl amenință cu răspundere penală pentru refuzul de a depune mărturie. Modalități de soluționare a acestei coliziuni

legislatorul nu a oferit deloc. Astfel, textul pct. 1) alin. 4 art. 56 al Codului de procedură penală al Federației Ruse nu pare a fi reușit și lasă fără răspunsuri întrebări foarte importante. Situația ar putea fi îmbunătățită semnificativ în cazul în care formularea „dacă acestea pot fi folosite împotriva sa ori a rudelor apropiate” ar fi înlocuită cu cuvintele „dacă acestea se referă nemijlocit la el sau la rudele sale apropiate”. [18]

A. S. Perminov propune următoarea soluție la această problemă: „Obligația persoanei care efectuează urmărirea penală este că, atunci când explică prevederile art. 51 din Constituția Federației Ruse, să indice posibilitatea apelării la aceste prevederi doar în cazurile în care audiatal consideră că mărturiile pot dăuna exclusiv intereselor sale sau ale rudelor sale apropiate”. [19]

Considerăm că există o soluție mai eficace. Ea este sugerată de varianta de proiect a Ministerului Justiției al României pentru art. 116 „Dreptul martorului de a nu se acuza” al Codului de procedură penală al României în vigoare: „(1) Martorul are dreptul de a nu face declarații cu privire la fapte și împrejurări prin care s-ar expune unei investigații penale. (2) Atunci când constată că prin declarația sa martorul s-ar expune unei investigații penale, organul judiciar are următoarele obligații: a) de a comunica martorului că în urma acestor declarații se pot declanșa investigații penale împotriva sa; b) de a aduce la cunoștința martorului dreptul de a nu da nicio declarație cu privire la aspectele care l-ar putea expune unei investigații penale, precum și dreptul de a fi asistat de un avocat. (3) Declarația martorului dată cu încălcarea dispozițiilor alin. (2) nu poate fi folosită împotriva sa.” [20] (Varianta adoptată a articolului dat are un alt conținut).

După adaptarea acestor prevederi la cadrul legislativ al Republicii Moldova, propunem ca pct. 7) alin. (12) art. 90 al Codului de procedură penală al Republicii Moldova să fie abrogat, iar alin. (2) al articolului dat să fie reformulat, fiind înlocuit cu alin. (2)-(2²) cu următorul cuprins:

„(2) Martorul are dreptul de a nu face declarații, de a nu prezenta obiecte, documente, mostre pentru cercetare comparativă sau date cu privire la fapte și împrejurări prin care s-ar expune urmării penale.

(2¹) Atunci când constată că prin declarația sa martorul s-ar expune urmării penale, organul de urmărire penală sau instanța de judecată are următoarele obligații: a) de a comunica martorului că în urma acestor declarații se poate porni urmărirea penală împotriva sa; b) de a aduce la cunoștința martorului dreptul de a nu da nicio declarație cu privire la aspectele care l-ar putea expune urmării penale, precum și dreptul de a fi asistat de un avocat.

(2²) Declarația martorului dată cu încălcarea dispozițiilor alin. (2) nu poate fi folosită împotriva sa.”

Modificarea legislativă pe care am propus-o ar avea o valoare comparabilă cu cea a prevederilor pct. 8) alin. (2) art. 66 al Codului de procedură penală al Republicii Moldova, conform căreia „învinuitul, inculpatul, conform prevederilor prezentului cod, are dreptul [...] să facă declarații sau să refuze de a le face, atrăgându-i-se atenția că dacă refuză să dea declarații nu va suferi nicio consecință defavorabilă (sublinierea ne aparține – n.a.) [...]”. Implementarea modificării propuse mai sus va contribui la realizarea principiului pus la baza art. 21 al Codului de procedură penală, principiu care se referă nu numai la bănuit și învinuit, dar și la martor.

BIBLIOGRAFIE:

1. Brînză S., Stati V. Tratat de drept penal. Partea specială. Vol. II. – Chișinău: Tipografia Centrală, 2015. – 1300 p.
2. Airapetean A., Ioniță D., Prodan S., Popov R. Note de curs. Drept penal. Partea specială (Ciclul I). – Chișinău: USEM, 2013. Disponibil: http://www.usem.md/uploads/files/Note_de_curs_drept_ciclul_1/041_-_054_-_Drept_penal__Partea_speciala_I,_II.pdf
3. Vesco I. Statutul procedural al avocatului reprezentant // Analele științifice ale Academiei „Ștefan cel Mare” a MAI RM: științe socio-umane. – 2009. – nr. IX. – p. 174-179.
4. Bâcu I. Dreptul la tăcere și privilegiul împotriva propriei incriminări – garanție specifică procesului echitabil // Legea și Viața. – 2018. – nr. 6. – p. 31-35.
5. Шубин Д. Право на молчание: отказ свидетеля от дачи показаний в налоговой инспекции на основании статьи 51 Конституции РФ. Disponibil: https://zakon.ru/blog/2017/8/1/pravo_na_molchanie_otkaz_svidetelya_ot_dachi_pokazaniy_v_nalоговой_инспекции_na_osnovanii_statii_51_k
6. Affaire Saunders c. Royaume-Uni. Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-62568>
7. Affaire Funke c. France. Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-62366>
8. Ковешникова Е. Г. Свидетельский иммунитет в уголовном процессуальном праве // Эволюция государства и права: история и современность // Сборник научных статей II Международной научно-практической конференции, посвященной 25-летию юридического факультета Юго-Западного государственного университета / Отв. ред. С. Г. Емельянов. – 2017. – p. 264-267.
9. Pușcașu V. Aspecte critice privind reglementarea dreptului la tăcere și la neautoincriminare în procedura penală română, cu referințe de drept comparat // Analele Universității de Vest din Timișoara. Seria Drept. – 2014. – nr. 1. – p. 71-90.
10. Decizia Colegiului penal lărgit al Curții Supreme de Justiție din 27.02.2018. Dosarul nr. 1ra-75/2018. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=10536
11. Безлепкин Б. Т. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации: (постатейный): с учетом последних изменений, внесенных Федеральными законами № 408-ФЗ, 419-ФЗ, 420-ФЗ. – 11-е издание. – Москва: Проспект, 2014. – 748 p.
12. Москалькова Т. Н. Этика уголовно-процессуального доказывания: (стадия предварит. расследования). – Москва: Спарк, 1996. – 125 p.
13. Торовков А. А. О праве свидетеля отказаться от дачи показаний против самого себя // Вестник Барнаульского юридического института МВД России. – 2011. – № 2. – p. 48-49.
14. Poalelungi M., Dolea I., Vizdoagă T. et al. Manualul judecătorului pentru cauze penale. – Chișinău: Tipografia Centrală, 2013. – 1192 p.
15. Малахова Л. И. Свидетельский иммунитет в уголовном судопроизводстве РФ: проблемы правовой регламентации // Вестник ВГУ. Серия: Право. – 2017. – № 1. – p. 246-252.

16. Волосова Н. Ю. Уголовно-правовые и уголовно-процессуальные проблемы реализации права лица на свободу дачи показаний // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2005. – № 3-1. – р. 85-91.
17. Кубатиева Ф. К. Реализация положений ст. 51 Конституции РФ в тактике допроса (на основе решений Конституционного Суда Российской Федерации) // Обеспечение прав и свобод человека в уголовном судопроизводстве: организационные, процессуальные и криминалистические аспекты // Материалы Крымского студенческого юридического форума / Отв. ред. М. А. Михайлов, Т. В. Омельченко. – 2018. – р. 42-44.
18. Белкин А. Р. Уточнение понятия «свидетельский иммунитет» // Публичное и частное право. – 2009. – № 2. – р. 157-166.
19. Перминов А. С. «Молчание-золото» // Право и государство: теория и практика. – 2008. – № 2. – р. 138-139.
20. Proiectul Codului de procedură penală din 25 februarie 2009. Disponibil: www.dreptonline.ro/legislatie/proiect_codul_procedura_penala_februarie_2009_ministerul_justitiei.php

Буличев А. О.,
начальник 1-го відділу науково-дослідної лабораторії
проблем правового та організаційного забезпечення
діяльності Міністерства Державного науково-дослідного
інституту МВС України, кандидат юридичних наук,
Буличева Н. А.
доцент кафедри міжнародного публічного права
Київського національного торговельно-економічного
університету, кандидат юридичних наук
(Київ, Україна)

ФАКТОРИ ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. На основі теоретико-емпіричного аналізу досліджено корупцію як соціально-політичне явище, висвітлено причини її виникнення та поширення, окреслено поняття політичної корупції, обґрунтовано вплив корупції, політичне життя і конкретну людину, визначено типові фактори політичної корупції в Україні.

Ключові слова: корупція, політична корупція, причини корупції, громадянське суспільство, фактори політичної корупції.

Abstract. On the basis of theoretical and empirical analysis, corruption was investigated as a socio-political phenomenon, the causes of its occurrence and its distribution were outlined, the concept of political corruption was outlined, the influence of corruption, political life and a particular person was substantiated, typical factors of political corruption in Ukraine were determined.

Key words: corruption, political corruption, causes of corruption, civil society, factors of political corruption.

Незважаючи на непоодинокі спроби аналізу суті корупції, виявлення її природи, на сьогодні практично відсутні об'єктивні пояснення факту існування цього соціального явища.

Деякі вчені розглядають корупцію як відображення одвічних людських пороків, інші бачать причину корупції в неефективності нормативної бази. Ще більша кількість вчених вважають головною причиною корупції існування держави, з його численним корпусом наділених владою чиновників і політиків, що сприяє бюрократизації і корумпованості суспільного життя.

Політична корупція є складником процесу делегітимації влади, оскільки це цілком нелегітимне використання політиками та чиновниками (учасниками політичного процесу й публічного адміністрування) власних повноважень і можливостей із метою отримання незаконної вигоди. У традиції публічного вибору говорять про намагання політичних суб'єктів отримати ренту від державної посади. Важливим у цьому контексті є розуміння меж приватного та публічного просторів, адже політична корупція сприяє конвертуванню суспільного блага в приватне [1].

На думку українського дослідника Є. Невмержицького, політична корупція – це «будь-які дії чиновників, якщо вони відходять від своїх

визначених законом обов'язків в обмін на особисті вигоди» [2].

У літературі існують багато визначень такого явища, як політична корупція. «Політична корупція – це посадові зловживання суб'єктів, наділених політичною владою (політичних і державних діячів, публічних службовців вищого рівня), спрямовані на досягнення політичних цілей (утримання та зміцнення влади, розширення владних повноважень) та/або з метою збагачення» [3, с. 67].

«Політична корупція – це особлива форма боротьби за владу, в якій перемагають не політичні інтереси всіх груп суспільства, а багатомільйонні хабарі та інші види підкупу окремих політиків і партій. Політична корупція дозволяє конвертувати владу в капітал, а капітал – знову у владу» [4].

«До політичної корупції відносяться дії, що пов'язані з політичною сферою: виборчий процес, законотворчий, приватизаційний, бюджетний. Визначення та характеристика політичної корупції єдині в тому, що це явище притаманне всім державам світу і є невід'ємним атрибутом публічної влади. Володіння адміністративною владою є водночас можливістю для зловживання нею в будь-якій формі» [5, с. 72].

Нормативна база державно-правових відносин має на увазі чітке співвідношення засобів політичного адміністрування з його стратегічними й тактичними цілями. Корозійність у цьому процесі виявляється в тому, що при використанні нормативно закріплених засобів суб'єктами владарювання починають переслідуватися не передбачені законом цілі. Саме в деформації цілепокладання й мотиваційних засад політичної діяльності виявляється девіація, тобто відхилення від існуючих норм. А те, що це сама девіація, а не «коректування поставлених завдань відповідно до вимог моменту», свідчить той факт, що завуальовані під гарні демократичні гасла цілі при уважному дослідженні є корисливими й дискредитуючими саму ідею демократії [5, с. 72].

Можливість неправомірного використання політичних і державних владних повноважень дозволяє вважати політичну корупцію особливим видом зловживання владою. У результаті політичної корупції відбувається обмін (у неправомірний спосіб) політичних і державних ресурсів на ресурси іншого роду: політичну підтримку, матеріальні блага, інші особисті та політичні вигоди» [6, с. 67].

Детальний розгляд причин політичної корупції в Україні представлено в роботі І. Чемериса. Зокрема, до політичних причин поширення корупції він відносить «відсутність стратегії формування та здійснення суспільних перетворень, відсутність програмованості й предметності у впровадженні демократичних засад у різні сфери суспільного життя, недосконалість антикорупційної політики» тощо [7].

Політика як практика управління державою і корупція завжди були тісно пов'язані. Більш того, корупція часто стає або «спусковим гачком» глибоких політичних змін (як це було в Німеччині в 1933 р), або головною пружиною таких змін (як це можна було спостерігати на прикладі новітніх «демократичних революцій» в Грузії, Україні та Киргизстані). Будь-якому державному устрою об'єктивно (в більшій чи меншій мірі) притаманна корупція. У зв'язку з цим жодна держава не здатна уникнути договірною або насильницького обмеження права громадян самостійно розпоряджатися своїми правами та

свободами. Важливе значення щодо корупції можуть мати наявність стійких традицій демократії в суспільстві і, як наслідок, висока ступінь суспільно-політичних свобод. Так, Д. Трейсмен звертає увагу на закономірність, що країни з великим історичним досвідом демократії в значно меншій мірі схильні до корупції, ніж країни, що не володіють таким досвідом або ж мають відносно невеликий досвід [8].

Високий ступінь суспільно-політичних свобод підвищує ймовірність розголосу інформації про корупційні дії і, як результат, розкриття корупційних злочинів. Таким чином, вільне громадянське суспільство є запорукою низької корумпованості держави. Не підлягає сумніву той факт, що політична нестабільність провокує зростання корупції. Дослідження в цій області проводилися Р. Ла Порта, Ф. Лопе де Сіланес, Ф. Шлейфер та ін., результатом яких стало виявлення тісного взаємозв'язку між частотою зміни урядів і урядових лідерів країн і індексом корупції.

Наприкінці хочемо зазначити, що типовими факторами політичної корупції для України є:

- неврегульоване політичними правилами, нормами переплетіння влади і бізнесу;
- нерозвиненість інституту легального лобювання економічних інтересів;
- слабкість громадського контролю;
- відсутність ясної і послідовної антикорупційної політики;
- неготовність політичних партій до відмови від використання корупції як інструменту політичної боротьби;
- нерозвиненість інституту колективної та індивідуальної політичної відповідальності за наслідки корупційної поведінки можновладців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Асафайло В. В. Боротьба з політичною корупцією в умовах демократизації суспільства: ідея, дія та протидія (архів Національного університету «Одеська юридична академія»). URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8338/Asafailo%20Ideya%20i%20diya%202017.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 30.01.2019).
2. Невмержицький Є. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії: монографія. КНТ, 2008. 364 с.
3. Мельник М. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії. Національна безпека і оборона. 2009. № 7. С. 67–72.
4. Міщенко С. Політична корупція: український діагноз URL: http://www.intellect.org.ua/index.php?lang=u&material_id=43704&theme_id=7223 (дата звернення: 30.01.2019).
5. Дерега В. В. Політична корупція: визначення та особливості. Наукові праці. Серія «Політологія». 2009. Том 110. Випуск 97. С. 72–76.
6. Мельник М. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії. Національна безпека і оборона. 2009. № 7. С. 67–72.
7. Чемерис І. Політико-правові механізми запобігання та протидії корупції в органах державної влади України. 2012. 209 с. URL:

<https://mydisser.com/en/catalog/view/13099.html> (дата звернення: 30.01.2019).

8. D. Treisman, The causes of corruption: a cross/national study, Journal of Public Economics. 2000. № 76. P. 456–457.

Нурмаханова Жанар Медеусиновна,
Байзакова Раушан Бекмахановна, Укибаева Карлыгаш Еркиновна
Казахский национальный аграрный университет
(Алматы, Казахстан)

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ ПРАВОНАРУШЕНИЙ И ЕЕ КЛАССИФИКАЦИЯ

Аннотация. В статье рассматриваются признаки правонарушения и различные подходы юридического аспекта состава правонарушения, определяется его признаки и структура, краткая характеристика основных современных принципов и методов исследования правонарушений на современном этапе социального развития общества и государства. Опираясь на труды отечественных ученых рассматриваются причины, порождающие правонарушения, объективные и субъективные факторы, в их числе: национальные традиции, особенности исторической обстановки, общественное мнение, значимость охраняемых отношений, степень причиняемого вреда. Основной целью исследования является раскрытия темы и ее основополагающих моментов, так как в любом обществе правонарушение - это социальный и юридический антипод правомерного поведения. Изучение данной темы позволяет глубже понять природу правонарушений, их мотивы, содержание, роль в общественно-правовой жизни. Каждое отдельное правонарушение конкретно: оно совершается конкретным лицом, в определённом месте и времени, противоречит действующему правовому предписанию, характеризуется точно определёнными признаками. Правонарушение это общественно опасное, виновное, противоправное деяние, наносящее вред личности, собственности, государству или обществу в целом.

Ключевые слова: поступки, правовое государство, юридическая ответственность, противоправное деяние.

Abstract. The article discusses the signs of the offense and the various approaches of the legal aspect of the offense, identifies its characteristics and structure, a brief description of the basic modern principles and methods of studying offenses at the present stage of the social development of society and the state. Relying on the works of domestic scientists consider the causes of offenses, objective and subjective factors, including: national traditions, peculiarities of the historical situation, public opinion, the importance of protected relationships, the degree of harm caused. The main purpose of the research is to reveal the topic and its fundamental points, the offense in any society is the social and legal antithesis of lawful behavior. The study of this topic allows a deeper understanding of the nature of offenses, their motives, content, role in social and legal life. Every single offense is private: it is committed by the person, in a certain place and time, contrary to the current legal regulation, characterized by precisely certain signs. Offense is a socially dangerous, guilty, unlawful act that damages a person, property, the state or society as a whole.

Keywords: deeds, the rule of law, legal liability, wrongful act.

Человек – существо социальное. Для удовлетворения своих потребностей и интересов он ежедневно вступает в сотни отношений с другими людьми. Причем его участие в этих отношениях может иметь различную степень социальной значимости. Оценивая поступки человека через призму права, государство декретирует три основных варианта его поведения –юридический безразличное, правомерное и неправомерное. Неправомерное поведение или правонарушение - одно из тех социальных явлений, которые представляют исключительный интерес для теоретического и практического правового знания.

Теоретико – правовая мысль ищет ответ на вопрос – каковы причины и формы правонарушений и, прежде всего такого общественно-опасного вида преступления, как преступления. Почему возникает поведение, нарушающее правовые принципы, правила, предписания? И что надо делать, чтобы противостоять правонарушению, чтобы устранить эти опасные отклонения из общественной жизни? Ответ на этот вопрос наука ищет не одно столетие. В поиске ответа на этот вопрос теория права не одинока, она сотрудничает с такими гуманитарными науками как: социология, философия, социальная психология и специальными юридическими науками - криминологией, наукой уголовного права.

Правонарушения общественно вредны тем, что они дезорганизуют нормальный ритм жизнедеятельности общества. Игнорируя общественные интересы, правонарушитель, как правило, преступает закон, то есть нарушает определенную юридическую обязанность или злоупотребляет правом. Границы противоправности и меру ответственности за их нарушение устанавливает государство, которое выносит свое решение на основе оценки комплекса объективных и субъективных факторов, в их числе: национальные традиции, особенности исторической обстановки, общественное мнение, значимость охраняемых отношений, степень причиняемого вреда и т.д.

Большинство деяний в правовой сфере составляют правомерные поступки. Они определяют основу нормального функционирования общества. О правомерном поведении субъектов можно говорить лишь в той мере, в какой его действия совпадают с их моделью, зафиксированной в правовой норме, которая служит как бы основанием и вместе с тем критерием правомерного поведения лица или коллектива. Таким образом, правомерное поведение - это такое поведение людей, которое соответствует предписаниям правовых норм. В нем реализуется свобода человеческого общения, удовлетворение разнообразных интересов личности. Действия граждан, должностных лиц, государственных, общественных и частных организаций — всех субъектов права будут правомерными тогда, когда они соответствуют установленным в нормах права дозволениям или обзыванием (субъективным правам и обязанностям).

Следует различать также обычное, активное и пассивное правомерное поведение. Обычное поведение выражается в повседневной служебной, бытовой и иной жизни человека, соответствующей правовым нормам. Активное поведение — это целенаправленная, инициативная деятельность гражданина, связанная с дополнительными затратами времени, энергии, материальных средств. Пассивное поведение выражается в отказе от

использования принадлежащих индивиду прав и свобод. Эти виды правомерного поведения по-разному используются политической властью.

Государства с авторитарным политико-правовым режимом, регулируя общественные отношения преимущественно с помощью категоричных обязывающих и запрещающих норм, заинтересованы в автоматическом восприятии правовых требований и пассивном правомерном поведении, что само по себе дает незначительную социальную отдачу.

Государства с демократическим политико-правовым режимом заинтересованы в активной жизненной позиции своих граждан. В этой связи регулирование социально значимых отношений осуществляется ими с помощью разного рода дозволений, рекомендаций, поощрений, что стимулирует проявление разумной инициативы, предприимчивости их граждан при активном правомерном поведении.

Что касается общих причин преступности, то на динамику и структуру преступности продолжают оказывать влияние процессы, обусловленные кардинальными изменениями в экономической, социальной и политической сферах общества. Высокую степень криминализации казахстанского общества усиливает кризис в хозяйственно-экономической сфере, социально-политическая нестабильность в приграничных центрально-азиатских государствах, наркотрафик, проходящий через территорию Казахстана. Как видно, корни криминальных процессов лежат во многих сферах общественной жизни нашей страны. Этот подход, по мнению многих казахстанских ученых, представляется не только правильным, но и более точным. Ибо видеть истоки правонарушений, преступности исключительно в экономике - в дефектах приватизации, в ошибках экономической политики государства - которая, мол, толкает людей на преступления, не верно. Безусловно, экономические факторы в нынешней криминализации нашего общества играют большую роль, но они не единичны. На рост преступности оказывают влияние целая группа негативных причин.

Так, в настоящее время в духовно-нравственной сфере общества накопилось множество негативных явлений, отрицательно влияющих на состояние правопорядка, играющих роль сильно действующих субъективных причин и условий преступности.

Суть проблемы состоит в том, что прежние нравственные ценности и ориентиры в значительной степени были отвергнуты, а новой прочной системы морального регулирования создано не было. В результате чего в нашем обществе развился феномен моральной безнравственности. В сознании значительной части населения получили развитие элементарные потребности, мотивы физического выживания, сиюминутные интересы, а в подростково-молодежной среде деформация ценностных ориентации дошла до того, что признаются социально-одобряемыми некоторые формы аморального, антиобщественного и даже преступного поведения (проституция, сводничество, уклонение от военной службы, вымогательство и др.). В глазах многих граждан перестали быть позорными судимость, привлечение к уголовной ответственности и иное антиобщественное поведение. В обыденном сознании утрачена ценность социально-полезного труда как источника благополучия и главного средства самореализации

личности. Поэтому не случайно мы сегодня сталкиваемся с преступлениями, которые совершают дети в отношении своих родителей или родственников.

Общесоциальное предупреждение действует и в правовой сфере. Это, например, совершенствование законодательства, прямо не нацеленного на предупреждение преступности, а имеющего предметом правовое регулирование разнообразных общественных отношений (трудовых, семейных и т.д.), которые, будучи нормативно достаточно неурегулированными, могут играть криминогенную роль.

Таким образом, меры общесоциального предупреждения имеют широкий диапазон, они воздействуют практически на все виды, группы, разновидности причин, условий и других детерминант преступности. При этом оно эффективно благодаря взаимосвязи различных по содержанию мер, экономических - насыщение рынка товарами массового спроса, повышение уровня доходов населения; социальных - защита интересов малообеспеченных слоев населения, жизненное устройство беженцев, вынужденных переселенцев, безработных; культурно-воспитательных - утверждение в обществе идей добра и справедливости, устранение явлений моральной деградации, противостояние насилию; правовых мер, способность на основе взаимного дополнения не просто суммировать эффект антикриминогенного воздействия, а придавать ему новое, более высокое в смысле результативности качество.

В частности, в нашей Республике целесообразно принять комплекс законодательных и организационных мер, позволяющих эффективно бороться с преступностью и надежно защитить конституционные права граждан. А одним из средств борьбы с преступностью является ее предупреждение. Оно представляет собой наиболее действенный путь борьбы с преступностью, прежде всего, потому, что обеспечивает выявление и устранение (нейтрализацию, бронирование) ее корней, истоков.

Обвиняемый в уголовном процессе, а также привлеченный к другому виду штрафной, карательной ответственности, не обязан доказывать свою невиновность. Он имеет право оспаривать факт правонарушения, его юридическую оценку, представлять свои доказательства, участвовать в исследовании обстоятельств дела (в том числе в допросе свидетелей обвинения). Государственным органам и должностным лицам, запрещено каким бы то ни было способом принуждать обвиняемого в совершении правонарушения к даче показаний. Никто не обязан свидетельствовать против самого себя, своего супруга и близких родственников. Любые доказательства, полученные с нарушением закона, признаются не имеющими силы. Неустраняемые сомнения в виновности лица толкуются в пользу обвиняемого.

Комплекс прав лица, привлеченного к ответственности, дающий ему возможность участвовать в исследовании обстоятельств дела и отстаивать свои интересы, называется правом на защиту. Это право закреплено законом в виде процессуальных прав привлеченного к ответственности, обеспечивающих ему возможность знать, в чем именно состоит обвинение, оспаривать его, участвовать в исследовании обстоятельств дела, пользоваться помощью адвоката, обжаловать применение мер пресечения и другие акты, предшествующие принятию решения, обжаловать само решение

и порядок его исполнения и др.

Осуществление право восстановительной ответственности также основано на принципе состязательности, но распределение «бремени доказывания» здесь иное: потерпевшему достаточно доказать причинение имущественного или иного вреда, невыполнение обязательства, создание противоправного состояния. Подлежащий ответственности может оспаривать факт правонарушения, доказывать правомерность своих действий, причинивших вред, обосновывать свое мнение о размере вреда или о порядке его возмещения.

Своевременность ответственности означает возможность привлечения правонарушителя к ответственности в течении срока давности, то есть периода времени, не слишком отдаленного от факта правонарушения. Для административных и дисциплинарных проступков такой срок определен в несколько месяцев; по уголовным преступлениям срок давности значительно больше - от года до десяти - пятнадцати лет в зависимости от тяжести преступления и обстоятельств дела. Давностью ограничено также обращение к исполнению вступившего в законную силу приговора (от трех до десяти лет) или постановления о наложении административного взыскания (три месяца).

При осуществлении ответственности учитываются такие принципы права и морали, как целесообразность и гуманизм. Это означает, что, лицо, совершившее правонарушение и признанное виновным, может быть полностью или частично освобожден от применения и реализации санкции по тем причинам, что правонарушитель добровольно возместил нанесенный ущерб или устранил причиненный вред, проявил чистосердечное раскаяние, делами доказал свое исправление, в силу чего назначение ему взыскания или наказания либо дальнейшее отбывание назначенного срока нецелесообразно. По мотивам гуманности отношения ответственности могут быть прекращены в случае тяжелой болезни правонарушителя, несчастья в его семье и по аналогичным причинам.

Принцип гуманизма учитывается и при осуществлении право восстановительной ответственности, но сложность заключается в том, что если государство и его органы вправе простить (помиловать) правонарушителя, смягчив его штрафную, карательную ответственность или вообще освободив от нее по основаниям, указанным в законе, то в случае, когда нарушены права частных или юридических лиц и речь идет об их восстановлении, право отказа от осуществления ответственности принадлежит только тем, чьи права восстанавливаются посредством такой ответственности. Однако и здесь по просьбе лица, привлеченного к ответственности, при наличии уважительных причин возможны по решению суда или других правоохранительных органов изменение порядка исполнения, отсрочка и рассрочка платежей, снижение размеров выплат.

Принципиальное назначение права - в поддержании и поощрении положительной деятельности большинства граждан. Закрепляя образцы должного или возможного поведения, право реализуется, находит практическое выражение в поступках субъектов права. Законы, иные нормативные правовые акты остаются лишь пожеланиями правотворческих органов, если они не реализуются в поведении тех, чьи действия правовые

нормы призваны регулировать.

Составы правонарушений и санкции за их совершение определяет законодатель. Применение санкций за правонарушения – задача правоохранительных органов.

Процесс и порядок расследования дел о правонарушениях и применения за них санкций связаны с рядом сложных проблем, существенно затрагивающих интересы личности общества.

Первая проблема заключается в том, что законодательство о санкциях и правонарушениях имеет общественное значение лишь в той мере, в какой оно реализуется. Если государственные органы и должностные лица не пресекают правонарушения либо применяют установленные законом санкции не в полную силу, у тех членов общества, которым, по существу, адресованы санкции, складывается впечатление, что эти (а может быть, и многие другие) запреты можно нарушать безнаказанно. В результате правопорядку и правам граждан, авторитету права и государства причиняется немалый урон ростом числа безнаказанных правонарушений.

Вторая, не менее острая проблема состоит в возможности применения мер принуждения и санкций, предназначенных для борьбы с правонарушениями, к лицам, не нарушившим правовых запретов. Ни личность, ни общество не могут обойтись без защиты от правонарушителей, а тем самым – без деятельности специального аппарата, охраняющего право от нарушений. Вместе с тем в сфере, где применяется государственное принуждение, общество и личность сталкиваются с рядом тревожных явлений. Государственные органы и должностные лица, расследующие дела о правонарушениях, наделены властными полномочиями, в том числе правом применять силу. Необоснованное и незаконное использование этих полномочий может причинить существенный урон правам и свободам личности. Не секрет, что специфика деятельности правоохранительных органов, обязанных оперативно пресекать правонарушения, порой придает расследованию уголовных и иных дел обвинительный уклон. Необходимая для борьбы с правонарушениями тайна дознания и следствия может обернуться отсутствием гласности, попустительством произволу в добывании доказательств и запугивание лиц, вовлеченных в процесс расследования. Стремление возможно быстрее обосновать обвинение и закончить дело в срок может вести к искусственному созданию доказательств, вплоть до понуждения подозреваемого признать себя виновным в правонарушении, которого он, возможно, не совершал. В результате порой обвиняется не виновный и, наоборот, коррумпированные работники правоохраны имеют немало возможностей освободить от ответственности виновного.

В решении этих проблем существенное значение имеет процессуальное регулирование юридической ответственности, которое подчинено двуединой задаче: каждый правонарушитель должен ощутить силу закона, то есть применение мер государственного принуждения на основе, в пределах и рамках закона; меры, рассчитанные на борьбу с правонарушениями, не должны коснуться того, кто совершил ничего противоправного.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Ибраева А. С. Формирование правовой культуры в условиях утверждения правового государства и развития гражданского общества. Издательство «Қазақ университеті» Алматы, 2014 г.
2. Ибраева Г. Ж. Құқықтық мәдениет. Издательство «Қазақ университеті» Алматы, 2014 г.
3. Ибраева А. С. Теория государства и права. Издательство «Қазақ университеті» Алматы, 2014 г.
4. Криминология и предупреждение преступлений. Учебник М.: Издательство Юрайт, 2017. — 351 с.

POLISH SCIENCE JOURNAL

Executive Editor-in-Chief: PhD Oleh M. Vodiany

FEBRUARY 2019

ISSUE 11
Part 2

Founder: "iScience" Sp. z o. o.,
NIP 5272815428

Subscribe to print 26/02/2019. Format 60×90/16.
Edition of 100 copies.

Printed by "iScience" Sp. z o. o.
Warsaw, Poland
08-444, str. Grzybowska, 87
info@sciencecentrum.pl, <https://sciencecentrum.pl>

ISBN 978-83-949403-3-1

9 788394 940331